

Journal of Economics and Political Sciences

Volume 2 | No 2
December 2022

ISSN: 2792-0410

Journal of Economics and Political Sciences

Volume 2 | No 2
December 2022

ISSN: 2792-0410
jep.duzce.edu.tr

Journal of Economics and Political Sciences (JEP)

Dergi Kurulları

Baş Editör

Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

Baş Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce, Türkiye

Alan Editörleri

İktisat

Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ

Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Süleyman AĞRAŞ

Siyasi Tarih

Doç. Dr. Celil BOZKURT

Yerel Yönetimler ve Kentleşme

Dr. Öğr. Üyesi Hicran HAMZA ÇELİKAY

Bilimsel Sekreteryası

Arş. Gör. Damla Nur ÖZDEMİR

Arş. Gör. Elmashan KÜÇÜKAKBULUT

Arş. Gör. Hasan İLKBAHAR

Arş. Gör. Kerem PİRALİ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Nedim SÖZBİR, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Nigar DEMİRCAN ÇAKAR, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ, Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Gary A. CAMPBELL, Michigan Technological University

Prof. Dr. Rui Alexandre CASTANHO, WSB University

Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet YÜCE, Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Özlem DURGUN, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İdris DEMİR, Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin KAR, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Yakup BULUT, Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ALTAY, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammad SHAHBAZ, Beijing Institute of Technology

Prof. Dr. Hashim ZAMEER, Nanjing University of Aeronautics and Astronautics

Prof. Dr. Bülend Aydın ERTEKİN, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU, İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım, Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK, Namık Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Recep ULUCAK, Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammad Ali Nasir, University of Huddersfield

Dr. Öğr. Üyesi A. Kutalmış YALÇIN, Düzce Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

1. İspanya ve Suudi Arabistan Ekonomik İlişkileri ve Ticaret Yapıları Üzerinde Bir İnceleme.. 133
Marta MOGO GARCIA
2. Rus Dış Politikasının Batı'da Yansıması: Rusofobi 151
Simge ÖZTÜRK & Yavuz CANKARA
3. Çoklu Hiyerarşi Modeli Çerçevesinde Rafsancani Dönemi İran-ABD İlişkileri..... 166
Emine ATEŞ TAN
4. Analysis of Welfare State Concept: A Comparative Approach 179
Yavuz Selim KAYMAZ
5. Yeni Kurumsal İktisat Penceresinden Varlık Vergisi'ne Bir Bakış 188
Sevda BERİGEL

Araştırma Makalesi • Research Article

İspanya ve Suudi Arabistan Ekonomik İlişkileri ve Ticaret Yapıları Üzerine Bir İnceleme

A Study About Spain And Saudi Arabia's Economic Relations And Trade Structure

Marta MOGO GARCÍA *

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü, Göztepe / İstanbul / Türkiye, ORCID: 0000-0002-1742-5203

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21.11.2022

Kabul tarihi: 29.12.2022

Anahtar Kelimeler: Petrol, Rant Devleti, Doğrudan Yabancı Yatırım, Ticaret, Suudi Arabistan, İspanya

ÖZET

Bu çalışma, İspanya ve Suudi Arabistan arasındaki ekonomik ilişkileri incelemektedir. Suudi Arabistan net petrol ihracatçısı, İspanya ise net petrol ithalatçısı olduğu için iki ülke arasındaki ilişkilerde petrol, kilit bir rol oynamaktadır. Suudi Arabistan'ın ekonomik olarak doğal kaynaklara bağımlılığı, devletin rantıye devlet şeklinde yapılanmasına neden olmuştur. Geliri, petrol satışından elde ettiği ranta dayalı olduğu için ekonomisi çeşitlenememiştir. Bu durumun bir sonucu olarak rant, ekonomik ilişkileri analiz etmek için kullanılan değişkenleri etkilemektedir. Ülke yönetimi ve ekonomisinin bu ilişkisi nedeniyle çalışmada kullanılan değişkenler doğal kaynak varlığı açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın teorik yönü rant ilişkilerini, ticaret ve doğrudan yabancı yatırım gibi değişkenlerin bir belirleyicisi olarak kabul etmektedir. İspanya ise 20. YY başlarında bir iç savaş yaşamış ve bugünkü kurumları buna göre şekillenmiştir. Ülkenin sanayisi gelişmiş olsa da ülke ham madde ve enerji kaynakları açısından dışa bağımlı bir ülkedir. İspanya, 2008 Krizi'nden en çok etkilenen ülkelerden biridir. Avrupa Birliği'ne üye olması ülkenin maliye ve para politikası üzerinde çeşitli kısıtlamalar getirmiştir. Bu kısıtlamalar, ülkenin ekonomik olarak uzun yıllar boyunca toparlanamamasına ve ülkede yüksek doğal işsizliğe neden olmuştur.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 21.11.2022

Accepted: 29.12.2022

Keywords: Petroleum, Rentier State, Foreign Direct Investment, Trade, Saudi Arabia, Spain

ABSTRACT

This article investigates the economic relations between Spain and Saudi Arabia. Due to the reason that Saudi Arabia is a net oil-exporter and Spain is a net-oil-importer, petroleum plays a key role in the relations between two countries. In this context Saudi Arabia's economic dependence on natural resources has shaped the state as a rentier. Since majority of state's revenue comes from petroleum, its economy couldn't diversify. Due to the relationship between government and economy, the variables used for the study are discussed in terms of natural resource. Consequently, the work's theoretic aspect keeps the rentierism as a modifier of variables such as trade or foreign direct investment. On the other hand, at the beginning of the 20th century, Spain had a civil war, which has shaped its institutions. Even though, country's industry is developed, it is raw material and energetic dependent. Spain is one of the countries most affected by the 2008 Crisis. Being a member of the European Union has brought different restrictions on the country's fiscal and monetary

* Sorumlu yazar / Corresponding Author. Bu makale yazarın aynı başlıklı doktora tezinden üretilmiştir

e-posta: martamogogarcia@gmail.com

Atif: Mogo Garcia, M (2022). İspanya ve Suudi Arabistan Ekonomik İlişkileri ve Ticaret Yapıları Üzerine Bir İnceleme, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (2), 133-150.

policies. These restrictions hardened the country's economical recovery for years and caused high natural unemployment.

1. Giriş

Suudi Arabistan ekonomik yapısı, son yıllarda bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Ülke, tarihsel pek çok farklı denemeden sonra, Vizyon 2030 projesi ile petrol ürünlerine daha az bağımlı bir ekonomiye geçişi planlamaktadır. Petrol, ülkenin ekonomik olarak rantiyeye devleti şeklinde yapılanmasının sebebi olmuştur. Bu rantiyeye ekonomisi de kendi içerisinde mutlak monarşi, patrimonyal ve patronaja dayalı bir siyasi rejim şeklinde yapılmıştır. Kullandığımız sıfatlar, hem siyasi ve sosyopolitik rejim tanımlarını yapmamızı hem de devlet ve toplum arasındaki dinamikleri anlamamıza yardım etmektedir. Mutlak monarşide, devletin fonksiyonlarını yerine getiren temel üç organ kral figürü üzerinden temsil edilmektedir. Bu üç farklı organı özerk bir şekilde yönetmek için başka bir teşkilatlanmaya ve siyasi partilere ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu durumda devletin en büyük hedeflerinden biri, varlığını borçlu bildiği Suud ailesinin varlığının devamlılığını sürdürmektir. Bu sistemde din hem hükümdarın meşruiyetinin sağlanması için hem de yönetim tarafından sosyal kontrol elde etmek için kritik bir konumdadır. Kurulu bu sistemde devlet, Suud ailesi ile; Suud ailesi de devlet ile özdeşleşmektedir. Bu düzenin devam ettirilebilmesi için devlet gelirlerinin belli bir seviyenin üzerinde tutulması gerekmektedir. Bu gelir sayesinde iktidar, sosyal kontrol mekanizmaları üzerinden topluma yaptığı refah yardımları ve sağladığı istihdam karşılığında sadakat elde etmektedir. Bu yolla oluşturulan patronaj sisteminin devamlılığının sürdürülmesi için petrol gelirlerinin korunması ve bahsedilen hizmetleri sağlayacak seviyenin üzerinde bulunması elzem bir konumdadır. Bununla birlikte Suud ailesinin, devletin bütün alanlarına nüfuz etmesi nedeniyle iktidar ve toplum arasındaki ilişki, klientalist bir yapıya bürünmüştür.

İspanya ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler hem şahsi alanda hem de resmi

alandaki kral figürleri üzerinden inşa edilmiştir. Suudi Arabistan'da devletin patrimonyal ve mutlak monarşik yapısının toplumla olan ilişki biçiminden dolayı, ilişkilerin bu şekilde oluşturulması normal karşılanmaktadır. Ama İspanya'da ilişkilerin, iki ülke kralı arasındaki kişisel bağlardan kaynaklanması durumu, iç ve dış ilişkilerin hükümetin yetki alanına girmesinden dolayı eleştiri konusu olmakta hatta zaman zaman sert tartışmalara yol açmaktadır. Hal böyle olsa da iki ülke arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkiler Kral Juan Carlos I ve Kral Fahd arasındaki kişisel bağlar nedeniyle başlamıştır ve İspanya'nın net petrol ithalatçısı olması, iki devlet arasındaki ilişkilerin seyrini belirlemiştir.

İspanya'nın 1960'lı yıllara kadar sanayisinin az gelişmiş olması ve faşist dönemde yaşanan otarşik evreden dolayı, birincil enerji kaynağı olarak petrol tüketim seviyesi, dünya petrol tüketim ortalamasından %10 daha az bir seviyede gerçekleşmiştir. Ülkede 13 yıl içerisinde, ekonomik gelişme, dışa açıklık, düşük petrol fiyatları ve sanayileşme yönelik kamu politikalarının oluşmasından dolayı petrol tüketimi ciddi bir oranda yükselmiştir. Bu gelişmeler ışığında, İspanya'da 1973 yılının sonuna gelindiğinde, petrol, ülkedeki birincil enerji kaynağı haline gelmiştir. Bu dönemde, dünyada petrol tüketim ortalaması %41 civarındayken, İspanya'nın petrol tüketim oranı %71 seviyesindedir. Petrol tüketimi artışı, İspanya hükümetinin enerji sektörünü, stratejik sektör olarak belirlemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Belirlenen strateji çerçevesinde, enerji politikasının temel hedefi ülke üretimi için gerekli olan petrol tedarikini sağlamak olmuştur. 1973 petrol krizinde, İspanya da diğer ülkeler gibi, petrol bağımlılığından dolayı petrol tedarikinde sıkıntılar yaşamıştır. Bu nedenden dolayı 1975 Ulusal Enerji Planı'nda petrolü ikame edecek alternatif enerji kaynakları elde etme görüşü ön plana çıkmıştır. Bundan sonraki dönemde, İspanya'da petrol tüketim oranı %53'e kadar düşmüştür. Petrol krizi, günümüze kadar

devam eden Suudi Arabistan ve İspanya ilişkilerinin dönüm noktasını oluşturmaktadır. Ancak İspanya diğer ülkelerden de petrol tedarik etmektedir. Suudi Arabistan, Meksika ve Nijerya'dan sonra İspanya'nın en çok petrol ithal ettiği üçüncü ülkedir.

Kavramsal çerçevede iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri analiz etmek için kullandığımız ticaret ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) değişkenleri hakkındaki teoriler incelenmektedir. İkinci bölümde, Suudi Arabistan ve İspanya'nın ekonomik yapıları incelenmektedir. Üçüncü bölümde iki ülke arasındaki ihracat ve ithalat incelenecektir. Dördüncü bölüm, İspanya ve Suudi Arabistan ekonomik ilişkilerini analiz etmek için kullandığımız ikinci değişken olan DYY incelenecektir.

2. Teorik Çerçeve

Bu bölümün amacı yapılmakta olan çalışmanın teorisini ve kullanılan kavramların anlatisını sunmaktır. Suudi Arabistan petrol kaynaklarına sahip olmasından ve gelirin neredeyse tamamını petrol satışından elde ettiği için rantıye devlet olmaktadır. Hem petrol kaynakları hem de rantıye devlet unsurunun oluşturduğu ilişki ağı, iki devlet arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilere aynı anda etki etmektedir.

2.1. Rantıye Devlet Teorisi

Adam Smith ve David Ricardo'nun klasik ekonomi teorisine göre rant, toprak veya doğal kaynakların sahiplerine kazandırdığı gelir anlamına gelmektedir. Fakat yıllar geçtikçe rant ve rantıye ifadesi, güç dengesinin tekrarlanan davranış kalıpları ile ilişkili olmaya başlamıştır. Ayrıca ranttan gelir elde eden kişi, girişimci kategorisinde değerlendirilmediğinden dolayı bu ifadeler negatif bir anlamı çağrıştırmaktadır.

70'li yıllarda bazı Arap ülkelerinde petrol sahası keşfedilmesinden sonra rant ifadesinin negatif anlamı daha da pekişmiştir. Çünkü bu durum bu ülkelerin gelirlerini ani

ve gayretsiz bir şekilde arttırmıştır. Rantıye teorisinin en önemli isimlerinden Beblawi, 1987'de yayımlanan çalışmasında, Batılı akademisyenlerin² yeni petrol rezervi keşfeden ülkeleri ve bu durumun o ülkelerin ekonomik yapısına olan etkisine Rant Devleti³ etiketini koyduğunu dile getirmiştir. Petrol krizinden sonraki dönemlerde, 80'li yıllarda petrol fiyatlarının düşmesinden dolayı akademisyenler, rantıye devletlerinin kriz dönemlerini nasıl geçirdiğine dair araştırmalar yapmışlardır. Petrol rezervlerinin çoğunluğu Arap ülkelerinde yer aldığı için akademik çalışmalar, genellikle bu bölgelerdeki sonuçlara odaklanmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde rant devleti özelliğinin yanı sıra doğal kaynak varlığı nedeniyle ülkede oluşan az ekonomik gelişmişlik, antidemokratik yönetim ve daha az kalkınma ile ilişkilendirilen "kaynak laneti"⁴ özellikleri de gözlemlenmektedir.

Rantıye devleti, çok girift bir kavram olduğu için en uygun tanımının yapılabilmesi için bu kavramın bütün yönlerini kapsayıcı bir bakış açısından ele alınması önem arz etmektedir. Yapılacak tanımın hem makroekonomik bakış açısını hem de oluşan rantın bölüşüm şeklini ve tahsis koşullarını diğer bir deyişle ekonomi politliğini kapsamaması gerekmektedir. Bahsedilen kriterleri karşılayan türden isabetli bir tanım, Beblawi (1987) tarafından yapılmıştır.

"Bir ülkenin ekonomisinin, dış faktörlere bağlı rantlara dayalı olması, bu rantların üretimine toplumun sadece küçük bir kesiminin katılması ve asıl alıcı ile dağıtıcı rolünde devletin yer alması rantıye devletini meydana getirir."

Beblawi (1987)'nin önem verdiği diğer önemli bir nokta ise rantıye devletin tanımı ve özelliklerinin, rant ekonomisi düşünce biçiminin, yani rant zihniyetinin oluşmasına dayanmasıdır. Bu zihniyet, geleneksel ekonomi ilişkisi iş-para/gelir mekanizmasını sekteye uğratmaktadır. Rantıye devlette gelir (kâr), iş ya da risk alma ile bağlantılı olmamaktadır. Burada kâr durumu

² Örneğin, Luciani çalışmalarında Rantıye Devleti için Arap coğrafyasını baz almıştır.

³ Kavramı ilk kullanan kişi Mahdavi'dir.

⁴ Auty(1993) doğal kaynakları bolluğu ve az ekonomik gelişme arasındaki ilişkileri bu kavram ile açıklamaktadır.

kendiliğinden oluşur, çünkü normal üretim süreci doğal kaynak rezervi keşfetme gibi tesadüfi bir olgunun sonucudur. Kâr sürecinin kesintiye uğraması sebebiyle üretim, rantıye ve etik arasında meydana gelen kopuş, devletin rolünü etkilenmiştir.

2.2 Doğal Kaynaklar Açısından Uluslararası Ticaret Teorisine Bakış

Dış ticaret, rant ekonomisinin devamlılığının sürdürülebilmesi için esas noktalardan birini teşkil etmektedir. Çünkü sahip olunan petrol, iç üretimdeki enerji ve sanayi sektöründe kullanılmamakta; uluslararası ticarete üzerinden ülkeye gelir sağlamaktadır. Teorik olarak bakıldığında uluslararası ticaret, iki farklı açıdan ele alınabilir. Birincisi klasik teori (Ricardo Teorisi), ikincisi ise modern teoridir (Heckscher-Ohlin).

Ricardo teorisi, "karşılaştırmalı üstünlükler teorisi" tek üretim faktörü olan bir modeldir. Bu teoride üretim faktörü, emektir. Emek de sabit ve uluslararası piyasada homojendir. Teknolojinin sonucu olarak, emek verimliliği, uluslararası farklılıklardan dolayı uluslararası ticarete konu olmaktadır. Bu model de tam rekabet piyasası üzerine kurulu olup; ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Buna ek olarak dış ticaretin olmadığı otarşi döneminde ülkenin ihtiyacı olan bütün ürünlerin kendisi tarafından üretilmesi gerekmektedir. Ricardo teoremi sadece iki ülkeli iki malın ticaretinin yapıldığı bir modeldir. Bu teori ülkelerin sadece bir malın üretiminde uzmanlaşmaması ve ticaret engellerinden dolayı ticaret yapmanın daha pahalı olabileceği durumunu hesaba katmamaktadır. Teori, bu açıdan statiktir ve bu mal değişiminin sonsuza kadar devam edeceğini var sayar. Bu durum da hayatın olağan akışıyla uyuşmamaktadır (Krugman vd., 2012: 220).

Modern dış ticaret teorileri (Heckscher-Ohlin) ise ülkeler arasındaki farklılıklara dayanmaktadır. Ama söz konusu teoriye göre bu farklılıklar, üretim faktörlerinin görece donanımından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle bazı ülkeler emekte, bazı ülkeler sermayede güçlü bir faktör donanımına sahiptirler. Bu durum ülkelerin hem üretimini hem de ticaretini belirleyecektir. Bu

model de Ricardo modeli gibi tam rekabet teorisi üzerine kurulmuş olup; iki ülke arasında, iki üretim faktörüne dayanan, ticaret engellerinin olmadığı, bir sistemdir. Ama bu modelde her bir ülke, görece daha bol olan faktörü kullanıp daha yoğun olan malların üretiminde uzmanlaştığından, ticaret yapmak faydalı olmaktadır. Bu model, işlememiş ham maddeleri ve ihracat amaçlı doğal kaynakları da faktör olarak saymaktadır (World Trade Organization, 2010:77). İhracat amaçlı doğal kaynakların da faktör olarak sayılması, doğal kaynak bolluğunun karşılaştırmalı üstünlüğünü belirtip dış ticaretin yapısına yön vermektedir.

Lahiri ve Ono (1995) ile Shimomura (1998) gibi akademisyenler, Heckscher-Ohlin teorisini eksik rekabet piyasası için test etmişlerdir. Bu araştırmalara göre eksik rekabet piyasasına sahip bir ülke, kaynak donatımı faktörüne göre dış ticaret yapmaktadır. Sınırlı kaynaklar durumunda kartel oluşması, eksik rekabet piyasasına neden olmaktadır. Dış ticaret teorilerine eksik rekabet piyasası ve ölçek ekonomilerinin eklenmesi endüstri içi ticaretin araştırılması için fırsat yaratmıştır.

80'li yıllara gelindiğinde Krugman, modern uluslararası ticaret teorilerine taşıma maliyetlerini de eklemiştir. Ülkelerin benzer üretim teknolojileri, emek ve sermaye faktörleri, üretim maliyetleri ve tüketim tercihleri olsa da bu ülkeler, eksik rekabet piyasasında oluşturulacak ürün çeşitliliğinden elde edilecek fayda ve ölçek ekonomilerinin sağlayacakları maliyet fırsatları sayesinde endüstri içi ticaretin olacağı tezi Krugman tarafından ortaya atılmıştır. Günümüzde endüstri içi ticaret küresel ticaretin %25'ini oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar, endüstri içi ticaretin, ürün ayrımının ve çeşitliliğinin çok olduğu piyasalarda, ölçek ekonomilerinde ve benzer gelişmişlik düzeyine sahip, yüksek gelirli ülkeler arasında olduğunu göstermektedir (Sotomayor Yalán, 2008: 35).

2.3. Doğrudan yabancı yatırım

DYY, bir ülkede yerleşik olan kişi ve kurumların başka bir ülkeye en az bir yıl

sürelili yaptığı sermaye transferidir. Bazı teorik bakışlarda, DYY ve uluslararası ticaret arasında ikame edilebilir bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Bu bakış açısı, Heckscher-Ohlin teorisine gümrük vergisinin eklenmesine dayanmaktadır. Gümrük vergisi teoriye dahil edildikten sonra pazar kaybı yaşanmaması için, önceden mal ihraç edilen ülkeye, yatırım yapıp üretim birimleri oraya kaydırılır. Bu işleme uluslararasılaştırma denir. Bu durum şirketler için ileriye doğru bir adım olarak görülmektedir (Krugman vd., 2012: 261).

DYY hem yapan hem yapılan ülke için ekonomik yarar sağlamaktadır. Ama ekonomik faydalar dışında, DYY, yatırım yapılan ülkeye inovasyon, beşerî sermayenin gelişmesi, istihdam yaratma ve tedarik zincirlerinin gelişmesi gibi katkılar sunmaktadır. Ayrıca, çok uluslu şirketler bir ülkeye DYY yaptığında, o ülke şirketlerinin uluslararası piyasalara erişmelerine ve entegre olmalarına yardım etmektedir (Barrios, 1996: 104).

Doğrudan yabancı yatırım, fon fazlası sağlayıp; ülkeye döviz girişi sağlayarak ekonomik büyüme yaratabilmektedir. Ayrıca yeni piyasalara girişi imkânı sağlayıp; üstün üretim teknolojileri sayesinde üretim maliyetlerinin düşürülmesine yardımcı olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde teknoloji transferi, ulusal üreticilerin yeni teknolojilerden yararlanmasını ve ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün artmasını sağlamaktadır. Ancak diğer taraftan çok uluslu şirketler yaptıkları DYY'lerle yatırım yaptıkları ülkelerde değer yaratmasına rağmen söz konusu ülkelere çıkış yaptıklarında ve kazançlarının büyük kısmını kendi ülkesine yolladığında oluşan fon çıkışından dolayı alıcı ülkelerin ekonomisi, ödemeler dengesi açığıyla zarar görebilmektedir (Al-Matari vd., 2021:71).

Doğal kaynak sahibi olan ülkeler, gelişmiş ülkeler olsalar bile, doğrudan yabancı yatırımın belirleyicileri ve sonuçları doğal kaynaklardan dolayı değişebilmektedir. Teorik açıdan DYY çekmekteki amaçlardan biri, ülkelerin ekonomik büyümeyi

gerçekleştirmek için ekstra fon temin etmesidir. Ama bir ülkede doğal kaynak rezervleri olduğunda, devlet ekonomik büyüme kapasitesine zaten fazlasıyla sahiptir. İlgili ülke ekonomik açıdan güçlü olduğunda, DYY için şartlar koymakta hatta doğrudan yabancı yatırımı bazen sınırlamaktadır (Eissa & Elgammal, 2020: 44).

Doğal kaynak zengini olan ülkelerde yabancı yatırım, çoğunlukla bu kaynakların yarattığı sektörlere yapılmaktadır. Bununla ilgili, Poelhekke ve van der Ploeg (2013) çalışması, doğal kaynakların ülke ekonomisine negatif etkilerinden birinin, yatırımların bu sektörlere yapılmasından dolayı yatırım kısıtlaması olduğunu vurgulamıştır.

3. İspanya ve Suudi Arabistan'ın Ekonomik Yapısı

3.1. Suudi Arabistan'ın Ekonomik Yapısının Analizi

23 Eylül 1932'de farklı iki bölge olan Necd ve Hicaz Krallığı birleştirilmesiyle Suudi Arabistan kurulmuştur. 20 Mayıs 1932'de İngiltere tarafından resmi olarak tanındı. Günümüzde Dünya Bankası'nın yaptığı tanımına göre Suudi Arabistan yüksek gelirli, yüksek insani gelişim endeksi oranına sahip bir ülkedir. Suudi Arabistan, aynı zamanda G-20 ana ekonomisinin içindeki tek Arap ülkesidir. Ama ekonomisi büyük olmasına rağmen petrole dayalıdır. Suudi Arabistan Venezuela'dan sonra dünyadaki tespit edilebilmiş en büyük petrol rezervine sahiptir ve dünyadaki en büyük petrol ürünleri ihracatçısıdır. Doğal gazda ise dünyada tespit edilebilmiş en büyük beşinci rezerv ülkedir (Bouoiyour & Selmi, 2018: 5). Bu yüzden ekonomisi çeşitlenememiştir. Suudi Arabistan, Körfez Arap Ülkeleri İş birliği Konseyi'nde ekonomisi en az çeşitlenen ülkedir (Jazmati, 2017: 4).

Petrolün keşfi, sanayi sektörü için dönüm noktası anlamına gelmiştir. Fakat Suudi Arabistan'da petrol erken keşfedilmesine rağmen sanayi üretimine konu olmamış, dış ticarete konu olup bunun üzerinden direkt gelir elde edilmiştir. Bu durum ülkede sanayi sektörünün gelişmemesine neden olmuştur.

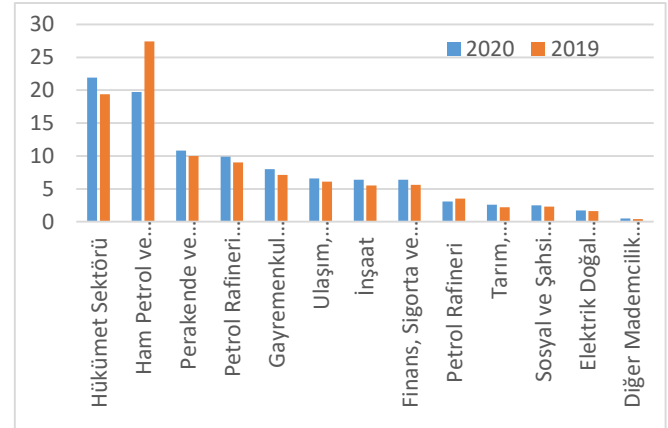
Bu durumu düzeltmeye çalışan devlet son yıllarda özellikle petro-kimya sektörün gelişimine yönelik çalışmalar yapmıştır. 1975 yılında sanayi sektörünün GSYH'ye olan katkısı %4,1 olup 2010 yılında %12,6 gibi bir oran elde etmiştir. 2010 yılında petrol ürünlerinin GSYH'ye katkısını göz ardı ettiğimizde sanayi sektörünün GSYH'ye olan katkısı sadece %5 olmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde sanayi sektörünün GSYH'ye katkısı %44,2'ye ulaşmıştır. Bahsedilen katkı, özellikle ham petrol üretimi, petrol arıtma, temel petrokimya, amonyak, endüstriyel gazlar, sodyum hidroksit (kostik soda), çimento, gübre, plastik, metaller, ticari gemi onarımı, ticari uçak onarımı, gibi alanları barındırmaktadır (CIA, 2021).

Hizmet sektörü, 2015'te GSYH'nin %51'ini oluşturmuştur. Son yıllardaki hükümet yatırımlarının inşaat sektörüne önem vermesi sektörü ciddi bir oranda kalkındırmıştır. Ülkenin bu sektöre yatırım yapması, temel sorunlardan biri haline gelen nüfus artışından kaynaklanan konut yetersizliğini gidermekle ilgilidir (Oficina Económica y Comercial de España en Riyadh, 2016: 12).

Suudi Arabistan'da hizmet sektörüne katkıda bulunan diğer bir sektör ise turizmdir. Ülkedeki turizm ekseriyetle dinidir. Hükümet her yıl kabul edilebileceğinden çok daha fazla hac başvurusu almaktadır (Puri-Mirza, 2020) Bunun aynı sıra hükümet, dini amaçlı turizm haricindeki ziyaretlere, vize vermeme politikasını halen sürdürmektedir⁵.

Grafik 1'e bakıldığında 2020 yılında, 2019 yılına göre ham petrolün GSYH'ye olan katkısının azalması dikkat çekmektedir. Bu azalma Kovid-19 salgının neden olduğu ekonomik kapanmalar sonucunda, enerji fiyatlarındaki düşüş kaynaklı olmuştur (Nereim, 2020).

Şekil 1. Temel Ekonomik Aktiviteler GSHY Katkısı

Kaynak: General Authority for Statistics Kingdom of Saudi Arabia, 2021

Kovid-19 krizinin başlangıcında petrol ürünleri tüketimi azalmasından dolayı petrol fiyatlarının düşmesi nedeni ile Nisan 2020'de toplanan OPEC üyeleri ve OPEC üyesi olmayan petrol rezervi sahibi ülkeler, petrol fiyatı düşüşünü engellemek için petrol arzını düşürmüşlerdir. 2019 yılında ikincil sektörün GSYH'ye katkısı %49,4'tür. Bu sektör içinde hem ham petrol hem de rafine petrol bulunmaktadır. Bu ürünler ise ikincil sektörün GSYH katkısından %36,4 pay almaktadır. 2020 yılına gelindiğinde, petrol fiyatı düşüşlerinden dolayı ikincil sektörün GSYH'ye katkısı %42,5'e kadar düşmektedir. Üçüncü sektör ise 2015 yılında GSYH'ye %51 oranında katkıda bulunmuştur. Fakat bu katkı 2019 yılında %50,3'e inmiş olsa da 2020 yılında %56,2'ye çıkmıştır (BBC News Mundo, 2020).

3.2. İspanya'nın ekonomik yapısı

İspanya'nın gelişim süreci ve ekonomik motivasyonları, Suudi Arabistan'inkilerden çok farklı bir konumdadır. Öncelikle İspanya, daha fazla ulus devlet tecrübesine sahipken Suudi Arabistan genç bir ülkedir. Bu yapılanma ülkelerin bütün kurumların karakteristiğini değiştirdiği için önemli bir unsurdur. İspanya'nın Suudi Arabistan'daki petrol gibi çok önemli bir doğal kaynağı yoktur. İspanya, XX. yüz yıldan (YY) itibaren farklı siyasal rejimlerden geçmiştir. Bu rejimlerin her biri, farklı bir ekonomik eğilim benimsemiş ve bu eğilimler farklı ekonomik sonuçlar doğurmuştur. İspanyol sanayisi,

⁵ Haziran 2022 tarihinden itibaren turizm amaçlı vize, deneme sürecine girmiştir.

çevre ülkelere kıyasla geç bir gelişme göstermiştir. XX. YY başlarında ülkenin sanayisi hızlı bir gelişme yaşamaya başlamıştır fakat ülkede çıkan iç savaş ve onun ardından ülkenin içine girdiği otarşi döneminden dolayı bu gelişmenin önü kesilmiştir.

İspanya sanayisi, 1960-1975 yılları arasında gerçek anlamda gelişmeye başlamıştır. 1953'te Amerika'yla imzalanan antlaşma ile İspanya'nın soyutlanma politikasından çıkması bu gelişimin tetiklenmesinde etkili olmuştur. Söz konusu antlaşmadan sonra hükümet, kalkınma planları hazırlamaya başlamıştır. Hazırlanan bu planlarda kamu yatırımı ve teknik gelişme, devletin en önemli hedefleri olarak belirlenmiştir. Sanayi içerisinde otomobil endüstrisi, 1960'da güçlenmeye başlamıştır. Otarşik dönemin ekonomide oluşturduğu dar boğazlar sebebiyle İspanya görece daha az motorize bir ülke konumundaydı. Ama bu dönemi geride bıraktıktan sonra otomobil endüstrisi, ülke ihracatının en önemli konumuna yerleşmiştir. Otomobil endüstrisindeki bu gelişme, az gelişmiş ülkeler içerisinde, İspanya'nın otomobil endüstrisini bir başarı örneği haline getirmiştir. İlgili endüstri, bir dizi hızlı gelişmeden dolayı başarılı olmuştur. Bu gelişmeyi dünya üretimi ile kıyasladığımızda; 1965 yılında dünya otomobil sanayisi içerisinde İspanya üretiminin %0,8 olarak gerçekleştiğini görmekteyiz. 1980 yılına gelindiğinde ise üretim, %0,8'den %3,4 gibi ciddi bir düzeye çıkmıştır. Bu oran, az gelişmiş ülkeler içerisindeki en büyük artış olarak tarihe geçmiştir. Bu üretim sayesinde İspanya otomobil ihracatı da çok başarılı bir büyüme kaydetmiştir. İspanyol ihracatı, 1980 yılında dünya otomobil ihracatının, araba sayısı olarak (ünite olarak) %2,5'ini, kamyon ve otobüs olarak %1,1'ini, motor ve yedek parçalar olarak ise %1,4'ünü oluşturmuştur (García Ruiz, 2001: 134-136).

Hizmet sektörü, İspanya ve çevresindeki diğer ülkelerdeki en önemli sektördür. Genel olarak bu sektör GSYH'nin %7,8'ini oluşturmaktadır. Bu sektör ayrıca istihdam edilen aktif nüfusun %69,7'sini oluşturmaktadır. Hizmet sektörünün içinde

ise Turizm, moda perakende satışları, sigorta ve telekomünikasyon sektörleri ön plana çıkmaktadır (Ministerio de Economía España, 2016: 11).

1975 İspanya için önemli bir yıl olmuştur. Ülke, enerjide dışa bağımlı olduğu için çıkan petrol krizinden oldukça etkilenmiştir. Aynı dönemde ülkede Franco'nun diktatörlüğü bitmiş ve demokrasi dönemi başlamıştır. Dış borçlar da bu dönemde oldukça artmış ve 1984'te borçların, GSYH'ye oranı %19'u bulmuştur (Velarde, 2001: 13).

1986-2000 arasında İspanya Avrupa Birliği'ne giriş süreci başlamıştır. Bu durum, ekonomik korumacılığın azalması, büyük ekonomiler ile rekabet edilebilmek için kapasitenin artırılması ve ekonomik olarak hükümetin yapılabileceğinin azalması anlamına geliyordu (García Delgado vd., 2017: 50).

Son 10 yılda İspanyol ekonomisi, tarihinin en kötü ekonomik krizini geçirmiştir. Büyük inşaat projelerinin yapımına dayanan yolsuzluklar ve 2008 ekonomik krizinin eş anlı ortaya çıkması krizin etkisini daha da derinleştirmiştir. Krizin ilk zamanlarında İspanyol hükümeti kamu harcamalarını ve kamu istihdamını arttırmayı denemiştir fakat Avrupa Birliği, İspanya'yı Anayasa'da kamu harcamalarını sınırlandırma reformu yapmak zorunda bırakmış ülkenin ekonomik krizden çıkmak için serbest maliye politikası uygulamasının önünü kesmiştir. Daha önceki dönemlerde İspanya, krizlerden çıkmak için para basabilip bağımsız maliye politikası uygulayabiliyorken Avro Bölgesi'ne girdikten sonra bunu da yapamaz olmuştur. Krizin bu denli uzun sürme nedenlerinden biri de ülkenin serbest para ve maliye politikasını belirleyememesi olmuştur. Her ne kadar ülke zorlu bir kriz sürecinden geçse de XX. yüzyılın sonunda İspanya ekonomisi, 1900 yılındaki değerine göre üretimini 9 kat daha artmış bir konumdadır (Martinez Estevez, 2006: 335).

4.İspanya ve Suudi Arabistan Arasındaki Ticaret

Önceki bölümde anlatıldığı üzere, Suudi Arabistan ekonomisi hem GSYH açısından

hem de ticari ilişkiler açısından, petrol ve petrol ürünlerine büyük ölçüde bağımlıdır. 2012 yılında, petrol ve petrol ürünleri Suudi Arabistan ihracatının %90'ını oluşturmaktadır. Bu rakam, diğer ürün ihracatının ticari ilişkilerde petrol kadar önemli olmadığını göstermektedir. Yukarıda bahsedilenler ışığında bir genelleme yapmak gerekirse eğer Suudi Arabistan ekonomisi, temelde petrol ve petrol ürünlerine dayanır, bu da ekonominin diğer ürünler açısından çeşitlilik göstermediği anlamına gelir. Petrol fiyatlarının düştüğü kriz dönemlerinde, Suudi Arabistan, düşen GSYH ve ticaret hacmine yönelik çözüm bulmada sorun yaşamaktadır. Bu durum ülke ekonomisinin en güncel ve en önemli problemi olmaya devam etmektedir (Saudi Arabia Exports 1968-2022, 2021).

Diğer taraftan İspanya ekonomisi ise petrol ve petrol ürünleri ithalatına bağımlı bir ekonomidir. Söz konusu bu bağımlılık da İspanya'nın dış ticaret dengesi açığını etkilemektedir. Öyle ki bu enerji bağımlılığı, 2/3 oranında azalır İspanya'nın dış ticaret açığı da ciddi bir oranda azalır (Cuenca García, 2011: 128). 2018 yılında İspanya dış ticareti, GSYH'nin %36'ünü oluşturmaktadır (World Bank, 2018) . Bu da dış ticaretin İspanyol ekonomisi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

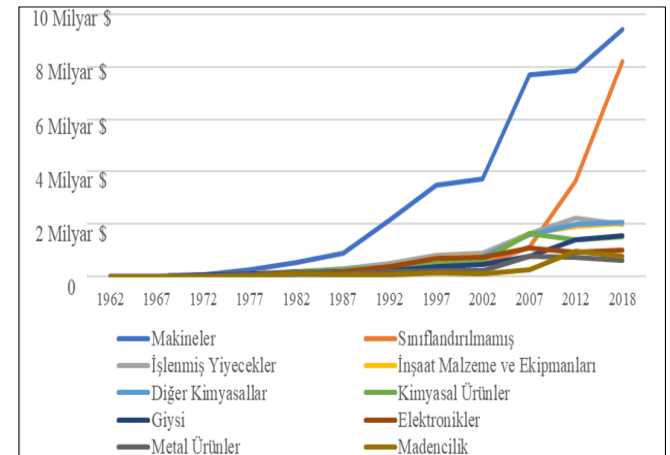
4.1. İspanya'nın Suudi Arabistan'a İhracatı

İspanya dış ticaret dengesi, tarihsel olarak açık veren bir yapıya sahiptir. Bu da İspanya'nın ihracattan daha fazla ithalat yaptığı anlamına gelir. İspanya, avro para birimini kullanmaya başlamadan önce, 1992 ve 1997 yılları arasında, dış ticarete daha avantajlı olmak için eski para birimi olan Pesetanın değerini düşürüyordu. Bu devalüasyonlarla geçici de olsa dış ticaret açığında azalmalar görülüyordu. Avro para birimini kullanmaya başladıktan sonra, para politikası yetkisinin önemli bir bölümü Avrupa Birliği'nin denetimine geçti. Bu durum, İspanya'nın dış ticaretteki rekabet gücünü kaybetmesine neden oldu. Kaybedilen bu rekabet üstünlüğü, üretkenliğin azalması ve fiyatlar genel düzeyi ile ücretlerin artması olarak ülke

ekonomisine yansımaktaydı. Avro Bölgesi'ne girmeden önce bu gibi dönemlerde, İspanya dolaşımdaki paranın değerini düşüyordu ve gerçek üretim yerine sorunu devalüasyonla çözüyordu. Ülke, para politikası araçları kullanım yetkilerinin çoğunluğunun Avrupa Birliği'ne geçmesinden sonra, bu aracı artık eskisi gibi kullanamadı. Devalüasyon ile elde edilemeyen rekabetçilik, reel olarak elde edilmek istendiğinde üretkenlik ve katma değer artışı reel olmalı ki ülke diğer rakipleri karşısında gücünü koruyabilmelidir (Martinez Alvarez vd., 2015: 16).

Avro bölgesine girdikten sonraki dönemlerde bunu başaramayan İspanya'nın kaybettiği dış ticaret rekabet gücü, dış ticaret dengesi açığını büyütüştür. Ülke bu açığı, sonrasında birim emek maliyetini azaltarak çözmüştür (Cuenca García, 2011: 125).

Şekil 2. İspanya'nın 1962-2018 Yılları Arası İhracatı

Kaynak: <https://oec.world/> verileri kullanarak oluşturulmuştur.

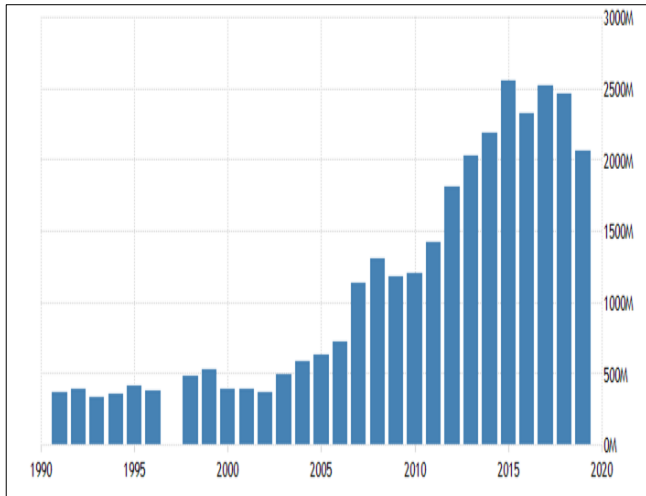
Grafik 2'ye baktığımızda, ihracatta, sanayi ürünleri (mavi çizgi) lehine bir uzmanlaşmanın olduğu açıkça görülebilir. Sanayi sektörü, 1986 yılından itibaren diğer kalemlerdeki artışlardan daha fazla bir büyüme performansı sergilemiştir. İspanya'nın sanayileşme süreci 1996-2003 döneminde en güçlü dönemini yaşamıştır. Bu dönemde üretim kapasitesi %80'e kadar ulaşmıştır. Bu artış, ülkenin ihracat yapısını ve hacmini keskin bir şekilde etkilemiştir.

Grafik 2'ye baktığımızda 2017 yılına kadar olan süreçte sanayi ürünleri, ihracat kalemleri içerisindeki en önemli sektördür. İspanya'nın bu başarısı, ülkeyi küresel

otomobil üreticileri listesinde 8. sıraya taşımıştır. Bu sektör, yedek parça piyasasını da beraberinde geliştirmiştir. Yedek parça üretimini de bu sektöre eklediğimizde, bu sektör, GSYH'nin %10'unu ve istihdamın da %9'unu oluşturmaktadır (Cuenca García, 2011: 127).

2018 yılında İspanya, dünyaya özellikle otomobil ve otomobil parçaları ihraç etmektedir. 1987 yılında İspanya'dan dünyaya ikinci ihracat kalemi işlenmiş yiyeceğin yerini, 2018 yılında "sınıflandırılmamış işlemler" almaktadır. Bu kalem içerisinde polyester kumaş, tekerlekli sandalyeler vb. ürünleri bulunmaktadır. Bu durum, İspanyol ihracatının küçük değişiklikler geçirse de otomobil sektörünün lider sektör konumunun sürdürdüğünü göstermektedir.

Şekil 3. İspanya'nın Suudi Arabistan'a İhracatı 1990- 2020 Yılları Arası

Kaynak: "Spain Exports to Saudi Arabia," *Trading Economics* (2021).

Grafik 3'te, 1990-2020 döneminde İspanya'nın Suudi Arabistan'a yaptığı ihracat rakamları gösterilmektedir. Grafikte dikkat çeken ilk özelliğin ihracatın yıllar boyunca kademeli bir şekilde artıyor olmasıdır. 2006 yılından sonra belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bu artışın öncesinde Emeritus Kral I. Juan Carlos ve Kraliçe Sofia Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiği ve çeşitli temaslarda bulunduğu bilinmektedir. Bu ziyaretin ihracat üzerindeki etkisi, Krallar arasındaki dostluğun iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğine dair diğer bir örnektir. Grafikte dikkat çeken diğer önemli

bir nokta ise 2015 yılında 3000 milyon avro ile maksimum ihracat seviyesine ulaşılmış olmasıdır. İspanya'nın toplam ihracatı içerisinde, Suudi Arabistan'a yapılan ihracat %0,9 seviyesindedir. Suudi Arabistan, İspanya'nın en çok ihracat yaptığı ilk 10 ülke arasında yer almaktadır (Larrouy, 2018).

4.2. Suudi Arabistan'ın İspanya'ya ihracatı

Suudi Arabistan hem dış ticarete hem de iç ekonomisinde petrole bağımlı bir ülkedir. Bir önceki bölümünde Suudi Arabistan'ın ham petrolün, 1962 yılında GSYH'nin %89'unu ve 2012 yılında ise %79'unu oluşturduğundan bahsetmiştik (Sohail & Burney, 2005: 81). Bunun ardından petrol fiyatındaki düşümlere bağlı olarak sürekli bir düşüş eğilimine giren petrolün GSYH'deki payı 2019 yılında %24,4'e düşmüştür. Bu durum ülkenin sürekli olarak arzuladığı ekonomik çeşitlendirme hedefine cüzi bir miktarda olsa da ulaştığını göstermektedir (Saudi Arabia: Oil Rent Share of GDP | Statista, 2022).

Suudi Arabistan'ın İspanya'ya yaptığı ihracat desenini daha net görmek için 5 yıl aralıklı grafik seçilmiştir. Suudi Arabistan, İspanya'ya özellikle petrol ve petrol ürünleri ihraç etmektedir.

Grafik 4'te Suudi Arabistan'ın toplam ihracatının yıllar itibarıyla değişim süreci ve ihracatın GSYH'den ne kadar pay aldığı gösterilmektedir. Petrol fiyatı arttığı zaman GSYH'deki ihracat payları yükselmektedir. 2015 yılında petrol fiyatının düşmesinin sonucu olarak GSYH'deki ihracat payı azalmıştır. 80'li yıllarda rafine petrol ve gaz ihracatı azalmış; onun yerine petro-kimya ürünleri ve diğer kimya ürünlerinin payı artmıştır. Bu artış, ülkenin ihracatının petrol fiyatlarındaki düşüş kadar düşmesini engellemiştir. Saudi Basic Industries

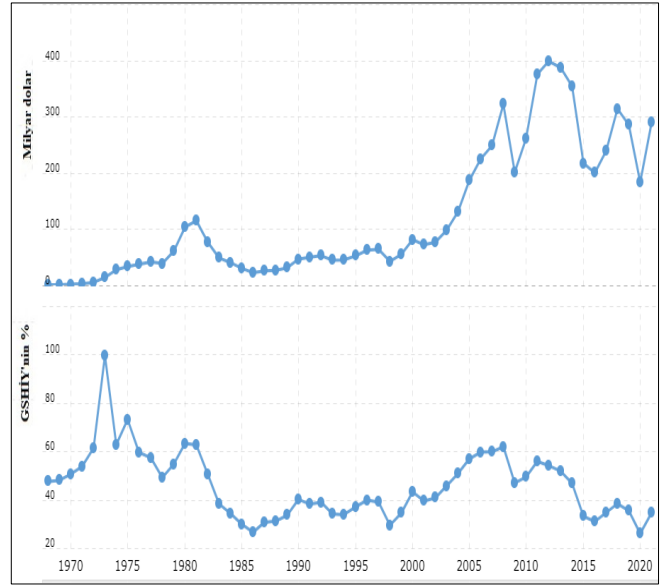
Company (SABIC) şirketinin geliştirdiği yeni ürünler sayesinde Suudi Arabistan ihracatı belirli bir aşamada çeşitlenmiştir. Bu nedenden dolayı petrol fiyatının düşmesi, ekonomiyi önceki dönemlerde olduğu gibi etkilememiştir. Petrol-dışı ürünlerin ihracatını arttırmaya çalışan Suudi Arabistan hem hukuki ve ekonomik düzenlemelerde hem de uluslararası pazarlarda gelişip

uzmanlaşmaya devam etmektedir (Sohail & Burney, 2005: 83).

The Observatory of Economic Complexity'nin sunduğu Suudi Arabistan-İspanya ihracat verileri 1962 yılından başlamaktadır. İlgili yılda Suudi Arabistan'ın İspanya'ya ihraç ettiği ürünlerin neredeyse %100'ü, 68,8 milyon dolar değerle ham petrolden oluşmaktadır. Bundan sonraki 5 yılda ihracatın toplam değeri 141 milyon dolara yükselmiştir. Bu yıllarda, OPEC yeni kurulmuş olduğu için petrol fiyatları şiddetli dalgalanmalar yaşamıştır. 1972 yılında İspanya'ya yapılan ihracatın %99,9'unu oluşturan ham petrol, toplamda 342 milyon dolara, yani iki katına, ulaşmıştır. OPEC'in kurulmasıyla, Cezayir, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde petrol şirketlerinin kamulaştırılmasını başlatılmış ve ülkedeki pek çok yabancı şirket kamulaştırılmıştır. Bunun ardından varil petrolün fiyatını 2,5 dolara kadar artmıştır. Bu fiyat artışı Suudi Arabistan'ın İspanya'ya yaptığı ihracatın brüt bazda artışına neden olmuştur. 1973 yılında petrol fiyatları tekrardan keskin bir şekilde artmıştır. Bunun yanı sıra Arap ülkeleri, Yom Kippur savaşında İsrail'i destekleyen ülkelere petrol ambargosu uygulamış ve petrol fiyatları daha da artmıştır (Ortega Pérez, 2019: 207).

1982 yılında, Suudi Arabistan'ın İspanya ihracatı 2,87 milyar dolar ulaşmıştır. Bu dönemde tamamen petrol ihracatının yanı sıra listeye doğal gazın da girdiğini görmekteyiz. Bu yılda Suudi Arabistan'ın İspanya ihracatının %95'i petrol ve %5'ini doğal gaz oluşturmuştur. Suudi Arabistan, düşük fiyat etkisini durdurmak için petrokimya ürünlerini geliştirmeye odaklanmıştır. 1987 yılında Suudi Arabistan'ın İspanya ihracatında ham petrol %85'e düşmüştür. Motor yağları (%2,8'i) siklik hidrokarbonlar (%2,2'si) asiklik alkoller, kabuklular ve diğer çeşitli ürünler gibi yeni kategoriler de bu yıl listede yer almıştır. 2010 yılına gelindiğinde bu oran %74'e ve 2015'te %60'a kadar düşmüştür. Bu trendin 2020'de de devam ettiği görülmektedir (The Observatory of Economic Complexity, 2020).

Şekil 4. Suudi Arabistan'ın Genel İhracatı 1968-2021 Yılları Arası

Kaynak: <https://www.macrotrends.net>.

2015 yılında İspanya'nın petrol satın aldığı ülkelerin dağılımı değişmiştir. 2011 yılında İspanya'nın toplam satın aldığı petrolün %40'ı Orta Doğu ülkelerinden temin edilmişken, 2015 yılında bu oran %15'e dahi ulaşmamıştır. İspanya önceki dönemlerde Suudi Arabistan, Irak ve İran gibi ülkelere satın aldığı petrolü, sonrasında Nijerya ve Meksika gibi ülkelere temin etmeye başlamıştır. Bu değişikliğin temel sebebi daha ağır ve daha fazla işlem uygulaması gereken petrolün daha ucuza mal olması ile ilgilidir. Suudi Arabistan'ın Nijerya ve Meksika'dan sonra İspanya'nın petrol ithal ettiği üçüncü ülke olduğunu görmekteyiz (Molina, 2016)

Suudi Arabistan'ın ihracatta petrole bağımlılığının bir sonucu olarak hem ülkenin toplam GSYH'si hem de ülkenin diğer ülkelere yaptığı ihracat tutar ve hacimleri petrol fiyatlarına bağlı olarak değişmektedir. İncelediğimiz dönemlerde İspanya'ya yapılan ihracatın bu durumdan net bir şekilde etkilendiğini ve çeşitli dalgalanmalar yaşandığını görmekteyiz.

5. Doğrudan Yabancı Yatırım

DYY, bir ekonomide yerleşik kişi veya kurumların, başka bir ekonomide ikamet eden yerleşik bir işletmede kalıcı kâr elde etmek ve işletmenin kontrolünü elinde bulundurmak için yaptığı uzun vadeli bir ilişkiyi yansıtan yatırım türüdür. Burada

uzun vade ile kastedilen süre yatırımın bir yıldan fazla olması gerektiğidir (OCDE, 2008: 13). DYY, bir mal veya hizmet üretmek amacıyla bir şirketten veya bireyden başka bir ülkedeki şirketlere teknoloji ve yönetim becerilerinin aktarılması olgusudur. Bu aktarım, kârı artırmak amacıyla yatırım yapılan yerin kaynaklarından yararlanma mantığını yansıtır.

5.1. İspanya'nın Suudi Arabistan'a Yaptığı Doğrudan Yabancı Yatırım

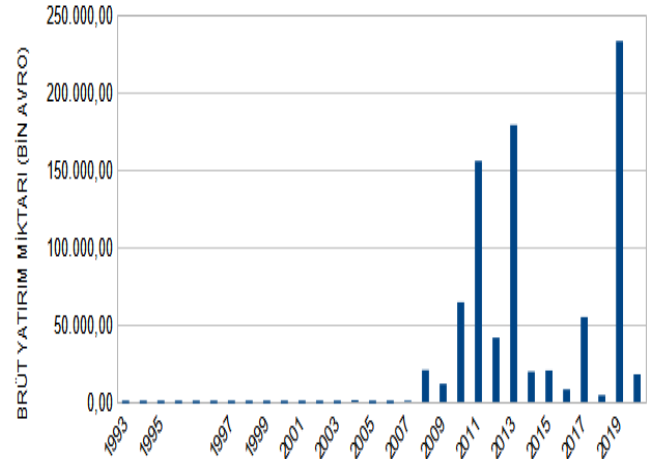
Suudi Arabistan, Heritage Vakfı'nın yaptığı 2022 yılı dünya ekonomik serbestlik sıralamasında 118. sırada yer almaktadır. Son beş yıldaki gelişmelerden dolayı ülkenin ekonomik serbestliği çeşitli nedenlerden dolayı düşmüştür. Bu durumu düzeltmek isteyen Suudi Arabistan, ülke ekonomisini açarak daha fazla yatırımcı çekmeyi planlamaktadır.

Nisan 2000'de gerçekleştirilen yapısal reformlara kadar ülkeye yapılan DYY'lerde, araştırma, geliştirme, kalkınma projelerine yapılması, teknoloji transferi sağlanması ve Suudi ortak edinmesi zorunluydu ve bu zorunluluklar bahsedilen reformlarla ortadan kalkmıştır (Niblock & Malik, 2007: 128).

Suudi Krallığı, 2015 yılında DYY çekmek amacıyla borsayı yabancı yatırımcılara açtı. Suudi Arabistan'ın 2016 yılında başladığı "Suudi Vizyon 2030" planı ekonomik kalkınmayı düzenlemenin yanı sıra ek yabancı yatırım çekme hedeflerini de içermektedir. Ayrıca bu plan sayesinde dolaylı olarak eğitim, sağlık, enerji ve konut gibi sektörlerde de yabancı yatırım artışı beklenmektedir (Attijari Trade, 2020)

Genel olarak, 2000 yılındaki düzenlemeler, Suudi pazarının yabancı yatırımcılar için büyük bir açılım anlamına gelmiştir ve bu durum uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Bununla birlikte, yine de belirli sektörlerdeki yasaklar haricinde, asgari yatırım tutarları veya çalışanların belirli bir yüzdesinin Suudi olması gereken faaliyetlere göre yabancı yatırımcıların, karşılaması gereken zorunluluklar şeklinde tasarlanmış bazı korumacı önlemler vardır (ICEX, 2019)

Grafik 5: Suudi Arabistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım

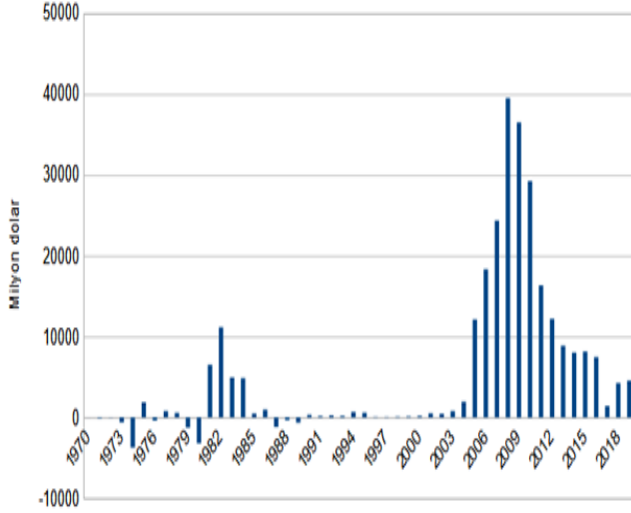
Kaynak: UNCTAD verileri kullanılarak yapılmıştır

Grafik 5'e baktığımızda, 70'li yıllarda DYY eğiliminin negatif olduğunu görmekteyiz. Diğer bir deyişle DYY girişinden çok DYY çıkışı olduğu gözlemlenmektedir. Suudi Arabistan'a yapılan yabancı yatırımın 90'lerden başlayarak bahsedilen 2000 yılındaki düzenlemelere kadar olan zaman diliminde çok düşük olduğu açık bir şekilde görülmektedir. 2000 yılında yapılan özelleştirme ve ekonomiyi yabancı yatırımcılara açmanın bir sonucu olarak 2005-2011 yılları arasında ülke tarihindeki en büyük yabancı yatırım rakamları kaydedilmiştir.

Genel olarak baktığımızda, 2007 ile 2019 arasındaki dönemde İspanya'nın Suudi Arabistan ile net DYY açığı olduğunu belirtmeliyiz. Diğer bir deyişle Suudi Arabistan, İspanya'ya, İspanya'nın Suudi Arabistan'a yaptığından daha fazla yatırım yapmıştır. Grafik 6'da da görüldüğü üzere İspanya'nın Suudi Arabistan'a yaptığı DYY'ler 2007 yılından sonra gözle görülür bir boyuta gelmiştir. Bu durum Grafik 5'e baktığımızda ülkenin genel trendi ile uyuşmaktadır. İspanyol yatırımlarının trendi de diğer pek çok yatırım gibi ülkedeki yasa değişikliğinin doğrudan bir sonucu olarak düşünülebilir. 2011, 2013 ve 2019 yılları, Suudi Arabistan'daki İspanyol yatırımları için önemli yıllardır (AFI, 2019: 12). 2018 yılında İspanya, Arabistan'a yatırım yapanlar arasında 54. sırada; Arabistan'ın yatırım yaptığı ülkeler arasında ise 47. sırada yer

almıştır (Red de Oficinas Económicas y Comerciales de España en el Exterior, 2018).

Grafik 6: İspanya'nın Suudi Arabistan'a yaptığı doğrudan yabancı yatırım

Kaynak: DataInVex verileri kullanılarak yapılmıştır

2011 yılında Suudi Arabistan'daki İspanyol yatırımlarında, Mekke ile Medine arasındaki yüksek hızlı tren projesi için yapılan toplam 7 milyar avroluk ihale sözleşmesinin sonucu olarak büyük bir artış olmuştur (Mazario, 2011). Bu anlaşmanın etkisi ile 2011 yılından itibaren İspanya'nın Suudi Arabistan'daki metalürji, demir-çelik ürünleri imalatı ve inşaat mühendisliği gibi sektörlerdeki yatırım yoğunluğu değişikliklerini de görebilmekteyiz.

İspanyol firmalarının, Mekke-Medine arası tren projesi dışında Suudi Arabistan'da üstlendiği başka büyük projeler de oldu. Ayrıca Riyad metrosu projesi de İspanyol FCC Construcción şirketinin yönettiği FAST konsorsiyumu tarafından inşa edilmiştir (Oficina De Información Diplomática, 2020)

Su arıtma sektöründe, FCC Aqualia grubu 2011'de Suudi Arabistan'a yatırım yaptığından bu yana, farklı projeler için açılan kamu ihalelerini kazanan çeşitli konsorsiyumların parçası olmuştur (Atalayar, 2016).

2020'nin başında, Aqualia, Cidde'nin Kral Abdülaziz Uluslararası Havalimanı'ndaki deniz suyu arıtma tesisinden sorumlu Suudi iş grubu, HAACO Group ile anlaştıktan sonra Katarat şirketinin %51'ini satın aldı. Ayrıca bu grup, ülkedeki diğer deniz suyu arıtma tesislerinin işletilmesi ve bakımından da

sorumludur. HAACO, Suudi Arabistan'daki havalimanlarını yönetmek, finanse etmek ve işletmek için 2007'de 20 yıllık kamu imtiyaz sözleşmesini almıştır. Buna ek olarak su sektöründe, Acciona Agua şirketi, 2012 Al Jubail deniz suyu arıtma tesisinin genişletme projesinin bir parçasıdır ve bu şirket 2018'de Al Khobar deniz suyu arıtma tesisinin ihalesini de kazandı (El Pais, 2018). Bunların yanı sıra ACS grubuna (Mekke-Medine treninin inşasını da üstlenen şirket) 2013 yılında atık su arıtma tesisi inşaatı için 35 milyon dolarlık bir sözleşme verildi (Europa Press, 2013). Mart 2020'de Abengoa, Sepco3 ile, İspanyolların Suudi Arabistan'da inşa ettiği üçüncü tesis olan Al Jubail 3A deniz suyu arıtma tesisinin inşası için görevlendirildi (EFE, 2020).

Enerji sektöründe ise, Ağustos 2020 sonunda Aramco, yeni asidik su arıtma ünitesinin yapımı için İspanyol Técnicas Reunidas ile bir sözleşme imzaladı (Europa Press, 2020). Aynı şirket bir yıl önce Tanajib'deki yeni gaz santrali tesislerinin inşası için de seçilmişti Bunun yanı sıra tekstil sektöründe Mango, Inditex, Adolfo Dominguez, Rosa Clará veya Pronovias gibi şirketler hali hazırda Suudi pazarında yerlerini korumaktadır (Oficina de Información Diplomática,2020).

Son olarak, Suudi Arabistan'ın yabancı yatırıma yönelik güncel teşviklerinden bahsedilmesi isabetli olacaktır. Halihazırda hükümet, zararların bir sonraki yıla aktarılabilmesine izin vermektedir. Bu da vergi hesaplamalarında firmalara ve kişilere kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca hükümet yabancı yatırım yapanlara bölgesel ve uluslararası yardım programlarına erişim imkânı gibi dolaylı teşvikler de vermektedir (ICEX, 2019).

Yatırımları ikili taraflı arttırmaya yönelik ilgi, iş bağlarını güçlendirmek için bazı karşılıklı girişimlerin gerçekleştirilmesine olanak sağlayacak şekildedir. 1998 yılında, şirketler arasındaki iletişim ve iş birliğini geliştirmek amacıyla İspanyol Ticaret Odaları ile Suudi Odalar Konseyi arasında ve iki hükümetin desteğini alan Hispano-Suudi İş Komitesi kuruldu (Ortolà,2019). Her iki ülkeden çok sayıda şirket ile temas kurulmasına izin veren

bu komitenin çeşitli toplantıları oldu. Sonuncusu 2019'da Madrid'de yapılan toplantının ardından birçok şirket arasında, ikili görüşmeler yapıldı. Ayrıca 2008 yılında İspanya ile Suudi Arabistan arasında Genel İş birliği Anlaşması imzalanmıştır (Escribano, 2017: 8).

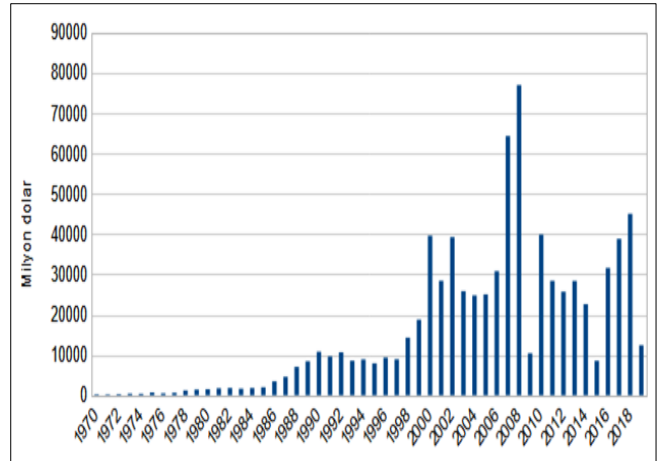
4.2. Suudi Arabistan'ın İspanya'daki doğrudan yatırımları

İspanya, OECD ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların üyesi olduğu için, yabancı yatırım konusunda bu kuruluşların imzaladığı temel görüşlere göre hareket etmektedir (Alvear, 2020: 2). Kovid-19 döneminde İspanya DYY'lere çeşitli kısıtlamalar getirmiştir. Bu kısıtlamalar 2021 yılında tekrar kaldırılmıştır. İspanya tarafından yapılan bu düzenlemeler, İspanyol şirketlerinin değerinin düştüğü, bu finansal risklere karşı savunmasız dönemlerde ülkenin çıkarlarını koruma amacını taşıyordu.

Grafik 7'ye bakıldığında, 1985'dan sonra İspanya'ya yapılan DYY'lerin artışı dikkat çekmektedir. Ülke, 1985 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na giriş sözleşmesi imzalamıştır. Bu durum ülkeye DYY girişine neden olmuştur. Ekonomik krize denk gelen 2008 yılının, yabancı yatırım açısından zirve olduğu görülmektedir. Bu durum, ekonomik faaliyetlerine devam edemeyen İspanyol firmaların, yabancı yatırımcılar tarafından satın alınmasının bir sonucu olabilir. Kriz sonrası döneme baktığımızda DYY girişlerinin dalgalandığı görülmektedir.

2009 yılında yabancı yatırımda büyük bir düşüş yaşanmasına rağmen, 2011 ve 2012 yıllarında ülkeye olan güven toparlanmaya başlamış ve DYY stoku toplam 634 milyar dolar ile tüm zamanların rekorunu kırmıştır (Alvear, 2020: 9).

Grafik 7: İspanya'ya Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım

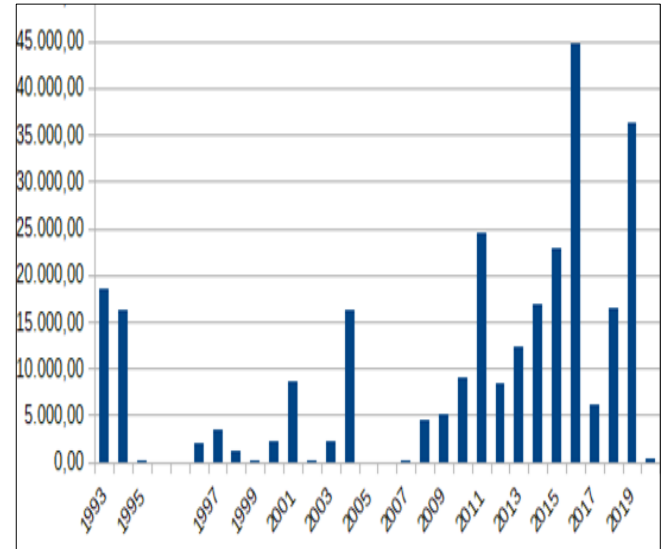

Kaynak: UNCTAD verileri kullanılarak yapılmıştır

Suudi Arabistan'ın İspanya'ya yaptığı milyon avro ile ifade edilen DYY'ler, 1993 yılına kadar geri gidebilmektedir. Bu verilere göre 2018'de Suudi Arabistan, İspanya'daki yatırımcılar arasında 32. sırada yer almıştır (ICEX,2018).

Grafik 8'e baktığımızda Suudiler'in İspanya'ya yaptığı yatırımın 2016 yılında zirve yaptığı görmekteyiz. Ayrıca 2008 finansal krizinden sonra Suudi yatırımlarının 2016'ya kadar istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

Grafik 8: Suudi Arabistan'ın İspanya'ya Yaptığı Doğrudan Yabancı Yatırım

Kaynak:DataInVex verileri kullanılarak yapılmıştır

İspanya'daki Suudi yatırımlarının neredeyse tamamı, sanayi veya inşaatla ilgili 5 sektörde yoğunlaşmıştır. Gayrimenkul sektörü, 1993 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde en yüksek rakamlara sahip sektördür. İspanyol

hükümeti, bu sektöre yapılan yatırımı teşvik etmek için 2013 yılında “Altın Vize’yi” uygulamaya koymuştur. Bu kullanan Suudi yatırımlarının ana merkezleri, gayrimenkul sektöründe Valencia ve Endülüs bölgeleri olmaktadır (Ortolà, 2019).

İspanya'daki Suudi yatırımının odaklandığı diğer bir önemli sektör, toptan araç alımları sektörüdür. Bu sektör, emlak sektörü kadar olmasa da yüksek bir yatırım oranına sahiptir. Bunun dışında Suudilerin; plastik, rekreasyon ve spor faaliyetleri, kimya sanayi ve ordu gibi sektörler az da olsa yatırım yaptığı göze çarpmaktadır (El Pais, 2007).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Suudi Arabistan ekonomisi temelde petrole dayanmaktadır. Gelirinin neredeyse tamamı petrole bağımlı olan ülkenin ekonomisi çeşitlenmemiştir. Bu bağımlılık petrol fiyatlarından etkilenmekte ve dönem dönem istikrarsızlıklara neden olmaktadır. Ülkede petrol dışı sektörler gelişmediği için petrol gelirleriyle ülkenin ihtiyacı olan tüketim malları ithal edilmektedir.

İspanya'nın ekonomik yapısı, doğal kaynakları olmaması sebebiyle, enerji ihtiyacı konusunda dışa bağımlı olması, Suudi Arabistan'ın ekonomik yapısından farklı olmaktadır. İspanyol ekonomisinde tarım sektörü önemli bir rol oynamasına rağmen, GSYH içerisinde gelirden aldığı pay düşük bir seviyededir. İspanya ihracatlarının neredeyse tamamı, ihraç amaçlı otomobil endüstrisine dayanmaktadır. Ayrıca ülkede sanayi üretimi için gerekli ham madde stokunun yetersiz olmasından dolayı, ülke bu sektörde de ithalata bağımlı bir konumdadır. İspanya'nın GSYH'sine en fazla katkıda bulunan sektör, üçüncü sektördür. Buna ek olarak ülke ekonomisinin karakteristik özellikleri arasında yüksek seviyede doğal işsizlik oranı ve iş güvensizliği ön plana çıkmaktadır.

İki ülke arasındaki ihracatı analiz ettiğimizde, Suudi Arabistan'ın karşılıklı ihracatta net ihraççı konumda olduğu görülmektedir. İspanya 60'lı yıllara kadar, dünyaya ve Suudi Arabistan'a özellikle tarım sektörü malları ihraç etmiştir. Sanayileşme süreci olgunlaştıktan sonra ülkenin petrole olan

ihtiyacı ve bağımlılığı artmıştır. Bundan sonra ülkenin ihracatlarında otomobil sektörü belirmeye başlamıştır ve bu durum günümüze kadar devam etmiştir.

Suudi Arabistan'ın İspanya'ya ve dünyaya yaptığı ihraçların ekseriyeti, petrol ve petrol ürünlerine dayanmaktadır. İhracat hacimleri değişiklikleri ise genelde ihracattaki yapısal değişikliklerden değil, uluslararası petrol fiyatları konjonktürü nedeniyle olmaktadır.

Suudi Arabistan'ın sahip olduğu fon fazlası, yabancı yatırımcıları kendi istediği yönde yönlendirebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle yıllarca hükümet, çıkardığı kararnamelelerinden ülkedeki DYY türünü, miktarını ve giriş şartlarını düzenlemekte hatta sınırlamaktadır.

İspanya'daki Suudi DYY' lerinin neredeyse tamamı gayrimenkul sektörüne yapılmaktayken; Suudi Arabistan'daki İspanyol yatırımları, ülkedeki yeni proje ve fırsatların bir sonucudur. İspanyol şirketlerinin Suudi Arabistan'daki varlığı daha çok altyapı, metalürji, çelik ve demir ürünlerinin temini konusuna yoğunlaşmıştır. Teorik olarak bakıldığında rantıye devletler, ülkeye döviz girişini teşvik etmek amacıyla büyük projelere nakdi hükümet destekleri vermektedir. Bu bağlamda bakıldığında, Suudi Arabistan'da da DYY, ekseriyetle inşaat ve altyapı sektöründe yoğunlaşmıştır. Buna ek olarak, İspanya, Suudi Arabistan'da deniz suyu arıtma, askeri ve tekstil sektörlerine DYY yapmaktadır.

Kaynakça

- AFI. (2019). Fichas País Ficha País _ Arabia Saudi.
https://azure.afi.es/ContentWeb/EmpresasUnicaja/arabia/saudi/contenido_sidN_1052291_sid2N_1052384_cidIL_805596_ctylL_139_scidN_805596_utN_3.aspx
- Al-Matari, E. M., Mgammal, M. H., Senan, N. A. M., & Alhebri, A. A. (2021). Determinants of Foreign Direct Investment in GCC Countries: An Empirical Analysis. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(4), 69–81.

<https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no4.0069>

Alvear, I. De. (2020). Nueva regulación de las inversiones extranjeras directas en sectores estratégicos de España y la UE, *Cuadernos de Defensa*. 2018, 1–11.

Aqualia. (2020). Aqualia strengthens its position in Saudi Arabia with the acquisition of a majority stake in a desalination plant in Jeddah.

<https://www.aqualia.com/en/web/aqualia-global/-/aqualia-se-refuerza-en-arabia-saudi-con-la-adquisicion-mayoritaria-de-una-desaladora-en-jedd-1> (Erişim Tarihi: 18.04.2021)

Atalayar. (2016). FCC se adjudica las instalaciones electromecánicas del metro de Riad. <https://atalayar.com/content/fcc-se-adjudica-las-instalaciones-electromecánicas-del-metro-de-riad> (Erişim Tarihi: 03.04.2019)

Attijari Trade. (2020). Saudi Arabia: investing. <http://www.attijaritrade.ma/en/choose-your-markets/country-profiles/saudi-arabia/investing> (Erişim Tarihi: 02.06.2021)

Barrios, S. (1996). “Las relaciones entre inversión extranjera directa y comercio internacional: Evidencia para el caso español”. *Ekonomiaz: Revista vasca de economía*, 36, 102–125.

BBC News Mundo. (2020). Arabia Saudita vs Rusia: la guerra de precios que hundió el valor del petróleo y las bolsas mundiales en medio de la crisis por el coronavirus. BBC. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-51796524> (Erişim Tarihi: 29.07.2021)

Beblawi, H., & Luciani, G. (1987). *The Rentier State*. 1. Baski, New York: Routledge.

Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2018). The gruesome murder of Jamal Khashoggi: Saudi Arabia's new economy dream at risk? *arXiv* (ss. 1–20).

CIA. (2021). Saudi Arabia Factbook. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/saudi-arabia/#economy> (Erişim Tarihi: 11.01.2022)

Cuenca García, E. (2011). Rasgos del comercio exterior en España. *extoikos*, 3, 125–128.

<http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3728610.pdf>

EFE. (2020). Abengoa participará en construir una desaladora en Arabia Saudí por 183 millones.

<https://www.expansion.com/empresas/energia/2020/04/02/5e85e674e5fdea70348b45a0.html> (Erişim Tarihi: 06.09.2021)

Eissa, M. A., & Elgammal, M. M. (2020). Foreign Direct Investment Determinants in Oil Exporting Countries: Revisiting the Role of Natural Resources. *Journal of Emerging Market Finance*, 19(1), 33–65. <https://doi.org/10.1177/0972652719880153>

El País. (2007). La saudí Sabic ultima la compra de General Electric Plastics. https://cincodias.elpais.com/cincodias/2007/05/19/empresas/1179581987_850215.html (Erişim Tarihi: : 15.05.2019)

El País. (2018). Arabia Saudí atrae con concesiones a Acciona, Sacyr, FCC y ACS pese a la crisis diplomática. https://cincodias.elpais.com/cincodias/2018/11/26/companias/1543258230_515786.html (Erişim Tarihi: 12.10.2020)

El País. (2019). Técnicas Reunidas logra un contrato en Arabia Saudí por 2.676 millones. https://cincodias.elpais.com/cincodias/2019/07/10/companias/1562741887_395146.html (Erişim Tarihi: 19.11.2021)

Escribano, G. (2017). El nuevo contexto de la relación económica entre España y Arabia Saudí. *Revista Ari*, 3, 1–10.

Europa Press. (2013). ACS construirá una depuradora en Arabia Saudí por 35 millones de dólares. <https://www.iagua.es/noticias/depuracion/13/09/17/acs-construira-una-depuradora-en-arabia-saudi-por-35-millones-de-dolares-36619> (Erişim Tarihi: : 05.04.2019)

García Delgado, J. L., Myro Sánchez, R., Álvarez López, M. E., Jimenez, J. C., Garrido, A., & Vega Crespo, J. (2017). Lecciones de

Economía Española 13. Baskı, Cizur Menor Navarra : Thomson Reuters-Aranzadi.

García Ruiz, J. (2001). "La evolución de la industria automovilística española, 1946-1999: una perspectiva comparada." *Revista de historia industrial*, 19, 133-164. <https://doi.org/10.1344/rhi.v0i19-20.19366>

General Authority for Statistics Kingdom of Saudi Arabia. (2021). Gross Domestic Product 2020.

<https://www.stats.gov.sa/sites/default/files/Gross%20Domestic%20Product%20annual%202020%20EN.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Hernández Martínez, D. (2020). "Estructura y distribución del poder en Arabia Saudí. Principales actores, instituciones y procesos de decisión". *Cuadernos de Gobierno y Administración Pública*, 7(1), 15-25. <https://doi.org/10.5209/cgap.65525>

ICEX. (2018). Arabia Saudita-Relaciones Bilaterales.

[https://www.icex.es/icex/es/navegacion-principal/todos-nuestros-servicios/informacion-de-mercados/paises/navegacion-principal/el-pais/relaciones-bilaterales/index.html?idPais=SA#:~:text=de%20Relaciones%20Bilaterales-,Resumen%20de%20las%20relaciones%20bilaterales%20con%20España,hacia%20Españ,a%20también%20es%20débil.\(Erişim Tarihi: 08.04.2019\)](https://www.icex.es/icex/es/navegacion-principal/todos-nuestros-servicios/informacion-de-mercados/paises/navegacion-principal/el-pais/relaciones-bilaterales/index.html?idPais=SA#:~:text=de%20Relaciones%20Bilaterales-,Resumen%20de%20las%20relaciones%20bilaterales%20con%20España,hacia%20Españ,a%20también%20es%20débil.(Erişim Tarihi: 08.04.2019))

ICEX. (2019). Arabia Saudita. Marco Jurídico.

<https://www.icex.es/icex/es/navegacion-principal/todos-nuestros-servicios/informacion-de-mercados/paises/navegacion-principal/invertir-en/marco-juridico/index.html?idPais=SA> (Erişim Tarihi: 19.09.2020)

Jazmati, R. (2017). "Arabia Saudí: aliado imprescindible para Europa y España". *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, 1-21.

Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2012). *International economics theory & policy*. 12. Baskı, Massachusetts: Pearson.

Lahiri, S., & Ono, Y. (1995). "The Role of Free Entry in an Oligopolistic Heckscher-Ohlin Model". *International Economic Review*, 36(3), 609. <https://doi.org/10.2307/2527363>

Larrouy, D. (2018). Las exportaciones de España a Arabia Saudí superan los 2.000 millones anuales, arrojadas por la relación entre monarcas. *El Diario*. https://www.eldiario.es/economia/exportaciones-espana-arabia-saudi-rey_1_1876871.html (Erişim Tarihi: 07.04.2019)

Macro Trends (2022) Saudi Arabia Exports 1968-.

<https://www.macrotrends.net/countries/SAU/saudi-arabia/exports> (Erişim Tarihi: 14.02.2022)

Martínez Álvarez, J. A., Callejo Arranz, S., & Alcalde Sevilla, E. (2015). Situación del Comercio exterior en España y perspectivas. El caso particular de América Latina (ss. 1-25).

http://portal.uned.es/pls/portal/docs/PAGE/UNED_MAIN/LAUNIVERSIDAD/UBICACIONES/05/DOCENTE/JOSE_ANTONIO_MARTINEZ_ALVAREZ/EL_COMERCIO_EXTERIOR_DE_ESPAÑA.PDF

Martínez Estevez, A. (2006). *El Crecimiento Económico Español en el Siglo XX. Içinde La historia económica en España y Francia: (siglos XIX y XX).4. Baskı, Universitat d'Alacant / Universidad de Alicante, Servicio de Publicaciones : Casa de Velázquez.*

Mazario, V. (2011). El AVE a la Meca, el mayor contrato industrial de España en la historia. <https://www.rtve.es/noticias/20111105/ave-meca-mayor-contrato-industrial-espana-historia/473455.shtml> (Erişim Tarihi: 13.04.2019)

Ministerio de Economía España. (2016). Informe de situación de la economía española.

Molina, C. (2016). España compra más barriles de petróleo que nunca. Cinco Días. https://cincodias.elpais.com/cincodias/2016/01/11/economia/1452515250_413201.html (Erişim Tarihi: 0.12.2019)

- Murcia Economía. (2013). Las Cámaras cierran más de doscientas reuniones bilaterales entre empresas españolas y saudíes. <https://www.lasprovincias.es/economia/empresas/201410/15/empresas-valencianas-reunion-bilateral-20141015163337.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2020)
- Nereim, V. (2020). Saudi Economy Contracts for Fifth Straight Quarter Amid Oil Cuts. Bloomberg. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-17/saudi-non-oil-economy-contracts-at-slower-rate-in-third-quarter> (Erişim Tarihi: 25.09.2021)
- Niblock, T., & Malik, M. (2007). *The Political Economy of Saudi Arabia*. 1. Baskı, New York: Routledge Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203946190>
- OCDE. (2008). OCDE Definición Marco de Inversión Extranjera Directa. 4. Baskı, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/10.17879789264094475-es>
- Oficina de Información Diplomática. (2020). Arabia Saudí. http://www.exteriores.gob.es/documents/fichaspais/arabiasaudi_ficha%20pais.pdf
- Oficina Económica y Comercial de España en Riyadh. (2016). Arabia Saudita. Informe Económico y Comercial. <https://doi.org/10.2307/j.ctv16b78rc.15>
- Ortega Pérez, A. M. (2019). La estructura de la información en Arabia Saudí en el contexto del sistema mediático en los países árabes. Doktora Tezi, Sevilla Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi, Sevilla.
- Ortolà, B. (2019). Empresarios de Arabia Saudí llegan a la comarca para comprar y alquilar chalés de lujo. <https://www.lasprovincias.es/marina/empresarios-arabia-saudi-20191226001856-ntvo.html> (Erişim Tarihi: 08.01.2020)
- Poelhekke, S., & Van der Ploeg, F. (2013). "Do Natural Resources Attract Non-Resource FDI?" *The Review of Economics and Statistics*, 95, 1046–1065. <https://doi.org/10.1162/REST>
- Puri-Mirza, A. (2020). Inbound tourism expenditure as a share of GDP (Gross Domestic Product) in Saudi Arabia from 2008 to 2019. Statista. <https://www.statista.com/statistics/1020414/saudi-arabia-inbound-tourism-expenditure-over-gdp/> (Erişim Tarihi: 04.12.2021)
- Red de Oficinas Económicas y Comerciales de España en el Exterior. (2018). Reunión de la comisión mixta hispano-saudí. <https://www.icex.es/icex/es/navegacion-principal/todos-nuestros-servicios/informacion-de-mercados/paises/navegacion-principal/noticias/NEW2018787650.html?idPais=SA> (Erişim Tarihi: 09.05.2019)
- Shimomura, K. (1998). Factor income function and an oligopolistic Heckscher-Ohlin model of international trade. *Economics Letters*, 61(1), 91–100. [https://doi.org/10.1016/s0165-1765\(98\)00138-4](https://doi.org/10.1016/s0165-1765(98)00138-4)
- Sohail, M. S., & Burney, M. A. (2005). "Sustaining trade with Saudi Arabia: an analysis of exporting as an alternative". *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 1(1), 77–90. <https://doi.org/10.1504/WREMSD.2005.007754>
- Sotomayor Yalán, M. L. (2008). Un Estudio Sobre El Comercio Intra-Industrial De Mexico en el Tratado de Libre Comercio de America del Norte. Doktora Tezi, Barcelona Özerk Üniversitesi, Ekonomi Fakültesi, Barcelona
- Statista (2022). Saudi Arabia: oil rent share of GDP | <https://www.statista.com/statistics/1303750/saud-arabia-oil-rent-share-of-gdp> (Erişim Tarihi: 18.11.2022)
- The Observatory of Economic Complexity. What does Saudi Arabia export to Spain? https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/sau/esp/show/2020/ (Erişim Tarihi: 17.11.2022)

Velarde, J. (2001). Informes y Perspectivas: la Economía Española en el siglo XX. Estudios Económicos de Desarrollo Internacional., 1(1), 16.
<http://www.usc.es/economet/reviews/eedi115.pdf>

World Bank. (2018). Comercio (% del PIB) - Spain | Data.
<https://datos.bancomundial.org/indicador/NE.TRD.GNFS.ZS?locations=ES&view=map>
(Erişim Tarihi: 02.03.2020)

World Trade Organization. (2010). La teoría del comercio y los recursos naturales.
<https://doi.org/10.30875/a8684875-es>
(Erişim Tarihi: 17.10.2019)

Araştırma Makalesi • Research Article

Rus Dış Politikasının Batı'da Yansıması: Rusofobi

Reflection of Russian Foreign Policy in the West: Russophobia

Simge ÖZTÜRK^{a, *}
Yavuz CANKARA^b

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Bilecik/Türkiye, ORCID: 0000-0002-1781-4743

^b Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bilecik/Türkiye, ORCID: 0000-0002-9553-9708

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24.11.2022

Kabul tarihi: 25.12.2022

Anahtar Kelimeler: Rusya, Rusofobi,
Zenofobi, Rus Dünyası

ÖZET

Günümüzde yabancı düşmanlığı gün geçtikçe saldırganlığını arttıran bir tutum haline gelmiştir. Toplumların kendilerine yabancı olarak tanımladıkları gruplara karşı beslediği xenofobik duygular, hâlihazırda var olan etnik, dini, kültürel ve ırkçı önyargular temelli gelişmektedir. Bu önyargudan kaynaklanan korku zaman zaman karşıtlık duyulan gruba karşı saldırgan uygulamaların artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Rus tarihinden kaynaklanan önyargı ve Rusya'nın bugün dış dünyaya karşı sürdürdüğü politik tutumun arttırdığı Rus karşıtı duygular, bazı dönemlerde saldırgan bir boyuta ulaşmaktadır. Çalışmada Rus karşıtlığının ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin neler olduğu sorusundan hareketle Rusofobinin ortaya çıkışı ve günümüzdeki gelişimi üzerinden bir analiz amaçlanmıştır. Bu bakımdan öncelikle Rusofobik duyguların tarihsel gelişimi ortaya konulmuş ve toplumların zihniyetinin tarihsel deneyimlerinden büyük ölçüde etkilendiği savı doğrultusunda, Rus tarihindeki olumsuz devlet imajına neden olan politikalara örnekler verilmiştir. Ardından Rusofobinin hedef aldığı "Rus Dünyası"nın, Sovyetlerin dağılması ardından belirlenen formunun kapsam alanı ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda Rus Dünyası söylemi üzerinden belirlenen dış politika kararlarının Ruslara karşı kaygının artmasına ve Rusların tehdit olarak algılanmasına neden olduğu ileri sürülmüştür.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 24.11.2022

Accepted: 25.12.2022

Keywords: Russia, Russophobia,
Xenophobia, Ruskiy Mir

ABSTRACT

Today, xenophobia has become an attitude that increases its aggression day by day. The xenophobic feelings of societies towards groups they define as foreign to them develop on the basis of existing ethnic, religious, cultural and racial prejudices. The fear arising from this prejudice sometimes leads to an increase in aggressive practices against the opposing group. In this context, the prejudice stemming from Russian history and the anti-Russian sentiments increased by Russia's current political attitude towards the outside world reach an aggressive dimension in some periods. In the study, it is aimed to analyze the emergence of Russophobia and its current development, based on the question of what factors are effective in the emergence of anti-Russianism. In this respect, first of all, the historical development of Russophobic feelings

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

e-posta: simgeozturk000@gmail.com

Atif: Öztürk, S. & Cankara, Y. (2022). Rus Dış Politikasının Batı'da Yansıması: Rusofobi, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2022, 2(2), 151-165.

is revealed and examples of policies that cause negative state image in Russian history are given, in line with the argument that the mentality of societies is greatly affected by their historical experiences. Then, the scope of the "Russian World", which was targeted by Russophobia, which was determined after the collapse of the Soviet Union, was revealed. In this direction, it has been argued that the foreign policy decisions determined through the discourse of the Russian World cause an increase in anxiety against the Russians and the perception of the Russians as a threat.

1. Giriş

Günümüzde devletler düzeyinde yaygınlık gösteren yabancı düşmanlığı, “öteki” olarak belirlenen gruba karşı önyargıdan kaynaklanan korku veya kaygıya dayanan düşünsel bir temele sahiptir. Siyasi ideolojiler, tarihsel, dinsel ve kültürel değerler çoğu zaman yabancı düşmanlığının ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bu doğrultuda dil, dünya görüşü, mitler, iktidarın yapısı ve halkı, liderlerin politikasıyla ilişkilendirme durumu yabancı düşmanlığının oluşmasında etkili faktörler arasında ifade edilebilir. Bu bağlamda Rusya’nın Sovyetlerden kalan emperyalist devlet imajı, siyasi kültürüne ilişkin anti-demokratik algı, Batı karşıtı yapısı ve Rus kültürünün onu geriliğe mahkûm ettiği yönünde geliştirilen mitler (Foglesong & Hahn, 2002) ülkeye karşı kaygı ve düşmanlığın artmasında etkili olmaktadır. Devletler düzeyindeki yabancı düşmanlığının dış politikaya yansımaları ise karşıtlık duyulan halka karşı çatışmacı politikaların üretilmesi şeklinde olmaktadır. Bu durum zenofobinin karşılıklı olarak yükselmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu şekilde karşılıklı yükselen zenofobi, “öteki”nin tüm değerlerini hedef almaktadır.

Küresel, tarihsel ve kimlik bağlamında “Rus Dünyası”sını her düzeyde hedef alan ve Rusya’ya veya Rus halkına karşıtlık anlamına gelen Rusofobi, Rus halkına ve Rus kültürüne ilişkin önyargının önüne geçilmesi açısından Rusya’ya yeni bir mücadele alanı oluşturmaktadır. Yakın zamana kadar Rusya’nın politik söyleminde Batı’nın Rus karşıtlığı ile itham edilmesi, Rusofobi kavramından ziyade “önyargı” ifadesinin kullanımıyla gerçekleşmiştir. Ancak son yıllarda iç ve dış politikaya yönelik Rus siyasi söylemindeki Rusofobi suçlamalarında artış yaşandığı gözlemlenmektedir (Robinson, 2019: 61). Özellikle 2014 yılında Kırım’ın ilhak edilmesinin ardından yeniden canlanan Rusofobi, günümüzde Rusya-Ukrayna

çatışmasının etkisi ile yükselmektedir. Kavram, Rusya’nın Ukrayna’daki eylemlerine karşı artan Batı eleştirisine bir cevap üretilmesi bakımından kullanılmasının yanı sıra Rus Dünyasına karşı “öteki” algısının yaratılmasını mümkün kılmaktadır. Bu nedenle Rusofobi salt Rusya eleştirisi değil aynı zamanda Rusya’nın gayrimeşru bir düşman imajı inşasıdır (Roberts, 2020: 481).

Literatürde, Rusya’ya veya Rus kültürüne karşıtlığın yüksek olduğu ülkelerin Rusya’ya yönelik tutumuna odaklanan Rusofobi çalışmaları bulunmaktadır (Luostarienen, 1989; Taras, 2014; Robinson, 2019; Darczewska & Zochowski, 2015; Tsygankov, 2018; Roberts, 2020; Wheeler, 1984; Gleason, 1950; Krakhmal'nikova, 1992). Rusların tarih boyunca Rus düşmanlığı ile mücadele çerçevesinde çeşitli politika hedeflerine ulaşmada Rusofobiye kullandığı ve bu doğrultuda Rusofobinin, ideolojik düşman olarak sunulması ile kamuoyunu konsolide etmede bir argüman olarak şekillendirildiğine ilişkin eleştirel bir yaklaşımın söz konusu olduğu Rusofobi çalışmaları da mevcuttur. Bu çalışmada ise Rusofobinin kullanımına ilişkin eleştirel yaklaşımdan ziyade Rus karşıtlığında gelişen korku ve düşmanlığa neden olan faktörler incelenmiştir.

2. Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi)

Yunanca’da “korku” anlamına gelen “phobia” ile “yabancı” anlamına gelen “xenos” sözcüklerinden türeyen zenofobi kavramı yabancıdan korkma anlamına gelmektedir. Ancak bu kavram genellikle yabancı düşmanlığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlamıyla diğer ülkelerden gelen insanlara karşı ön yargı, korku veya düşmanlık hissine karşılık gelir (Oxford, 2022). Zenofobi aşırı milliyetçilik, etnosentizm ve ırkçılık gibi kavramlarla sık sık benzer anlamlarda kullanılsa da yabancılara karşı derin bir hoşgörüsüzlük

anlamına gelmektedir (McDonald & Jacobs, 20005: 295). Yahushko (2009: 43) ise zenofobiyi yabancı olarak görülen topluluğa karşı duygusal, davranışsal ve düşünsel bir ön yargısal tutum olarak tanımlamıştır. Başka bir tanıma göre ise yabancı düşmanlığı, vatandaş olmayan gruplara karşı yabancı kökeni ve milliyet temelinde ayrımcılık içeren uygulamalardan oluşmaktadır (Crush & Ramachandran, 2009: 4-5). Toplumların kendilerine yabancı olarak tanımladıkları gruplara karşı uygulamaları insanlık tarihinde trajik olayların yaşamasına neden olmuştur. Bu açıdan tüm göçmen grupları kültürel, etnik ve göçmen statülerine bağlı olarak yabancı düşmanlığına maruz kalabilmektedir. Göçmen gruplara ilişkin önyargı veya çarpık algılar, şiddeti de içeren saldırgan bir yabancı düşmanlığının gelişmesinde etkili olmaktadır. Yabancı düşmanlığı, geçmişten itibaren süregelen inanışlar ve bireylerin çıkarlarına dayanan aldatici bilgiler doğrultusunda rasyonel bir görüntü sergileyebilmektedir. Bu açıdan gerçeklikten ziyade olasılıklardan varılan genellemeler, yabancı düşmanı duyguların toplum içinde yaygınlık kazanmasına neden olmaktadır. Tüm bunların yanı sıra ülkelerin yaşadığı ekonomik gerilemeler de ülke içerisindeki etnik gruplar arasında yabancıya karşı hoşnutsuzluğu arttırmaktadır. Çünkü yaşanan ekonomik sıkıntılar iş ve kaynaklar için rekabet oluşturmakta ve yabancı grubun varlığı zamanla sosyoekonomik açıdan tehdit algılanmaktadır.

Yabancıların, ulusun bütünlüğüne tehdit barındıran farklı kültürel kodlara sahip bireyler olarak görülmesi, yabancıyla temasın yerel kültürü değiştirmesine karşı tehdit ve dolayısıyla korkuyu doğurmaktadır. Küreselleşme ve artan göç hareketleri gruplar arası etkileşimi arttırırken farklı din, tarihsel ve kültürel yaşanmışlıkların yakın ilişkiler kurması bir dönüşüme neden olmaktadır. Bu açıdan ötekinin dinsel, tarihsel ve kültürel olarak farklılığından kaynaklanan kültürel bir ırkçılık söz konusudur. Farklı kültüre ve dine sahip bireylere karşı kolektif korku ve bu korku halinin yarattığı saldırganlık yabancı düşmanlığının günümüzdeki en belirgin göstergelerinden biridir.

Günümüzde artan yabancı düşmanlığı, 2011'de başlayan Arap Baharı ve Suriye'de çıkan iç savaş gibi küresel boyutta etkileri

görülen gelişmelerin ardından yaşanan göç hareketi sonucu farklı ülkelere göç eden gruplara karşı gelişen ayrımcı tutumlardan kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda göçmenlere karşı Avrupa'da yükselen yabancı düşmanlığını aşırı sağ partilerin politik söyleminden okumak mümkündür.

Düşman imgelerinin tarihsel, politik ve sosyolojik incelemelerinde iki eğilim vardır. Bir yanda grup/devlet içerisindeki düşman imajının işlevselliğine dikkat çeken, bir yanda ise olaylar ve gruplar/devletler arasındaki savaşlar ve çatışmalara dikkat çeken yaklaşım söz konusudur (Luostarienen, 1989: 125). Ulus kimliği, ulusun zaferlerine veya mağduriyetine yapılan atıflarla şekillenir. Bu açıdan toplumların tarihindeki savaşlar ve bu savaşların meydana getirdiği mağduriyet, öteki gruba karşı derin bir düşmanlık yaratır. Bu doğrultuda gelişen yabancı düşmanlığı genellikle etnik köken ve dinsel temelli gerçekleşmektedir. 11 Eylül olaylarının ardından artış gösteren İslamofobik söylemler dinsel temelli yabancı düşmanlığına örnek verilebilirken, Türkofobi veya çalışmanın inceleme konusu oluşturan Rusofobi, kültürel ve etnik köken temelli yabancı düşmanlığına örnek verilebilir. Bu tarz zenofobik duyguların gerçekleşmesinde milletler arasında yaşanan hadiseler etkili olmaktadır. Özellikle Batı tarafından tarih boyunca öteki olarak konumlandırılan Rusya'ya veya Ruslara ilişkin, etnik ve kültürel temelli gelişen zenofobik duygular, Rusofobi kavramı ile ifade edilmektedir. Ruslara karşı düşmanlığın veya Rus korkusunun gelişiminde etkili olan faktörlerin ortaya konulması doğrultusunda hazırlanan bu çalışmada, Rus tarihindeki olaylar ve çatışmalar üzerinden Rus fobisinin gelişiminin analizi amaçlanmaktadır.

3. Rusofobi

19. yüzyılın ortalarından itibaren yayılan ve kendisini Avrupa'ya karşı yozlaşan dünyada geleneksel değerlerin koruyucusu olarak konumlandırılan Rus İmparatorluğuna karşıtlık bağlamında kullanılan Rusofobi kavramı, etnik Ruslara veya Rusya devletine karşı aşırı düşmanlık şeklinde tanımlanabilir. İç politika bağlamında ise hükümetin politikalarına olumsuz yaklaşan ve Rusya ile çatışma halinde olan ülkelere yakınlık hisseden Rus vatandaşları anlamına gelmektedir (Darczewska & Zochowski, 2015:

15). Bu doğrultuda Rusya'nın tarihsel politik imajının neden olduğu endişe, Rusya'nın askeri ve stratejik gücüne karşı kaygı veya korku, Rus siyasi liderlerine, Rus kültürüne ve halkına yönelik önyargı rusofobi tipolojisinin içerdiği unsurlar arasında ifade edilebilir (Taras, 2014:713).

18. yüzyılın başlarında Çar Paul'un I. Napolyon tarafından desteklediği ileri sürülen Hindistan'ı işgal etme niyetine ilişkin belgeler doğrultusunda Britanya'da Rusya korkusu gelişmeye başlamıştır (Wheeler, 1984: 138). İngiltere'de Rus düşmanlığı iki gücün sömürge dünyasında komşuya dönüşmesi ile artmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı'nın zayıflamasının ardından İngiltere, Rusya'nın boğazlar üzerindeki hâkimiyetini Akdeniz'deki deniz gücüne ve Hindistan'daki konumuna tehdit olarak algılamıştır (Gleason, 1950: 2-8).² Rusların emperyalist politikaları Batı'nın Rusları kolayca öteki olarak belirleyip düşman imajını kullanmasını mümkün kılmıştır.

Rusların tarihteki emperyalist tutumu doğrultusunda işgal ettiği topraklarda sürdürdüğü Ruslaştırma, zorunlu iskân ve sürgün politikaları günümüzde Ruslara ilişkin olumsuz bir yaklaşımın gelişmesine neden olmuştur. İmparatorluk döneminden itibaren başlayan ve Sovyetler döneminde şiddetini arttıran Ruslaştırma politikası, uygulandığı bölge halkında Rus karşıtlığının doğmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla bu durum, geçmiş deneyimlerinde Ruslara ilişkin olumsuz hatıralar bulunan halklarda, Ruslara ilişkin kaygı duyan bir zihniyetin gelişmesinde etkili olmuştur.

Ruslaştırma politikası, 1863 Ocak Ayaklanması'nın³ bastırılmasının ardından başlamıştır. Ancak kökleri, Rus dilinin kullanılmasındaki ısrarcı politikaları bakımından I. Nicholas'ın saltanatına kadar uzanmaktadır (Week, 2010). Ruslaştırma, Çarlık Rusya'sında yaşayan ve Rus olmayan

uluslara karşı, kültürel ve dini asimilasyon politikası olarak gelişmiştir. Bu politika doğrultusunda, Rus dili kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi ve farklı etnik grupların yaşadığı bölgelerde Rus okullarının açılması gibi uygulamalar devlet politikası haline gelmiştir. Kafkasya, Orta Asya ve Baltık Eyaletleri, Rus tarihindeki Ruslaştırma politikasının sert uygulamalarının öne çıktığı bölgeler olmuştur. Baltık eyaletlerinde, II. Aleksandr saltanı döneminde hâkim olan Rus milliyetçiliğinin etkisiyle artan Ruslaştırma uygulamaları, 1830 ve 1863 ayaklanmalarının ardından daha belirgin bir hal almıştır (O'Connor 1967: 53). Almanya'nın 1871'de siyasi birliğini sağlamasının ardından Ruslar, Baltık bölgesinde Alman tehlikesine karşı Ruslaştırma politikası çerçevesinde Rus kültürüne ve yerelde Rus dilinin kullanılmasına ilişkin bir dizi zorunlu uygulamayı hayata geçirmiştir. Ancak kültürel alanda Ruslaştırma politikalarının Baltık eyaletleri üzerindeki etkisi, Ruslara karşı yerel kimliklerin güçlenmesi şeklinde olmuştur (O'Connor, 1967: 56). Bu durum Rusların öteki olarak konumlandırılmasını dolayısıyla Rus düşmanlığını meydana getirmiştir. Baltıklarda gelişen Rus düşmanlığı, Kafkaslar ve Türkistan bölgesinde de sürdürülen politikalar sonucu kendini göstermiştir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya'da, Osmanlı ve İran'ın etkisinin azalmasıyla hâkimiyetini arttıran Çarlık yönetimi, bölgede karşılaştığı direnci kırmak için Osmanlı'ya sığınanların dışında kalan bölge halkına karşı sürgün yöntemini kullanmıştır. Ruslar, iskân politikası ile Rus kültürünün yerel halk arasında yayılmasını amaçlamıştır. Ancak Çarlığın sürdürdüğü bu politika, Rus karşıtlığına neden olurken gelişen milliyetçi eğilimler bağımsızlık yönünde mücadele başlatmıştır (Tanrıverdi, 2017: 555). 1905 yılında Rusların Japonya

² Gleason, 1815 ve 1841 yılları arasında ortaya çıkan İngiliz Rus düşmanlığının sözde "Hindistan'a yönelik tehdit" üzerinden üretilen yapay bir olgu olduğunu ve halkın korkularını uyandırmak için kullanıldığını ileri sürmüştür (Gleason, 1950: 186). Bu doğrultuda o dönemde İngilizlerin politikalarının Rusya'nın politikalarından daha provokatör olduğunu vurgulamıştır (Gleason, 1950: 3).

³ Polonya Krallığı, Napolyon'un yenilgisinden sonra düzenlenen Viyana Kongresi'nin (1815) ardından Rus İmparatorluğu'nun hâkimiyetine geçmiştir. Çar I. Nikola, Polonya siyasi ve kültürel yaşamını bastırmayı amaçlayan bir Polonya politikası sürdürmüştür. Polonyalılar gelişmiş bir ulus bilincine ve ulusal kültüre sahip olmaları bakımından Çarlık Rusya için sorun teşkil etmekteydi. 1963'te Polonyalıların (Lehler) başlattığı isyan (Ocak Ayaklanması), Çarlık tarafından bastırılmış ve bu tarihten sonra Çarlık'ın, Lehlerin kültürel etkisini kırmak amacıyla uyguladığı Ruslaştırma politikası daha sert uygulamalarla sürdürülmüştür. Bu uygulamalar karşısında Polonyalılar Rusları ortak bir düşman olarak görmüştür (O'Connor, 1967).

yenilgisi ardından yaşanan Meşrutiyet devrimi Polonya'da, Baltıklarda ve Kafkasya'da kontrolün kaybedilmesine neden olmuş ve bu doğrultuda uygulanan Ruslaştırma uygulamalarının etkisi zayıflamıştır. Rusya'da yaşayan uluslar üzerindeki Ruslaştırma politikası, Ekim ve Şubat devrimleri ve Bolşevik iktidarının ilk döneminde etkisini kaybetmişse de SSCB yönetiminde özellikle Stalin'in iktidarında, Çarlık dönemindeki Ruslaştırma politikasından daha sert uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Ruslar 18. ve 19. yüzyıl boyunca Orta Asya'da hâkimiyeti ele geçirmiş ve bölgede kontrolü sağlamak adına bu topraklarda yaşayan halka karşı da Kafkasya'da uyguladığı gibi asimilasyonist bir politika sürdürmüştür.⁴ Bu doğrultuda bölgedeki Ruslaştırma politikası, Çarlık Rusya dönemine kıyasla Sovyet yönetiminde daha planlı bir şekilde yürütülmüştür. Çarlık döneminde, Ruslaştırma uygulamaları çerçevesinde işgal edilen topraklara Rus göçmenler yerleştirilmiş ve Müslüman halkı Hristiyanlaştırma siyasetine dayanan bir kültür politikası sürdürülmüştür (Hayit, 1987: 22-23). Çarlık yönetimi dini mekteplere, medreselere ve camilere yapılan maddi yardımları keserken Sovyet yönetimi döneminde İslam'ı Müslümanların yaşamından tamamen uzaklaştırma amacıyla çok sayıda cami kapatılmış, din adamları sürgün edilmiş ve dini eğitimin sonlandırılması için medreselerin işlevine son verilmiştir.

Sovyet hükümeti bölgede yaşayan Türk halklarını 1940'ların başlarında Kiril alfabesini kullanmaya zorlamış ve Rusça eğitimin zorunlu hale getirilmesi ile bölgede dil asimilasyonu gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda bölgede dil ve kültür, Ruslaştırma politikasının özünü oluşturmuştur. Rus dilinin ağırlığının arttığı Sovyet eğitim sistemi ise "Sovyet İnsanı Yetiştirme" amacıyla şekillendirilmiştir (Hayit, 1987: 27-28).

Bölgede sürdürülen bu baskıcı politika, bölge halkında Rus karşıtlığına neden olmuş ve Rusların baskıcı uygulamaları Orta Asya'da yaşayan halklar üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu doğrultuda Rus kültürü ve Rus dilinin devam eden etkisinin yanı sıra bölgede bulunan etnik Ruslar, Rusya'nın dış politika söyleminde sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, Kazakistan 1991'de bağımsızlığını kazandığı sırada bölgede uygulanan tehcir ve Ruslaştırma politikalarının bir sonucu olarak etnik Kazaklar nüfusun içerisinde azınlık halinde kalmıştır. Zamanla etnik Kazakların nüfusun üçte ikisini aştığı bir toplumsal yapı oluşmuşsa da nüfusun %19'unun Ruslardan oluşması (Factbook, 2022) Rusya'nın olası bir müdahalesine ilişkin bir endişe yaratmaktadır. Putin'in 2014'te Kazakistan'ın bağımsız devlet tarihinin yetersiz olduğunu ve halkının Rusya ile yakın ilişkiler kurma arzusunun olduğunu belirttiği ifadeleri, 2008 yılında Ukrayna için kurduğu ifadelerle benzerlik göstermektedir (Dolgov, 2014).⁵ Bu açıdan 2014'te Rusça konuşan halkı koruma gerekçesi ile Kırım'ın ilhak edilmesi hadisesi, Kazakistan'a da bu yönde bir müdahale olasılığını arttırırken, Kazakistan'da Ruslara karşı bir endişe yaratmaktadır. Yine Kazakistan tarafından hoş karşılanmayan Rusya Devlet Duması üyesi Nikonov'un 2020'de "Kazakistan topraklarının Rusya ve Sovyetler Birliği'nin bir hediyesi" olduğuna ilişkin ifadelerle benzer ifadelerin Rus hükümet mensupları tarafından kullanılması, bu yönde gelişen endişeleri arttırmaktadır (Sharma, 2021). Sonuç olarak ağırlıklı olarak II. Dünya Savaşı sırasında sürdürülen Ruslaştırma politikası günümüze etkileri bakımından Rusya'yı Orta Asya üzerinde söz sahibi yapmakta ve bu durum bölge halklarının tarihsel hafızasındaki Rus emperyalist imajını canlı tutmaktadır

II. Dünya Savaşı döneminde devam ettirilen baskıcı politikalar, Stalin iktidarının Sovyet insanı yaratma sürecinde Rus olmayan halklar üzerinde şiddetini arttırmıştır. Bu bakımdan Stalin döneminde yaşanan kıtlık

⁴ Sovyetler döneminde "Sovyetleştirme" olarak gelişen Ruslaştırma uygulamaları ekonomi, eğitim ve dil alanında bugün bölgede etkisinin görüldüğü izler bırakmıştır. Stalin döneminde "Sovyet İnsanı" inşası, toplumsal yapıdaki kültürel farklılıkların ortadan kaldırılması yoluyla kültürel soykırımı esas almıştır. Bu politika çerçevesinde milli kimliğin ve milli dil düşüncesinin ortadan kaldırılması veya Türlerin dil ve kültür birliğinin parçalanması amacıyla Rusça eğitimin zorunlu kılınması, tehcir ve nüfus mübadelesi gibi uygulamalar gayriinsani yöntemler kullanılarak hayata geçirilmiştir. Bu dönemde uygulanan devlet terörü sonucu göçe zorlanan veya katledilen insan sayısı da tam olarak bilinmemektedir. Bkz: (Kara, 2021).

⁵ Rusya Devlet Başkanı Putin 2008 yılında Bush ile görüşmesinin ardından yaptığı açıklamalarda "Ukrayna'nın bir devlet olmadığını" ifade etmiştir.

nedeniyle gerçekleşen ölümlerin de “milliyet” politikası doğrultusunda kasıt içerdiği belirtilmektedir (Özel, 2014: 112).⁶ 1930 ve 1933 yılları 3,5 ila 3,8 milyon arasında insan Ukrayna’da, arasında 1,3 ila 1,5 milyon insan ise Kazakistan’da, hayatını kaybetmiştir (Graziosi, 2004-2005: 102).⁷ Ancak bu sayının çok daha fazla olduğu ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda kıtlığın söz konusu olduğu bölgelere gereken insani yardımın sağlanmasındaki ihmal ve kıtlık yaşanan bölgelerden kaçmaya çalışan insanların geri çevrilmesi, Rusya’nın burada yaşayan halklara karşı yürüttüğü sistematik bir soykırım girişimi olduğu şeklindeki iddiaları güçlendirmiştir (Ellman, 2007: 690). Stalin’in politikaları doğrultusunda yaşanan bu trajik gelişmeler, tarihsel hafızada olumsuz bir Rus imajı yaratmıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında gelişen olaylar Rus ve Rus olmayan milletler arasındaki ilişkileri etkilemiştir (Week, 2010). Yine II. Dünya Savaşı sırasında Baltık ülkelerinin Sovyetler tarafından işgal edilmesi ve bu işgal sırasında gerçekleşen olaylar, Baltık halkına acı hatıralar bırakmıştır. Kızıl Ordu’nun, 1944-1945’te Batı’ya doğru sınırları genişletmesi ile Sovyetleşme politikası Orta ve Doğu Avrupa’ya yayılmıştır. İşgalin başlamasıyla birlikte çok sayıda Estonyalı, Litvanyalı ve Letonyalı sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir. Sovyet döneminde gerçekleşen bu

Rus muamelesi, Baltık halkının zihniyetinde Ruslara karşı olumsuz bir etki yaratmıştır (Tulun, 2013: 158). İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru ise Alman işgalinden kurtarılan bölgelere ve Almanya’ya giren Rus Kızıl Ordusu yüzbinlerce kadına (8-80 yaş aralığı) tecavüz etmiş ve bunu sistematik bir hınc alma eylemi olarak görmüştür. Bundan dolayı başta Avrupa olmak üzere Batı dünyasına Rus imgelemi oldukça korkutucu bir hal almıştır (Beevor, 2000).

Batı, Rusya’yı 18. ve 19. yüzyıllar boyunca muhafazakâr, baskıcı ve otokratik olarak sembolize etmiş ve kendisini bunun karşıtlığı bağlamında tanımlamayı sürdürmüştür (Stein, 1976: 407-413). Batı’nın Sovyet karşıtı propagandası, 1950’li yıllarda Sovyetlerin askeri saldırganlığı üzerinden sürdürülmüşse de Orta Doğu veya Asya ülkelerine, Batı müdahalesinin örnekleri Sovyetler’den fazla olmuştur. 60’lı yıllarda ise Çin ve Sovyet arasındaki ilişkilerin bozulması,⁸ olası bir çatışma halinde Rusya’nın gücünü arttıracığı yönündeki kaygıyı dolayısıyla Batı’nın Rus korkusunu arttırmıştır (Wheeler, 1984: 139-140).

Batı’nın değerleri ile bağdaşmadığı gerekçesiyle Rus siyasi sistemine karşı duyulan güvensizlik, Batı’da Rusya’nın etkisinin sınırlandırılmasına ilişkin bir ihtiyaç doğurmaktadır. Bu ihtiyaç doğrultusunda gelişen NATO’nun genişleme politikaları,

⁶ Stalin döneminde Sovyet toprakları milliyet esasına dayalı bir federasyon şeklinde düzenlenirken etnik Rusların yaşadığı toprakların dışında kalan topraklarda yaşayan Ukraynalı, Gürcü, Beyaz Rus, Ermeni, Türkistan bölgesinde yaşayan Türk kökenliler ve Sibirya’daki çeşitli kabile halklarının üzerinde katı bir merkezi yönetim söz konusuydu. Bu dönemde Stalin’in Sovyet milliyetçiliği, milletlerin kendi kaderini tayin hakkını yok sayarken bu milliyetçilik anlayışı doğrultusunda uygulanan şovenist politikalar Rus milliyetçiliğinin yükselmesine neden olmuştur (Özel, 2014:111).

⁷ Bu yıllarda Stalin’in kalkınma planları çerçevesinde uygulanan ekonomi politikaları trajik sonuçlara yol açmıştır. Stalin’in ilk *Beş Yıllık Kalkınma Planı*, 1 Ekim 1928 ile 31 Aralık 1932 tarihleri arasında uygulanmıştır. “Büyük Dönüşüm” olarak da ifade edilen ve ağır sanayinin gelişimini amaçlayan bu Kalkınma Planı, kırsal alandaki yaşamı büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. Plan doğrultusunda hayata geçirilen tarımın kamulaştırılması uygulamaları, hızlı bir şekilde gerçekleşmiş ve köylülerin direnciyle karşılaşmıştır. Bu durum, yöneticilerin bireysel çiftçiliğe toptan bir saldırısı ile sonuçlanmış ve yerel yönetimler veya parti örgütleri askerler eşliğinde köylüleri kolektiflere girmeye zorlamıştır. Kolektivizme karşı çıkan köylülerin bir kısmı tehcir edilerek “Kulak” ismi verilen toplama kamplarına gönderilmiş ve onlara karşı hasadı sabote ettikleri iddiası çerçevesinde “karşıdevrimci yıkıcıları vurun” sloganının kullandığı bir basın kampanyası başlatılmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda gerçekleşen yetersiz hasatlardan dolayı Ukrayna, Kuzey Kafkasya ve Rusya’nın orta bölgelerinde korkunç bir kıtlık yaşanmıştır (Riasanovsky & Steinberg, 2016: 540-541; Forsyth, 2021: 480-481).

⁸ Sovyet Rusya ve Çin arasındaki çatışmanın ilk belirtileri, dış politikadaki görüş ayrılıklarından kaynaklanmıştır. Rusya’nın 1957 yılında uzaya gönderdiği Sputnik füzesi, Rusya’nın Batı’ya karşı stratejik üstünlük sağladığını kanıtlarken Çin ve Rusya’nın dış politikadaki görüş ayrılıklarının derinleşmesinde etkili olmuştur. Çin, Rusya’nın Batı’ya karşı politikalarında sert tutumlardan yana olurken Çin’in bu yaklaşımı, nükleer savaş ihtimalini taşıdığı için Rusya’da karşılık bulmamıştır. 1959 yılında Sovyetler’in bazı nükleer bilgilerin verilmesine dair Çin ile yaptığı bir anlaşmayı feshetmesinin ardından gerçekleşen Kruşçev’in Amerika ziyareti, Pekin tarafında olumsuz karşılanırken Çin’in Hindistan ile sınır anlaşmazlıkları da Sovyetler tarafında, kasıtlı olarak çıkarılan bir çatışma olarak görülmüştür. 1960 yılında Moskova, Pekin’e verdiği bir nota ile iki ülke arasındaki birçok sözleşme ve projeyi feshetmiştir. Aynı yıl gerçekleşen Komünist Partiler Konferansı ardından iki ülke arasındaki çatışma ideolojik bir boyuta taşınmıştır. Bu çatışma, Moskova’nın komünist partiler üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ile sonuçlanmış ve Sosyalist bloğun bütünlüğü sarsılmıştır (Armaoğlu, 2019: 413-421).

Rusya'nın Batıya karşı muhalefeti arttırırken iki ulusta karşılıklı olarak gelişen milliyetçi fobilerin güç kazanmasına neden olmaktadır. Bu doğrultuda Rusofobik yaklaşımın yüksek olduğu Batı'nın politik söyleminde Rusya'ya yönelik güvensizlik ve kaygı, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra da devam etmiştir (Roberts, 2020: 478-479). ABD'nin kültürel hegemonyasının sürdürülebilirliği açısından bir düşman imajının gerekliliği de göz önüne alındığında Rusya'ya yönelik güvensizliğin derinleşmesi hem ABD'nin hem de Avrupa'nın, stratejilerini ortak bir düşman etrafında yapılandırma imkânı tanımaktadır (Lieven, 2017).

Sovyetlerin dağılması ile yaşanan güç kaybının ardından Putin ile birlikte Rusya'nın uluslararası sistemdeki siyasi dirilişi, Rusya'ya karşı endişe ve korkunun artmasına dolayısıyla Rusofobinin Batı'da yükselmesine neden olmuştur (Taras, 2014: 714). Bu bakımdan dünya kamuoyunda olumlu bir Rus imajı oluşturulması önem kazanmıştır. Olumlu bir devlet imajının oluşturulması açısından kamu diplomasisinin etkisini kullanan Rusya, Rusofobi ile mücadelede kültürel diplomasiyi etkili bir yöntem olarak görmektedir. Sakwa'nın (2013) ifade ettiği gibi Putin'in 2012'de cumhurbaşkanlığına dönüşü kültürel bir dönüş olmuş ve bu tarihten sonra rejime yönelik meşruluğun artması için kültürel kodların ön planda olduğu bir döneme girilmiştir. Bu kültürel dönüş 2012 sonrasında geniş bir Rusofobi kullanımında etkili olmuştur (Robinson, 2019: 66). 2013 yılında "Rus dilini tanıma ve dünyadaki konumunu güçlendirme" dış politika hedeflerinden biri olarak belirlenirken Rus dili, kültürel diplomaside etkili bir unsur olarak işlev görmüştür. Belirlenen hedeflerin gerçekleşmesi doğrultusunda diasporanın önemi vurgulanmış ve yurtdışında yaşayan yurttaşların haklarının kapsamlı bir şekilde korunması teşvik edilmiştir (Ministry of Foreign Affairs, 2013). Putin (2014a), Ruslar ve Rusça konuşan vatandaşlardan bahsettiğinde etnik Ruslardan ziyade kendilerini Rus halkı olarak görenleri veya Rusya'ya yakınlık duyanları kastettiğini belirterek yurtdışında yaşayan yurttaşları da kapsayan "Rus Dünyası" görüşünü ortaya koymuştur. Bu görüş "Rusluk"a etnik bir anlamdan ziyade Batı'yı öteki olarak

konumlandırılan ve ötekinin değerlerine karşı olan değerler topluluğu şeklinde bir kapsayıcılık atfetmiştir. Putin'in (2014b), Kırım'ın ilhakını Rus ulusunun birleşmesine yönelik bir gelişme olarak değerlendirmesinden de anlaşıldığı üzere kapsayıcı bir Rusluk görüşü üzerinden üretilen dış politika, Rus dünyasını siyasi sınırların ötesinde kilit bir role sahip kılmaktadır (Cheskin & Kachuyevski, 2019: 8-9). Bu durum Batı'nın Rus dünyasına ilişkin karşıtlığını arttırmış ve Rusofobi, özellikle 2014'ten sonra Batı mediasında baskın söylem haline gelmiştir (Mirovic, 2018: 177). Dolayısıyla Putin'in söylemlerindeki Rusluk görüşü Rusofobi kavramının daha sık kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Robinson, 2019: 69-70). Bu doğrultuda Ukrayna'da yaşanan çatışmaya ilişkin Rus siyasi söyleminde neo-Nazi ideoloji ile Rusofobi ilişkilendirilirken, Batı Rusofobi ile suçlanmış ve Kırım'ın ilhakı ardından Batı'ya yönelik Rusofobi suçlamaları, Rus hükümetinin resmi politikasının görünür bir parçası haline gelmiştir (Darczewska & Zochowski, 2015: 17). Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov (2015), bir televizyon kanalına verdiği röportajda Batı'yı kastederek Rusofobinin bazı ülkelerin dış politikasının bir özelliği olduğunu ancak tedavi edilebileceğini ifade etmiştir. Putin (2019) ise Batı'daki Rusofobik yaklaşımın tipik bir ırkçılık olduğunu ve bu agresif milliyetçiliğin Rusları, Belarusları ve Ukraynalıları hedef aldığını belirtmiştir. Rus hükümetinden Batı'ya yönelik bir başka Rusofobi suçlaması, Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Zakharova'nın (2022) Baltık ülkelerindeki Rus karşıtı kampanyanın Washington ve Brüksel'in kontrolünde sürdürüldüğüne ilişkin söylemi üzerinden gerçekleşmiştir. Nitekim ABD, olumsuz Rusya anlatısını her dönemde sürdürmektedir. ABD ve Rusya'nın Medvedev dönemindeki yakınlaşmasına rağmen Amerikan medyası bu dönemde de Rusya'ya yönelik olumsuz algısını sürdürmüştür. Kitle iletişim araçları yerleşik ulusal inanışları ve değerler sistemini etkilemektedir. Bu açıdan medya yerli veya uluslararası aktörlerin tutumunu şekillendirmek için uluslararası politikanın tarihine, bugününe ve geleceğine ilişkin anlatıların oluşmasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Miskimmon vd., 2013: 2). Amerikan mediasındaki Rus anlatısı da her yerde olduğu gibi Amerikan kimliği ve değerlerinin şekillendirilmesine

katkı sağlaması bakımından bir işleve sahiptir. SSCB döneminde kendisini tehlikeli Sovyet ötekisi olarak tanımlayan ABD (Dably, 1988: 417), Rusya'yı komşu ülkelere güç kullanan baskıcı bir imparatorluk olarak görmüştür (Tsygankov, 2016: 2). Ukrayna krizi ile birlikte Amerikan medyasında Rusya'ya karşıt eleştirilerin dozu artmıştır. Bu dönemde öne çıkan Amerikan gazetelerinde Rusya'nın militarist yanı vurgulanırken kamuoyunun Soğuk Savaş görüşlerinin yeniden canlanması sağlanmıştır (Tsygankov, 2016: 13).

Rusya'nın Batı ve Amerika tarafından "öteki" olarak konumlandırılması Rus dünyasında da Amerikan karşıtı duyguların gelişmesine neden olmaktadır. Amerikan medyasının neo-Sovyet Rusya anlatısına karşı, Rus medyası ve hükümetin dijital kanallardan ürettiği küresel müdahaleci Amerika anlatısı, Kremlin'e iç politik desteğin artmasında fayda sağlamaktadır (Tsygankov, 2018).

Rusya'nın bilgi ve dijital iletişim kanallarını düşman imajının inşa edilmesinde kullanması, Sovyetler dönemindeki propaganda faaliyetlerine benzemektedir. Rusya'nın sürdürdüğü dijital diplomasi, sınırların dışındaki Rus dünyasının haklarının tehdit altında olduğu ve Renkli Devrimler'in Batı'nın Rusya'ya karşı bir komplosu olduğu şeklinde gelişirken, ileri sürülen tezlerle hedef kitle üzerinde "biz" ve "onlar" tepkisine neden olmaktadır. Bu doğrultuda siyasi olaylar karşısında toplumun tutumu üzerinde kontrol sağlanmaktadır (Darczewska & Zochowski, 2015: 13-14). Rusya'nın toplum nezdinde oluşturmaya çalıştığı Rusofobi algısı, Anti-Semitizm'e benzer bir Rus etnik karşıtlığının veya Rus kültürel mirasına karşı saldırganlığın yanı sıra Rusofobinin, Batı'nın Rusya'ya karşı yürüttüğü bilgi savaşında bir silah olduğu fikridir. Bu doğrultuda Rusofobi dış politikada bir sorun olmanın yanında, Rus toplumunda Batı'ya ve liberal ideolojiye sempati duyanların neden olduğu bir iç sorun olarak da görülmektedir. Bu bağlamda hem iç hem de dış politikada Rusofobi ile mücadele, olumlu bir devlet imajı açısından etkili bir

politika üretimi gerektirmektedir. Rusya Dış İstihbarat Servisi Başkanı Sergei Naryshkin (2015), yumuşak gücün Rusofobiye etkisiz kılacağını ve Rus kültürünün teşvikinin de Rusofobi ile mücadelede bir yöntem olduğunu ifade etmiştir. Rusofobi etkisini, Rus kültürünün doğru anlaşılmasının önünde bir handicap olarak gören Rusya, Rusofobi ile mücadele bağlamında kültürel diplomasi faaliyetlerine yönelmiştir. Bu doğrultuda yurt dışında yaşayan Rus dünyası, kültürel diplomaside etkili bir şekilde kullanılırken hükümetin müdahaleci dış politika kararlarında da etkili olmaktadır.

4. Rus Dünyası (Russkiy Mir)

Rusya'nın tarih boyunca sürdürdüğü yayılcı politikasının bir sonucu olarak sahip olduğu etnik yapıdaki çeşitlilik, Rus kimliği ve dolayısıyla Rus dünyası kavramına ilişkin tanımlamaları zorlaştırmaktadır. Rus dünyası kavramının tarihsel ve politik serüveni, kavramın kapsamına yönelik algının zaman zaman değişmesine neden olmuştur. Rusya'da Russkiy ve Rossiyskiy kavramları üzerinden gelişen milliyetçiliğin anlaşılması bugünkü kullanımıyla Rus dünyasının kapsam alanını daha anlaşılır kılmaktadır. Russkiy kavramı üzerinden benimsenen milliyetçilik anlayışı, etnik-kültürel bir Rus halkına işaret ederken Rossiyskiy kavramı Rus devleti veya Rossiya adındaki ülke ile ilgilidir (Forsyth, 2021: 477). Rossiyskiy anlamında Rus kimliği, ülke sınırları içerisindeki çok kültürlülüğü ve etnik yapıdaki çeşitliliği kapsayıcılığundan ötürü Russkiy bağlamında bir milliyetçilikten ziyade daha geniş kapsamlı bir Rus halkına karşılık gelmektedir. Bu bağlamda Rus Dünyası kavramına yönelik tüm Rusça konuşanları kapsayan geniş bir yaklaşım ile daha dar bir etnik grubu kapsadığına ilişkin yaklaşım arasında bir uzlaşmazlık söz konusu olmuştur (O'Loughlin, Toal & Kolosov, 2017: 5). Rus devletinin 13. yüzyıldan itibaren topraklarının genişlemesi ve bunun getirdiği etnik yapıdaki çeşitlilik ve çok kültürlülük, zamanla sosyal yapıdaki Russkiy özelliğın kaybolmasına neden olmuştur.⁹ Yönetici kesim, imparatorluğun etnik yapısındaki

⁹ Moskova ve Kiev Prenslüklerinin Moğol İmparatorluğu tarafından fethedilmesinin ardından Moskova Prenslüğü siyasal olarak gelişmiş ve birçok prensliğin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu tarihten itibaren Rus devleti yayılmaya devam etmiş ve Sibirya üzerinden Pasifik'e doğru genişlemeye başlamıştır. 18. Yüzyılın başlarında Batıya doğru genişleme başlamış ve Beyaz Rusya, Baltıklar, Polonya'nın bir kısmı ve Moldova'yı içine almıştır. Daha sonra Orta Asya'yı da içine alan genişlemenin ardından Rusların toplam nüfus içerisindeki payı azalmış ve bu durum Rus İmparatorluğu'nda çok etnikli ve çok kültürlü bir yapı oluşmuştur. (Heleniak, 2004: 100).

çeşitlilik gereği Rossiyskiy bağlamında bir kapsayıcılığı gerekli görürken iki yaklaşımdan hangisinin öne çıktığı dönemin koşullarına göre değişiklik göstermiştir.

İmparatorluğa son veren Bolşevik hükümeti, Rus milliyetçiliğini “büyük Rus Şovenizmi” olarak görmüştür. Bu doğrultuda Rusya’da yaşayan etnik grupların gelişimini özgür kılan ve eşitliğini esas alan milli ve dini imtiyazların ortadan kaldırıldığı “Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi”ni yayınlamıştır (Nahoylo & Swoboda, 1990: 18-19). Bolşevik lider Lenin’e göre etnik Rus milliyetçiliği, sosyalizmin başarısına ve etnik gruplar arasındaki iş birliğine engel niteliğindedir. Bu bağlamda Lenin’in Rossiyskiy birlikteliği politikası, etnik Rus milliyetçilerinin ülkeden ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Lenin’in ölümü ardından Stalin iktidarı ise Rus milli tarihine vurgu yaparak, Rus halkını harekete geçirebileceği ve ülkenin endüstriyel ve askeri gelişimine katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle Rus milliyetçi duygularını yüceltmıştır (Dunlop, 1983: 12-15). II. Dünya Savaşı başladığında, Rus Ortodoks kilise öğretilerinin Marksist-Leninist yaklaşımla uyumsuzluğuna karşı dini ve kiliseyi kontrol eden baskıcı uygulamalara son verilmiştir. 1941-1942 yıllarında Rus milliyetçiliğindeki artış Kilise ve Stalin ortaklığı ile zirveye ulaşmıştır (Dunlop, 1983: 21). Stalin döneminde Rus milliyetçiliği, halkın desteğine duyulan ihtiyaç bakımından yüceltmıştır. Bu doğrultuda Marksist-Leninist ideolojiye sadık kalınarak Rus milliyetçi temalarına ve inançlarına tavizler verilmiştir. Stalin’in ardından iktidar mücadelesini kazanan Kruşçev Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin 20. Kongresi’nde Stalin’in politikasının hatalarla dolu olduğunu ve yaptığı işkencelerin ülkeye zarar verdiğini belirtmiştir (Armaoğlu, 2019: 357). Kruşçev döneminde ise sürdürülen din karşıtı politikalar, kültürel ve tarihi mirasın silinmesi açısından bir tehdit olarak

algılanmış ve aşağıdan gelen bir Rus milliyetçiliğinin gelişmesi ile sonuçlanmıştır. Kruşçev, Marksist-Leninist ideoloji doğrultusunda tüm milliyetçiliklere karşı mesafeli durmuşsa da Brejnev dönemindeki Rus milliyetçi duygularının artmasında, Kruşçev’in döneminde çok sayıda kilisenin yıkılması veya kapatılmasının etkili olduğu söylenebilir (Dunlop, 1982: 35). Brejnev döneminde Rus milliyetçiliği, Rus siyasi ve askeri gücünün diğer milletler arasında üstünlüğünün sağlanması ve Rus kültürü ve değerlerinin korunması bağlamında gelişme göstermiştir. Gorbaçov dönemine gelindiğinde ise Glastnost¹⁰ politikasının da etkisiyle milliyetçi düşünceler güçlenmiştir. Sovyetlerin içerisinde Rus etnik kimliğinin diğer uluslara karşı üstün tutulması ayrılıkçı milliyetçi grupların tepkisini arttırmış ve SSCB’nin dağılması sürecinde etkili olmuştur.

Sovyetlerin dağılmasının ardından kimliğin yeniden inşası sürecinde Rus kimliğinin canlılığını korumak adına çalışmalar yapılmıştır.¹¹ Bu dönemde yeni devletin sınırları dışında kalan Ruslara karşı hükümetin yaklaşımı tartışma konusu olmuştur (Heleniak, 2004: 111). Sovyetlerin ardından yeni devletin sınırları dışında kalan ve kendini Rusya ile özdeşleştiren bireylere yönelik kullanılan “yurtdışındaki yurttaşlar” kavramı 1992 yılında siyasi söyleme Boris Yeltsin ve Anderi Kozyrev’in¹² kullanımıyla girmiştir (Zevelev, 2014). Bu kavram ve Rus Dünyası kavramının gelişimi paralellik göstermiş ve iki kavram da vatandaşlıkların dikkate alınmadığı yalnızca Rusya ile tarihsel, kültürel ve dilsel bir bağa sahip olduğunu düşünen bireylere karşılık gelmiştir. Bu bağlamda Russkiy terimi de kolektif kimliğin yeniden inşası sırasında etnik Rusları kapsayan dar anlamından uzaklaşmış ve daha geniş bir Rus dünyasına karşılık gelmiştir. Bu anlamıyla Rus/Russkii terimi ilk olarak Gleb Pavlosky ve çevresinin 1996

¹⁰ Sovyetler Birliği 1980’li yıllarda ekonomik durgunluk nedeniyle zor durumdaydı. Gorbaçov çözüm önerisi olarak yeniden yapılanma (Perestroyka), demokratikleşme ve açıklık (Glastnost) gereksinimini SBKP’nin 27. Kongresi’nde gündeme taşıdı. Glasnost ile ekonomide yeniden yapılanmayı sağlamak adına hayat geçirilen uygulamalar ile parti içi demokrasinin gelişmesi, sanat ve bilimde özgürlük, kamuya ilişkin haber almada açıklık gibi gelişmeler yaşanmıştır. Bu doğrultuda rejimin ideolojisi sorgulanır hale gelmiştir.

¹¹ Bir grup Rus entelektüel, Sovyetlerin ardından Rus kimliği ve Rus bilincinin canlandırılmasına ilişkin çalışmalar sürdürmüştür. Bu grubun ortaya koyduğu “Öteki: Yeni Rus Özbilincinin Antolojisi” (İnoe. Hrestomaniya Novogo Rossiyskoga Samosoznaniya) isimli çalışma, Rus reformlarının anlaşılması ve Rus kimliğinin tanımlanması açısından öne çıkan bir projedir ve Rus Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır. Inoe, Hrestomania Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya için Bkz (Çernişev, 2022).

¹² Rusya Federasyonu Devlet Başkan Boris Yeltsin’in ilk dışişleri bakanı olan Andrey Kozyrev, dışişleri bakanı olarak 1991 ve 1996 yılları arasında görev almıştır.

yılında kurdukları Rus Enstitüsü'nde,¹³ Rus etno-milliyetçiliğinden uzak ve Rusya'nın BDT politikasıyla uyumlu bir biçimde tahayyül edilen Rusya dünyasına ilişkin bir çalışmada ortaya koyulmuştur. Bu bakımdan kavramın, Rusya'nın yurtdışına yönelik politikasında yer alması söz konusudur. Kavram, Sovyetlerin ardından yeni devletin sınırları dışında kalan Rus ve Rusça konuşanlar ile kültürel ve entelektüel birikimin yeniden keşfedildiği 1990'ların ortalarından itibaren gelişmesi bakımından ve Rusya'nın diaspora ile ilişkilerini etkili kılması yönünden, hükümetin diaspora politikasında da yer almaktadır (Laruelle, 2015: 6). Bu kullanım alanlarının yanı sıra "Rus Dünyası" kavramı üzerinden sağlanan halkla ilişkiler, Rusya'nın imaj ve marka yaratmaya yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerine de öncülük etmektedir.

Sovyetlerin dağılmasının ardından yakın çevresinin Batı'nın etki alanına girmesini tehdit algılayan Rusya'nın "Rus Dünyası" söylemi üzerinden yaratmaya çalıştığı olgu, küreselleşme ve Batının kültürel kalkınma politikasına karşı etkili bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır (Volodymyr, 2017). 1990'lı yılların ortalarında tekrar gündeme gelen Rus Dünyası kavramının Sovyet sonrasındaki formunun geliştirilmesinde öne çıkan metodologlar Efim Ostrovsky ve Pyotr Shchedrovitsky'nin (1997), 1997 yılında yayınladıkları manifestoda, Ruslardan şu şekilde bahsedilmiştir; "*Biz Ruslar çok uluslu bir halkız. Rus olmak kan bağından ziyade ortak bir kader hakkındadır*". Bu ifadelerle Rusya dünyasının geniş kapsamı ortaya koyulurken ilerleyen yıllarda Rus dünyası kavramına yönelik tanımlar detaylandırılmıştır. Ostrovsky ve Shchedrovitsky'na (2000) göre Rus Dünyası Doktrini'nin temeli Rus kültürünün dünya kalkınmasıyla olan tamamlayıcı ilişkisine dayanmaktadır. Bu doğrultuda kavram ile ilgili açıklamalarda küresel sorunların çözümünde farklı kültürlerin iletişiminin gerekliliğinden bahsedilirken Rusça bilen ve Rusça düşünen farklı etno-kültürel grupların etkisinin önemi üzerinde durulmuştur (Gradirovsky, 1999; Shchedrovitsky, 2001; Ostrovsky & Shchedrovitsky, 1999; Stolyarov, 2002; Gradirovsky & Mezhev, 2003). Çünkü

yurtdışında yaşayan Ruslar, küreselleşmeye daha iyi adapte olurken Rusya'yı farklı ulusların bilgi ve sermayesine erişebilir kılmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda Shchedrovitsky (2001), Rusya'nın coğrafi sınırları dışındaki Rusça konuşanların sağladığı uluslararası diyalog ile küreselleşmenin etkisinin kırılabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre Rus Dünyası, Rusya Federasyonu'nu küreselleşmeye uyarılmanın bir aracı veya küreselleşme alanıdır.

2000'li yıllara gelindiğinde ise Rus kimliği ulusal çıkarların savunulmasında etkili bir unsur olarak görülmüş ve Russkiy Mir (Rus Dünyası) kavramı dış politika söylemine girmiştir. Rusya devlet başkanı Putin 2001 yılında Rus Yurttaşlar Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Rus Dünyası'nın, Rusya sınırlarının ve Rus etnisitesinin ötesinde olduğunu vurgulamış ve diasporayı dünya kamuoyunda olumlu bir imaj yaratmada ortak olarak konumlandırmıştır (Putin, 2001). Bu doğrultuda kavram üzerinden gerçekleştirilen jeopolitik söylem, yurtdışında yaşayan Rus dünyasını yurtdışındaki Rus etkisine dönüştürme amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda diasporayla güçlü bir etkileşimi sağlayan Rus Dünyası kavramı 2007 yılından itibaren siyasi söylemde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 2007 yılında Ruskiy Mir Vakfı ve 2008 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu, Yurt Dışında Yaşayan Vatandaşlar ve Uluslararası İnsani İş Birliği İçin Federal Ajans'ının (Rossotrudnichestvo) kurulması ile "Rus Dünyası", Rus dış politikasında yumuşak güç olarak konumlandırılmıştır. Rusya, diasporanın doğrudan araçsallaştırılmasına karşı oluşacak şüpheyi ortadan kaldırmak için insani yardım söylemine başvurarak diasporanın mümkün kıldığı etkiyi yumuşak güç etkisi olarak sunmuştur. Rossotrudnichestvo başkanı Konstantin Kosachev'in de (2012) belirttiği gibi Rus Dünyası Rusya'nın en önemli yumuşak gücü olarak görülmektedir. Rus kimliğinin yeniden inşası, çeşitli kamu diplomasisi kurumlarının araçsallaştırılması ile güçlenerek kültürel ve geleneksel değerlere dayanan bir topluluk anlatısı haline gelmiştir (Feklyunina, 2015: 783). Böylece kolektif kimliğin yeniden yorumlanması Rusya'ya

¹³ Rus Enstitüsü 1996 yılında kurulan ve kar amacı gütmeyen özerk bir kuruluştur. Kuruluş amacı, Rus öz bilincinin kurumsallaşma sürecinin bir parçası olmak ve Rus kültürel kimliğinin oluşumunu teşvik etmek şeklinde belirlenmiştir (Русский институт, 1996).

yurtdışında yumuşak gücün üretildiği bir alan açmıştır.

Bugünkü kullanımıyla Rus dünyası, yurtdışında ikamet eden Rus vatandaşları, yurtdışında yaşayan ve tarihsel olarak Rusya topraklarında yaşayan halklarla bağlantılı bireyler ve onların soyları, manevi ve kültürel olarak Rusya ile bağlantılı halkları ve başka devletlerin vatandaşı olmasına bakılmaksızın eski Sovyet topraklarında yaşayan halkları kapsamaktadır (Laruelle, 2015: 8). Kavramın bu şekilde geniş bir kapsamı işaret etmesi kültürel olarak Rusya'ya yakınlık ve ruhsal olarak ortak bir kader anlayışına karşılık gelmektedir. Kavram Rus politik söylemde bu geniş kapsamıyla kullanılmaktadır. Bu kapsayıcılığa ilişkin Putin (2013) bir konuşmasında Rusya'yı, Rus dili ve kültürü, Rus halkı, Rus Ortodoks Kilisesi ve değerleri tarafından bir arada tutulan devlet uygarlığı olarak tarif etmiştir. Bu kapsayıcılık ve Rusya sınırları dışında yaşayan Rusların haklarının korunması misyonu Rusya'nın müdahaleci dış politikasına hareket alanı açmaktadır.

Baltık bölgesinden Orta Asya'ya uzanan eski Sovyet coğrafyasında yaşayan Rus nüfus nedeniyle Rusya bu bölgeleri meşru nüfuz alanı olarak görmektedir. Bu nedenle nüfusunun bir kısmını Rusların oluşturduğu ülkeler Rusya'yı tehdit olarak algılamaktadır. Nüfusunun %17'sini Rusların oluşturduğu Ukrayna'da(The World Factbook, 2022), 2014'te Kırım'a ve günümüzde Donbas bölgesine yönelik gerçekleşen Rus müdahalesi bu yönde oluşan tehdit algısını arttırmıştır. Ukrayna'nın Kırım'da Rus topluluklara karşı soykırım yaptığı gerekçesi ile burada yaşayan Rusları korumaya çalıştığını belirten Putin (2022a), Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya karşı başlattığı işgalin ise, Ukrayna'nın NATO'ya katılma arzusuna karşı ülkenin askerlerden ve Nazilerden arındırma amacıyla olduğunu ifade etmiş ve işgali, tarihi toprakları olarak görülen Ukrayna'daki Rus karşıtlığının Batı tarafından şekillendirilmesi tehdidine karşı savunmuştur. Bu açıdan Putin (2022b), Ukrayna'daki hükümeti iki halkı birleştiren değerlerin inkârı ile tarihsel hafızayı çarpıtmakla suçlamış ve Rusofobiye dönüşen aşırı sağ milliyetçiliğin yükselmesi ile karşı karşıya kalındığını belirtmiştir. Bunun sebebini de ABD, NATO ve Batı olarak nitelendirmiştir. Putin'in Rus düşmanlığı suçlamalarını yönelttiği Avrupa'da, birçok

etkinlik ve yarışmadan Rus müzisyenler ve sanatçılar dışlanırken, İtalya'da bir üniversitede Rus edebiyatçı Fyodor Dostoyevski eserlerinin incelendiği bir dersin ertelenmesi söz konusu olmuştur. Bu bakımdan Batı'nın politik Rus karşıtlığı kültürel bir tepki olarak kendini göstermesi Putin'in Batı'ya yönelik Rusofobi suçlamalarında onu haklı kılmaktadır (Anadolu Ajansı, 2022). Nitekim Rusya'nın Ukrayna işgali ardından Batı'da yaşayan Ruslara karşı işlenen suçlarda da artış yaşanmıştır. Berlin'de bir Rus okulu kundaklanmış ve Almanya İçişleri Bakanı Nancy Faeser, Rus ve Ukraynalı göçmenlere yönelik saldırıların arttığını belirtmiştir (Berliner Zeitung, 2022), Fransa'da bir Rus kültür kurumuna saldırı gerçekleşirken (Reuters, 2022) Finlandiya'da ise Ruslara ait işletmelere karşı tepkiler artmıştır (Yle, 2022).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Ruslar, gerek İmparatorluk yıllarında gerek SSCB yıllarında tarihin her döneminde öne çıkan bir millet olmuştur. Bu özellik, uluslararası alanda öteki olarak algılanması ve bu öteki konumunun zaman zaman düşmanlaştırılması sonucunu doğurmuştur. Rus düşmanlığının tarihsel gelişiminde, Rusların politik tutumlarının yanı sıra Batı'nın düşman imajı inşasının da etkili olduğu ifade edilebilir.

İmparatorluk dönemi, genişleyen sınırlar ve artan etnik yapıdaki çeşitliliğin kontrolü bakımından uygulanan politikalar, Ruslara karşı olumsuz bir zihniyetin oluşmasında başlangıç olarak kabul edilebilir. İmparatorluğun ardından Sovyetler döneminde, liderlerin uyguladığı baskıcı politikalar uluslararası kamuoyunda Rus halkı ile ilişkilendirilmiştir. Bu bakımdan Sovyet dönemi, özellikle Stalin'in iktidarda olduğu zaman aralığı, Ruslara karşı olumsuz bir algının olgunlaştığı bir dönem olarak nitelendirilebilir.

Sovyetler'in dağılmasının ardından ise ABD ve Batı, Rusya'yı tehdit olarak görmeye devam etmiş ve politik söyleminde Rusya'yı öteki olarak konumlandırmayı sürdürmüştür. Bu doğrultuda Rusya'nın yaşamsal çıkar alanı olarak gördüğü topraklarda yayılcı bir politika benimsemiş ve bu politikayı da Rus tehdidi algısı ile meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak Putin ile uluslararası sisteme güçlü bir

devlet olarak dönen Rusya, yakın coğrafyasında Batı'nın veya ABD'nin varlığına karşı sert bir muhalefet sürdürmektedir. Bunu yaparken de Rus Dünyası'nı etkili bir şekilde kullanmakta ve uluslararası hukuka aykırı eylemlerini dahi bu kavram üzerinden meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Rus Dünyası, çalışmada da belirtildiği gibi kapsam alanı oldukça geniş bir kavram olarak inşa edilmiştir. Bu doğrultuda yurtdışında yaşayan Rusları veya Rusça konuşan azınlıkları korumayı kendine görev edinen Rusya, dış politikasının meşruluğunu Rus Dünyası merkezli bir anlayış açısından sağlamaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda 2008 yılında Gürcistan işgali, Ahbazy ve Kuzey Osetya'nın bağımsızlığının tanınması, 2014 yılında Kırım'ın ilhaki ve 24 Şubat 2022'de ise Ukrayna işgali ile yakın coğrafyasında bir Rus nüfuz alanı oluşturmayı amaçlamaktadır. Ukrayna işgalini "Rus Dünyası" söylemi üzerinden savunan Putin, Ukrayna'nın, Rusya'nın kültürünün ve tarihinin bir parçası olduğunu ve buradaki halkın Ruslarla kan bağı bulunduğunu belirterek Donbas bölgesine askeri müdahalenin gerekliliğini belirtmiştir. Rusya'nın "Rus Dünyası" söylemini kullanarak askeri müdahalede bulunması, nüfusunun bir kısmını Rusların oluşturduğu ülkelerde Ruslara karşı düşmanlığın ve korkunun artmasına neden olmaktadır. Bu yönde gelişen Rus düşmanlığı, saldırgan boyutlara ulaşmakta ve Rusları her düzeyde hedef almaktadır.

Çalışmanın en başında belirtilen unsurlar olan tarihsel hafıza, halkı liderin politikaları ile ilişkilendirme ve askeri güç kapasitesi, dünya kamuoyunda Rus karşıtlığını arttıran etkili faktörlerdendir. Bu bakımdan Rusofobik duygular günümüzde Rusya'nın askeri gücünü kullanma potansiyelini bir tehdit olarak görmektedir. Putin'in nükleer silah kullanımına ilişkin nükleer silahların varlığının her zaman kullanılma ihtimali yarattığını ve bunun blöf olmadığını ifade ettiği açıklamalar, dünya kamuoyunda Rus korkusunu arttırırken Avrupa'da yaşayan Ruslara karşı yerel halkın tutumunun sertleşmesine neden olmaktadır. Bu doğrultuda Rus Dünyası'nın korunması niyetiyle düzenlenen askeri müdahale, iki taraflı bir yıpranmaya neden olmakta ve karşılıklı düşmanlığı tırmandırmaktadır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2019). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995). İstanbul: Kronik .
- Beevor, A. (2002). "The Russian soldiers raped every German female from eight to 80." (<https://www.theguardian.com/books/2002/may/01/news.features11>) (Erişim Tarihi: 11.09.2022).
- Cheskin, A., & Kachuyevski, A. (2019). "The Russian-Speaking Populations in the Post-Soviet Space: Language, Politics and Identity". *Europe-Asia Studies*, 21(1), 1-23.
- Çernişev, S. B. (1995). "Inoe, Hrestomania Novogo Rossiyskogo Samosoznaniya." (<http://old.russ.ru/antolog/inoe/index.htm>) (Erişim Tarihi: 10.30.2022).
- Dably, S. (1988). "Geopolitical discourse: The Soviet Union as other". *Alternatives: Global, Local, Political*, 13(4), 415-442.
- Darczewska, J., & Żochowski, P. (2015). Russophobia in The Kremlin's Strategy A Weapon of Mass Destructi. *Centre for Eastern Studies*, 56.
- Dolgov, A. (2014). "Kazakhs Worried After Putin Questions History of Country's Independence" (<https://www.themoscowtimes.com/2014/09/01/kazakhs-worried-after-putin-questions-history-of-countrys-independence-a38907>) (Erişim Tarihi: 12.27.2022).
- Dunlop, J. B. (1983). *The faces of contemporary Russian nationalism*. Princeton: Princeton University .
- Ellman, M. (2007). "Stalin and the Soviet Famine of 1932-33 Revisited". *Europe-Asia Studies*, 59(4), 663-693.
- Feklyunina, V. (2015). "Soft Power and Identity: Russia, Ukraine and the "Russian World(s)". *European Journal of International Relations*, 22(4), 773-796.
- Foglesong, D., & Hahn, G. M. (2002). "Ten Myths about Russia: Understanding and Dealing with Russia's Complexity and Ambiguity". *Problems of Post of Communism*, 49(6), 3-15.

- Forsyth, J. (2021). *Kafkasya*. (T. Binder, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Reuters. (2022). "Germany reports rise in attacks against Russian, Ukrainian migrants." (<https://www.reuters.com/world/europe/germany-reports-rise-attacks-against-russian-ukrainian-migrants>) (Erişim Tarihi: 11.14.2022).
- Gleason, J. H. (1950). *The Genesis Of Russophobia In Great Britain*. London: Oxford University Press.
- Gradirovsky, S. (1999). "Россия и постсоветские государства: искушение диаспоральной политикой (Rusya ve Sovyet Sonrası Devletler: Diaspora Siyasetinin Cazibesi)" (https://archipelag.ru/ru_mir/history/history98-00/gradirovsky-diasporpolit/) (Erişim tarihi: 10.25.2022).
- Gradirovsky, S., & Mezhuev, B. (2003). "Русский Мир как объект геокультурного проектирования (Jeokültürel Tasarımın Bir Nesnesi Olarak Rus Dünyası)." (https://archipelag.ru/ru_mir/history/history2003/gradirovsky-rusmir/) (Erişim tarihi: 10.25.2022).
- Graziosi, A. (2004-2005). "The Soviet 1931–1933 Famines and the Ukrainian Holodomor: Is a New Interpretation Possible, and What Would Its Consequences Be?". *Harvard Ukrainian Research Institute*, 27(1/4), 97-115.
- Hayit, B. (1987). "Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslam'ın Bugünkü Durumu". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 21-32.
- Heleniak, T. (2004). "Migration of The Russian Diaspora After the Breakup of The Soviet Union". *Journal of International Affairs*, 57(2), 99-117.
- Kara, F. (2021). *Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Kosachev, K. (2012). "The Specifics of Russian Soft Power." (<https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-specifics-of-russian-soft-power/>) (Erişim tarihi: 10.20.2022)
- Krakhmal'nikova, Z. (1992). "Russophobia, Antisemitism and Christianity: Some remarks on an Anti-Russian İdea". *Religion, State and Society*, 20(1), 7-28.
- Laruelle, M. (2015). *The "Russian World" Russia's Soft Power and Geopolitical İmagination*. Center on Global Interests .
- Lavrov, S. (2015). "Lavrov: Russophobia Towards Moscow can be Cured." (<https://ria.ru/20151013/1301271122.html>) (Erişim tarihi: 11.02.2022).
- Lieven, A. (2017). "A Poisonous Giant Russian Squid Ate Trump's Brain!" (https://valdaiclub.com/a/highlights/a-poisonous-giant-russian-squid-ate-trump-brain/?sphrase_id=1417014) (Erişim Tarihi: 11.05.2022).
- Lika, I. (2022). "Batı'daki Rus karşıtlığı neden yanlış?" (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/batidaki-rus-karsitligi-neden-yanlis/2527776>) (Erişim Tarihi: 11.19.2022).
- McDonald, D. A., & Jacobs, S. (2005). "(Re)writing Xenophobia: Understanding Press Coverage of Cross-Border Migration in Southern Africa". *Journal of Contemporary African Studies*, 23(3), 295-325.
- Mirović, D. (2018). *The Resolution of The European Parliament on The Strategic Communications in The Context of The Right to Freedom of Expression and Russophobia*. *Зборник радова Правног факултета у Нишу | Број 79 | Година LVII* .
- Miskimmon, A., O'Loughlin, B., & Roselle, L. (2013). *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*. London: Routledge.
- Nahaylo, B., & Swoboda, V. (1990). *Soviet disunion: A history of the nationalities problem in the USSR*. New York: The Free Press.
- Naryshkin, S. (2015). "Naryshkin urged to use soft power to fight Russophobes."

(<https://www.kp.ru/daily/26392/3269711/>) (Erişim Tarihi: 30.10.2022).

O'Connor, K. (1967). *The History of The Baltic States*. London: Greenwood Press.

O'Loughlin, J., Toral, G., & Kolosov, V. (2016). "Who identifies with the 'Russian World'? Geopolitical attitudes in southeastern Ukraine, Crimea, Abkhazia, South Ossetia, and Transnistria". *Eurasian Geography and Economics*, 57(6), 1-34.

Ostrovsky, E., & Shchedrovitsky, P. (1997). "1111 знаков за 1111 дней до Нового Тысячелетия (Yeni Milenyum'dan 1111 gün önce 1111 Karakter)." (https://archipelag.ru/geoculture/new_ident/n-narod/millennium/) (Erişim Tarihi: 10.25.2022).

Ostrovsky, E., & Shchedrovitsky, P. (1999). "Россия: страна, которой не было (Rusya: Olmayan Ülke)." (https://archipelag.ru/ru_mir/history/history99-00/shedrovicky-possia-no/) (Erişim tarihi: 10.25.2022).

Oxford Learner's Dictionaries. (tarih yok). (<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/xenophobia>) (Erişim tarihi: 11.17.2022).

Özel, M. S. (2014). "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 99-122.

Putin, V. (2001). "Speech by Russian President Vladimir Putin at the First World Congress of Russian Compatriots." (<https://vksrs.com/publications/vystuplenie-prezidenta-rossii-vladimira-/?ysclid=la0uzxo7xy431168661>) (Erişim Tarihi: 10.20.2022)

Putin, V. (2013). "Meeting of The Valdai Discussion Club." (<http://kremlin.ru/events/president/news/page/480>) (Erişim Tarihi: 10.30.2022).

Putin, V. (2014). "Address by President of the Russian Federation." (<http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>) (Erişim Tarihi: 11.03.2022).

Putin, V. (2014). "Conference of Russian ambassadors and permanent representatives." (<http://en.kremlin.ru/events/president/news/46131>) (Erişim Tarihi: 11.03.2022).

Putin, V. (2019). "Putin, Batı'daki Rusofobiği değerlendirdi." (<https://sputniknews.com.tr/20191220/putin-batidaki-rusofobiği-değerlendirdi-1040883979.html>) (Erişim Tarihi: 11.08.2022)

Putin, V. (2022a). "Address by the President of the Russian Federation." (<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>) (Erişim Tarihi: 11.04.2022).

Putin, V. (2022b). "Address by the President of the Russian Federation." (<http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>) (Erişim Tarihi: 11.04.2022).

Riasanovsky, N. V., & Steinberg, M. (2016). *Rusya Tarihi*. (F. Dereli, Çev.) İstanbul: İnkılap Yayınları.

Roberts, K. (2020). "Russophobia in the Obama Era Foreign Policy Discourse (2009—2017)". *Vestnik Rudn International Relations*, 20(3), 476-490.

Robinson, N. (2019). "Russophobia in Official Russian Political Discourse". *De Europa*, 2(2), 61-77.

Reuters. (2022). "Russian arts centre in Paris attacked with Molotov cocktail" (<https://www.reuters.com/world/europe/russian-arts-centre-paris-attacked-with-molotov-cocktail-report-2022-03-07/>) (Erişim Tarihi: 11.14.2022).

Sakwa, R. (2013). "Can Putinism solve its Contradictions?" (tarihinde OpenDemocracy: (<https://www.opendemocracy.net/en/odr/can-putinism-solve-its-contradictions/>) Erişim Tarihi: 10.29.2022).

Sharma, A. (2021). "Kazakhstan 'Highly Apprehensive' Of Russia & China As Kazakh President Vows To Protect Its Territorial Integrity" tarihinde The EurAsian Times: (<https://eurasianimes.com/kazakhstan-highly-apprehensive-of-russia-china-as-kazakh-president-vows-to-protect-its->

territorial-integrity/) (Erişim Tarihi: 12.27.2022).

Shchedrovitsky, P. (2000). Кто и что стоит за доктриной Русского Мира? (Rus Dünyası Doktrininin Arkasında Kim ve Ne Var?). 10 19, 2022 tarihinde Русский Архипелаг: https://archipelag.ru/ru_mir/history/histor y99-00/shedrovicky-doctrina/ adresinden alındı

Shchedrovitsky, P. (2001). Русский Мир: восстановление контекста (Rus Dünyası: Bağlamı Yeniden Kurmak). 10 25, 2022 tarihinde Русский Архипелаг: https://archipelag.ru/ru_mir/history/histor y01/shedrovitsky-russmir/ adresinden alındı

Stein, H. F. (1976). "Russian Nationalism and The Divided Soul of The Westernizers and Slavophiles". *Ethos*, 4(4), 403-438.

Stolyarov, A. (2002). "Русский Мир (Rus Dünyası)." (https://archipelag.ru/ru_mir/history/histor y00-03/stolyarov-russmir/) (Erişim Tarihi: 10.25.2022)

Tanrıverdi, M. (2017). "Kafkasya'da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)". *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 538-557.

Taras, R. (2014). "Russia Resurgent, Russophobia in Decline? Polish Perceptions of Relations with the Russian Federation 2004-2012". *Europe-Asia Studies*, 66(5), 710-734.

Ministry of Foreign Affairs. (2013). "The Foreign Policy Concept of the Russian Federation." (<http://www.rusemb.org.uk/in1/>) (Erişim Tarihi: 11.03.2022).

Tsygankov, A. P. (2016). "The dark double: the American media perception of Russia as a neo-Soviet autocracy 2008-2014". *Politics*, 37(1), 1-17.

Tsygankov, A. P. (2018). "American Russophobia in the age of liberal decline." (<https://www.eurozine.com/americanrussophobia-age-liberal-decline/>) (Erişim Tarihi: 11.05.2022).

Tulun, M. O. (2013). "Russification Policies Imposed on the Baltic People by the Russian Empire and the Soviet Union". *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (14), 139-160.

Volodymyr, H. (2017). Russian World Doctrine as Russian Response to the Crisis of the 1990s. СХІД (1) (147) січень-лютий, 93-96.

Weeks, T. R. (2010). "Russification/Sovietization." (<http://iegego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/russification-sovietization/theodore-r-weeks-russification-sovietization>) (Erişim Tarihi: 11.11.2022).

Wheeler, G. E. (1984). "Russophobia in the western world: A brief case history". *Asian Affair*, 15(2), 138-143.

Yakushko, O. (2009). "Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants". *The Counseling Psychologist*, 37(1), 36-66.

YLE News. (2022). "A lot of Finnish people don't like us": Russian-themed businesses count the cost of war." (<https://yle.fi/news/3-12408640>) (Erişim Tarihi: 11.14.2022).

Zakharova, M. (2022). "Zakharova: Baltık ülkeleri Batı'nın himayesinde Rus karşıtı kampanya yürütüyor." (<https://sputniknews.com.tr/20220812/zakharova-baltik-ulkeleri-batinin-himayesinde-rus-karsiti-kampanya-yurutuyor-1059859786.html>) (Erişim Tarihi: 11.08.2022).

Zevelev, I. A. (2014). "The Russian World Boundaries: Russia's National Identity Transformation and New Foreign Policy Doctrine." tarihinde Russia in Global Affairs: (<https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-russian-world-boundaries/>) (Erişim Tarihi: 10.30.2022).

Русский институт (Rus Enstitüsü). (1996). (<http://old.russ.ru/ri/>) (Erişim Tarihi: 10.30.2022).

Araştırma Makalesi • Research Article

Çoklu Hiyerarşi Modeli Çerçevesinde Rafsanjani Dönemi İran-ABD İlişkileri

Iran-US Relations in The Period of Rafsanjani within the Framework of Multiple Hierarchy Model

Emine ATEŞ TAN*

Doktor, İstanbul Büyükşehir Belediyesi / İstanbul / Türkiye, ORCID: 0000-0002-9420-4658

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27.12.2022

Kabul tarihi: 29.12.2022

Anahtar Kelimeler: Rafsanjani, İran, ABD, Çoklu Hiyerarşi Modeli, Douglas Lemke

ÖZET

İran, tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olan, birçok açıdan büyük güçlerin ve yerel devletlerin mücadele alanını oluşturan Ortadoğu Bölgesi'nin kalbinde yer alan bir devlettir. İran dış politikasının belirli bir zaman dilimini yansıtan Ali Ekber Haşimi Rafsanjani Döneminde İran-ABD ilişkilerini ele alan bu çalışma, konuya ilişkin çözümlemelerini sunarken Douglas Lemke'nin 'Çoklu Hiyerarşi Modeli'nden hareket etmiştir. Bunun sebebi ise, söz konusu modelin uluslararası ve bölgesel güç dağılımı paralelinde uluslararası sisteme hâkim büyük güçler ve yerel devletler arasındaki ilişkiyi betimleyici ve analitik şekilde ortaya koymasının yanısıra, bölgesel dinamikleri dikkate alarak içerden bir bakışa da olanak sağlamasıdır. Bir diğer ifade ile uluslararası sistemi çoklu ve birbiri üzerine örtüşmüş sistemler olarak kabul ederek, hem bölge parametrelerini göz ardı etmeden bölgelerin kendi içinde bir güç hiyerarşisi ve statüko oluşturmalarına hem de büyük güçlerin sistemdeki yerlerine işaret etmeyi ihmal etmeyen model konunun açıklığa kavuşturulmasında önemli bir fayda sağlamaktadır. Çalışmanın ele aldığı söz konusu dönemde, bölgede uluslararası dominant bir güç olarak varlığını sürdüren ABD ile bölge devletleri içinde yükselen bir güç olma çabası içinde olan İran'ın asimetrik bir ilişkisi söz konusudur. İran'ın uluslararası sisteme entegrasyon çabaları ve otonomi arayışı ile ABD'nin mevcut statükoyu koruma, hatta İran'ı sistem dışına itme saiki arasında bir mücadele yaşanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 27.12.2022

Accepted: 29.12.2022

Keywords: Rafsanjani, Iran, USA, Multiple Hierarchy Model, Douglas Lemke

ABSTRACT

Iran is a country that has had a strategic importance throughout history, located at the heart of the Middle East Region, which has been, in many ways, an area of struggle between major powers and local powers. This study deals with Iran-U.S. relations during the Akbar Hashemi Rafsanjani period, which reflects a certain slice of time of Iranian foreign policy, analyzing the matter based on Douglas Lemke's 'Multi Hierarchical Model' and providing resolutions in relation to the matter. The reason for this is that the model describes and analyzes the relationship between major powers that dominate the international system and local states, in parallel with international and regional power distribution, while providing an inside perspective that takes regional dynamics into account. In other words, the model regards the

* Sorumlu yazar / Corresponding Author. Bu çalışma İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler bölümünde tamamlamış olduğum Çoklu Hiyerarşi Modeli Çerçevesinde Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979- 1997) başlıklı doktora tezinin bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

e-posta: emineates27@gmail.com

Atif: Ateş Tan, E. (2022). Çoklu Hiyerarşi Modeli Çerçevesinde Rafsanjani Dönemi İran-ABD İlişkileri, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (2), 165-178.

international system as multiple systems that overlap each other, and does not ignore regional parameters, pointing out that regions create a power hierarchy and status quo within themselves without overlooking the position of major powers in the system, significantly helping to shed light on the matter. During the subject period of the study, there was an asymmetrical relationship between the U.S., present in the region as an international dominant power, and Iran, which was seeking to become a rising power among the regional states. There was a struggle between Iran as it sought to integrate into the international system and achieve autonomy, and the U.S., which attempted to maintain the status quo and even push Iran out of the system.

1. GİRİŞ

İran sahip olduğu konumu, stratejik noktalara hâkimiyeti, doğal kaynakları, tarihsel ve kültürel birikimi ile sadece bulunduğu bölgeyi değil, uluslararası sistemi etkileme kapasitesi olan bir devlettir. Dolayısıyla İran'ın dış politikasını açıklarken bu güç unsurlarını göz önünde bulunduran betimleyici ve aynı zamanda analitik yönü bulunan bir teori olan çoklu hiyerarşi modelinden yola çıkmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Çoklu hiyerarşi modelinin, İran'ın dış politikasını analiz etmek için güç olgusunun sistemik yapıyı nasıl şekillendirdiğini bölgesel bazda inceleme olanağı sunması, Rafsancani Dönemi'nde İran-ABD ilişkilerini ele alan bu çalışmanın açıklayıcı gücünü yüksek kılmıştır.

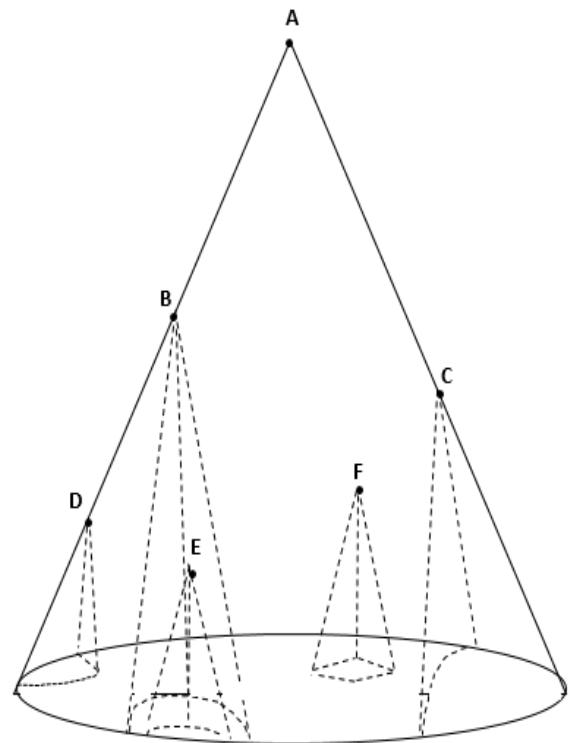
1993 yılında Çoklu Hiyerarşi Modeli'ni geliştiren Douglas Lemke uluslararası sistemi çoklu ve birbiri üzerine örtüşmüş sistemler olarak kabul etmektedir (Lemke, 1996: 78-79). Bütün devletleri kapsayan uluslararası sistemle birlikte, yalnızca bölge devletlerinden oluşan bölgesel sistemler de söz konusudur. Her bölgesel sistem kendi içinde bir güç hiyerarşisi ve statüko oluşturmuştur.

Lemke, uluslararası sistemin bağlantılı bir hiyerarşi dizisi (küçük-orta-büyük güç) olduğunu ifade etmek amacıyla yukarıda gösterilmekte olan bir güç konisi modeli ortaya koymuştur. Lemke'nin Güç Konisi, uluslararası sistemdeki güç dağılımını, her güç seviyesindeki devletlerin sayısını ve ilgili sisteme (yerel/küresel) bağlı olan bir devletin uluslararası çevresini göstermektedir (Lemke & Werner, 1996: 237-239).

Bu güç konisine göre her devletin etkili olduğu belirli bölgeler bulunmaktadır. Yalnızca en güçlü kategorisinde yer alan devletler tüm sistemi etkileyebilmektedir.

Küçük devletler sadece yerel olarak hareket edebilmektedir. Yerel ya da bölgesel hiyerarşilerde yerel statüko üzerinde etkili olan yerel dominant devlete, yerel bir rakip muhalefet edebilir.

Şekil 1. Küresel Güç Konisi (Lemke & Werner, 1996: 237-239).

Kaynak: Lemke & Werner, 1996: 237-239

Lemke'nin Güç Konisi'ni gösteren şekildeki B ülkesi farazi yerel dominant güç olarak kabul edilmiştir ve altında bulunan kesik çizgili devletler üzerinde bir statüko kurmuştur. Benzer şekilde D devleti de, kendi altındaki kesik çizgili devletlerden oluşan daha küçük yerel hiyerarşiler üzerinde hâkim olan farazi yerel dominant gücü temsil etmektedir (Lemke & Werner, 1996: 237-239).

Bu hiyerarşi içerisinde yerel yükselen güç, yerel dominant gücü, sahip olduğu ekonomik

ve askeri güç bağlamında yakalayarak, yerel statükoyu değiştirmeye karar verdiğinde, bu durumu çatışmanın izlemesi muhtemeldir. Bir diğer ifade ile büyük devletlerin güç konisinin zirvesinde uluslararası statükonun kontrolü için mücadele ettikleri gibi, yerel hiyerarşi üyeleri de yerel ilişkilerin kontrolü için bir mücadele vermektedir.

Uluslararası hiyerarşi açısından bakıldığında ise, A dominant devleti, istediği her hiyerarşiye dâhil olabilir konumdadır. Yerel hiyerarşinin statükosunu yerel dominant devlet dışında uluslararası anlamda da dominant olan devlet belirleyebilir. Ancak bu ilişkinin tersi geçerli değildir. Realist açıdan bakıldığında, şekilde belirtilen F devleti, A devleti ile mücadele edemez konumdadır. Bu baskınlık ilişkisi, alt seviyelerde de gözlenmektedir. B devleti, E devletinin yerel hiyerarşisine karşı olabilir durumdayken, E devletinin B devlete müdahale etmesi söz konusu değildir (Lemke & Werner, 1996: 237-239).

Lemke teorisinde çatışmaların kaynağı olarak güç paritesi ile birlikte uluslararası sistem memnuniyetsizliğinden söz etmektedir. Uluslararası sistem memnuniyetsizliğinden anlaşılması gereken, statükonun farklı değerlendirilmesidir. Bir başka deyişle, her sistemde statükodan memnun olan ve olmayan devletler bulunmaktadır. Mevcut statükodan memnun olmayan bir devletin, güç seviyesi olarak yerel dominant güce doğru yaklaşması, söz konusu devlete sistemin kurallarını kendisine göre değiştirme fırsatı sunmaktadır (Tammen & Lemke, 2000: 64). Bu durumda diğer memnun olan devletler de bu mücadeleyi ciddiye alacaktır.

Lemke'nin geliştirdiği Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde belirtildiği üzere yerel hiyerarşi ve uluslararası hiyerarşinin kavramsal olarak aynı şekilde işlediği görülmektedir (Lemke & Reed, 1996: 143-164). Çatışma/savaş, yerel yükselen gücün, yerel statükodan memnun kalmadığında bölgesel alt sistemlerde de ortaya çıkmaktadır. Yerel statükoyu kimin belirlediğine bağlı olarak; yerel yükselen güç, yerel dominant gücün seviyesine ulaştığında veya aralarında güç ilişkisi bakımından bir asimetri bulunan uluslararası dominant güce meydan okuyabilecek bir ölçüde güce kavuştuğunda, isteği çatışma/savaşa yönelik barışın sağlanması söz konusu olmayacaktır. Eğer yerel yükselen güç, yerel

statükodan memnun değilse, eriştiği güç kendisine bu şikâyetleri gidermek için bir fırsat sağlayacaktır ve bu yolu savaşın/çatışmanın takip etmesi olağan hale gelecektir. Ancak yerel yükselen gücün tercihi yerel dominant gücün düzenlemiş olduğu kurullarla paralellik taşıyorsa, çatışma/savaşın maliyeti statükoya göre marjinal düzenlemelere değmeyecektir. Bu durumda memnuniyetsizlik kritik seviyeye ulaşana kadar ilişkiler barışçıl şekilde devam edecektir (Lemke & Reed, 1996: 143-164).

Lemke'nin çalışmasında önemli bir yeri olan ve belki de onu bu konudaki diğer teorisyenlerden ayıran bir konu, yerel yükselen gücün çatışma/savaşma isteğini sistem memnuniyetsizliğinin (dissatisfaction) kesin seviyesi değil, değişiklik isteğinin (commitment to change) göreceli değerlendirilmesi ve yerel yükselen gücün istikrar isteğinin tespit edilmesi yönündeki düşünceleridir. Güç paritesi koşulları altında bile, yerel yükselen gücün değişim isteği, yerel/uluslararası dominant gücün baskıları ve statükoyu sürdürme isteğini aşınca kadar memnuniyetsizlik artacaktır. Kritik seviye, yerel yükselen gücün sistem memnuniyetsizliğinin, yerel/küresel dominant gücün memnuniyetini aştığı seviyedir. Bu noktada yerel yükselen güç değişim arzusunun dile getirecektir (Lemke & Reed, 1996: 143-164).

Teoride belirtildiği gibi her bölgenin kendi içinde bir güç hiyerarşisi ve belirli bir statüko oluşturması Ortadoğu için de söz konusu olmuştur. Ortadoğu bölgesi devletlerin kabaca eşit güç paylarına sahip olduğu, rekabet ve çatışma oranının yüksek, entegrasyon şansının düşük olduğu bir hiyerarşik yapıya sahiptir. Bu sebeple Ortadoğu Bölgesi'nin yerel devletleri farklı çıkarlar doğrultusunda bölgeye kendi etkilerini empoze etme peşindedirler.

Teoriyi açıklarken değinildiği üzere Çoklu Hiyerarşi Modeli uluslararası ve yerel statükonun ya küresel ya da yerel dominant devlet tarafından kurulacağını ileri sürmektedir. Teorinin bu savı Ortadoğu Bölgesi açısından değerlendirilecek olursa, bu bölgenin hiyerarşisinin; bölgenin stratejik konumu ve önemli kaynakları sebebiyle, sadece yerel devletlerin kendi aralarındaki rekabete bağlı olarak değişiklik göstermediği belirtilebilir. Bu bölgede kurulabilecek bir

hâkimiyet bir devletin uluslararası sistemdeki konumunu yukarıya taşıyacak veya sağlamlaştıracaktır. Lemke'nin yerel hiyerarşilerde görüldüğünü belirttiği, yerel devletler arasındaki rekabet dışında, istediği her yerel hiyerarşiye dâhil olma kabiliyetine sahip olan küresel dominant devletin varlığı Ortadoğu Bölgesi için söz konusudur.

Bu açıdan ifade ile teoride belirtilen dominant devletin yerel hiyerarşileri etkileme gücü, çalışmanın kapsadığı zaman dilimi içinde uluslararası sistem hiyerarşisinde en üst sırada yer alan devletin ABD olması sebebiyle, onun nezdinde açıkça görülürken, bir nevi yerel devletlerin uluslararası sistemi etkileme gücünün olmadığı da gözler önüne serilmektedir. ABD kendi siyasi ve ekonomik sistemini tüm dünyaya, özellikle önemli bulunduğu yerel hiyerarşilere hâkim kılmaya çalışarak, bu bağlamda bir statüko kurulması için uğraşmıştır. Bu söz konusu çabayı, ABD'nin gerek bölgedeki askeri varlığı gerekse bölgedeki çıkarlarını koruyacak müttefikleri ile olan yakın ilişkilerinde izlemek mümkündür.

Özellikle Şah döneminde İran'ın jeostratejik konumu sebebiyle yakın işbirliğine dönüşen ABD ve İran arasındaki ilişki, daha sonraki dönemde İran'ın aleyhine bir durum yaratmıştır. Dolayısıyla jeostratejik konumun bir devlet için hem bir avantaj hem de bir dezavantaj olabildiği görülmektedir. Eğer stratejik olarak önemli bir noktada yer alan devlet "zayıf" bir nitelik taşıyorsa avantaj bir nevi dezavantaja dönüşecektir. Ekonomisi yıllar içinde kötüleşen, üstelik devrim gibi sancılı bir süreç yaşayan İran'ın jeopolitik konumu büyük güçlerin bölgeye ilişkin heveslerinin artmasına, dolayısıyla İran'ın güvenlik endişesi yaşamasına sebep olmuştur.

Bölgede güvenlik endişesi yaşayan ve bölgesel bir otonomi kurma peşinde olan İran(Sarı, 2015: 95-135) mevcut bölgesel statüko içerisinde bu hedefine ulaşmasının mümkün olmadığı kanaati içinde sistemden bir memnuniyetsizlik duymaktadır. Ancak bu memnuniyetsizliği dile getirmek için ulusal güç kapasitesini arttırmak zorunda olduğunun da bilinci içerisinde. Bu çerçevede memnuniyetsizlik duyduğu statükonun yaratıcısı ile iyi ilişkiler içinde olması söz konusu olmayacaktır. ABD de İran'ın söz konusu memnuniyetsizliğinin ve

bölgede yarattığı statükoyu tehdit ettiğinin farkındadır (Nandakumari, 2003: 1301-1307).Bu noktada ABD'nin statükoyu koruma isteği ve İran'ın statükoyu değiştirme isteği karşı karşıya gelmektedir.

2. Yeniden Onarım Dönemi ve Dış Politikada Yeni Eğilimler

İslam Devriminden on yıl sonra İran'da ortaya çıkan tablo, kendisine bir hayat sahası yaratamayan İran'ın, Irak'la yaşadığı sekiz yıllık savaş sonrası ekonomik ve askerî açıdan da çok yıpranmışlığıydı. Bu yıpranmışlık topluma öylesine sirayet etmişti ki, tıpkı Şah döneminde olduğu gibi toplumun her kesiminden yükselen talepler söz konusuydu. Farklı fraksiyonlar ekonomik ve siyasal politikalarda değişikliğe gitmenin aciliyeti üzerinde birleşiyordu. Bu kez halktan gelen talepler dış tehdit üzerine olmaktan çok, ekonomik nitelikteydi.

İran'ın kurtuluşu için öne çıkarılan isim ise "Yeniden Yapılandırma Komutanı" (Sardar-ı Sazendegi) (Vahabzadeh, 2017: 11) olarak da anılacak olan Ali Ekber Haşhemi Rafsancani'ydi. Bu noktada Rafsancani halkın ekonomik taleplerine yanıt vermenin dış tehditlere karşı mücadele etmekten daha öncelikli olduğunu fark etmiştir. Bu nedenle Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçildiği dönemi bazı yazarlar "İkinci Cumhuriyet" olarak nitelendirmişlerdir (Halliday, 2001: 42-47).Ancak Rafsancani İran'ın geçmişten beri süregelen dış politikadaki otonomi arayışı ve hegemonya karşıtlığı politikalarından vazgeçmiş değildir, ekonomik ve askerî iyileşme ile bağımsız dış politika izleme arasında bağlantı kurarak, İran'ın dış politikasını rasyonel politikalar yoluyla yönetme çabası içine girmiştir. Bir başka ifade ile Rafsancani'nin bu dış politika yaklaşımı, Douglas Lemke'nin bir devletin güç parametrelerindeki artışın dış politikada daha özerk bir dış politika izlemeye imkân sağladığı yaklaşımı ile doğrudan uyumluluk göstermektedir.

Hamaney'in dini lider Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olduğu, bazı çevrelerin "İkinci Cumhuriyet" diye tanımladığı bu yeni dönemde, İran-Irak Savaşı'nın bitmesi, Humeyni'nin ölümü, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Kuveyt Krizi ile beraber ABD'nin Basra Körfezi'nde daha fazla varlık

göstermesi, İran'ın temel stratejik bakış açısında büyük bir etki yaratmıştır.

Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde Lemke bir bölgenin barış ve istikrarı ile yerel devletlerin dış politikada bağımsız politikalar izlemelerinin, uluslararası sistemin başındaki dominant devletin bölgedeki çıkarları ile ters orantılı olduğunu vurgulamaktadır. Teorideki uluslararası sistem hiyerarşinin başındaki gücün bölgesel hiyerarşiyi etkileme gücü, Ortadoğu Bölgesi'nde vücut bulmuştur.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde rakipsiz kalan ABD, bölgenin doğal kaynaklar ve stratejik konumu sebebiyle, yerel hiyerarşideki güçlere müdahale etme çabası içinde olmuştur. Dolayısıyla bölge statükosunu kendisi belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda hiyerarşinin üst basamaklarına çıkmaya çalışan yerel yükselen güç ile mücadele ederek, diğer hiyerarşi üyelerini yükselen güç karşısında konumlandırmaya, kendi lehine olan statükoyu desteklemelerini sağlamaya çalışmıştır.

Rafsancani söz konusu koşulların farkındalığıyla, Humeyni'nin devrim ihracını hedef alan dış politikasını devam ettirmek istememiştir. Humeyni'nin ilk dönemdeki politikalarının, İran'ın ekonomik, askeri ve siyasi gücündeki azalmaya paralel bir şekilde İran'ı içinde bulunduğu bölgede izole etmekle birlikte, İran'a düşman olan ülkelerin İran'ın komşularıyla ilişkilerini güçlendirmesine sebep olduğunu görmüştür.

İran'ı uluslararası sistemden dışlayan, bölgesel ve küresel düzeyde gücünü kıran, güvenlik endişesi ve kuşatılmışlık hissi doğuran bu söz konusu durumdan kurtulmak ve bölgede otonomisini yeniden tesis etmek isteyen Rafsancani dış politikasında strateji değişikliğine gitmiştir. Ekonomik kalkınma ve savaş sonrası yeniden onarıma ilişkin yürüttüğü politikalar ideolojik hedeflerin önüne geçmiştir.

Rafsancani'nin reform ağırlıklı gündemindeki öncelikli hedefi gelişmiş endüstriyel ülkeler ve Körfez ülkeleri ile iş birliği içinde liberal ekonomik politikalar sürdürebilmektir (Rakel, 2007: 170-171). Bir diğer ifade ile Rafsancani'nin dış politikasındaki değişim, daha çok İran'ın bozulan ekonomisi ve askeri durumunu iyileştirmeye yönelik olmuştur (Rakel, 2007: 177). Bununla birlikte Rafsancani Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde öne

sürüldüğü üzere ekonomik ve askeri anlamda iyileşmenin dış politika hedeflerini gerçekleştirme adına da iyileştirme sağlayacağını savunmuştur. Bu noktada Rafsancani'nin Körfez'deki devletlerle iş birliği içinde bölgede barış ve istikrarın sağlanmasında izlediği politikalar aynı zamanda İran'ın bölgesel güç olmasına hizmet eden politikalarlardır.

Rafsancani'nin devrim sonrası kullanılan "Ne Doğu Ne Batı" sloganını bırakarak, "hem Kuzey hem Güney" yaklaşımını benimsediği görülmektedir (Ramazani, 1992: 393-394). Kendisini ılımlı pragmatist olarak tanımlayan Rafsancani'nin (Rajaei, 2007: 156) realist ve pragmatist politikalarını uygulamaya koyabilmesindeki en büyük etken, iç ve dış konjonktürün buna müsaade edecek bir yapıya kavuşmasıdır. Bir diğer ifade ile gerek Irak'la süren sekiz yıllık savaşın içerde yarattığı sosyo-ekonomik, siyasi ve askeri tahribat, gerekse Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Körfez Krizi'nin başlaması ekonomi öncelikli diğer devletlerle diyalog kurulmasını gerektiren ılımlı politikaların uygulanmasına fırsat yaratmıştır.

Rafsancani 1989 yılında düzenlediği basın toplantısında devrimin amaçlarının değişmeden kalacağını yineleyerek, bu amaçların ne olduğunu tanımlarken solun radikallerine, İslami muhafazakârların gerici unsurlarına yer olmadığından bahsetmiştir. Kendisi ve onun gibi temel reformların gerekli olduğuna inanları diğer gruplardan ayırmıştır (Moslem, 2002: 146).

Rafsancani iktidarının uygulamak istediği yeni politikaların özünü kapsamlı bir entegrasyon stratejisi, 'barışçıl bir arada yaşama' ve kapitalist ülkelerle iş birliği oluşturmaktaydı. Bu anlamda İran 'Büyük Şeytan' diye tanımladığı ABD dahil, Batı ile ilişkilerini normalleştirme, komşu ülkelerle iş birliği içinde Basra Körfezi'nde barış ve istikrar sağlama, bölgesel ve global örgütlere daha fazla katılım ve dünyadaki kapitalist sisteme entegre olma yolunda adımlar atmıştır (Ehteshami, 1995:146). Gerçekten de Rafsancani'nin her iki Cumhurbaşkanlığı dönemi de İran'ın Humeyni sonrası dış politikasındaki değişimin görünür bir kanıtı olmuş ve Rafsancani, ABD ile dahi yapıcı bir ilişki kurmaya çalışmıştır (Bryson, 2017: 39).

Rafsancani, 1989 yılında Ortadoğu'nun geleceğine ilişkin Tahran'da düzenlenen,

ABD'li katılımcıların da yer aldığı uluslararası bir konferansta yaptığı konuşmada dış politikaya ilişkin görüşlerini açıkça dile getirmiştir (Ramazani, 1990: 458). ABD dâhil Batı ile olan ilişkilerin normalleştirilmesinden söz eden Rafsancani'nin, değinildiği gibi İran'ın dış politika çizgisini yansıtan "Ne Doğu Ne Batı" söylemini "Hem Kuzey Hem Güney" şeklinde genişleme kararın alınmasında etkili olan sebep ise, Rafsancani'nin ülkenin savaş sonrası kötüleşen ekonomik durumdan kurtulması için, İran'ın izolasyonunu ortadan kaldırma çabası içinde olmasıdır (Monshipouri & Dorraj, 2013: 113).

Bununla birlikte Rafsancani, bir taraftan ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesini savunurken; diğer taraftan "büyük" devletlerin bölgede çıkarlarını korumak ve sürdürmek adına, bölge devletleri arasında uyumsuzlukları körükleyerek, bölgeye barış ve istikrar getirme bahanesiyle bölge devletlerinin güvenliğinin sağlanmasından kendilerini sorumlu tutmalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir (Ramazani, 1990: 460-462).

Bu noktada Rafsancani'nin, devrim öncesi Şah'ın ve devrim sonrası Humeyni'nin ABD'ye karşı izledikleri birbirine zıt iki politikaya da eleştirel bir bakış açısı sunduğu belirtilebilir. Bir diğer ifade ile Rafsancani hem Şah dönemindeki İran'a biçilen jandarma rolünü hem de Humeyni Dönemi'ndeki gibi İran'ın uluslararası alanda izolasyonuna yol açan ve İran'ı tecrit eden sertlik yanlısı politikaları doğru bulmamaktadır. Bu politikaların yerine reel-politik bir anlayış içerisinde diyalog yoluyla ABD ile ilişkilerin iyileştirilmesini hedeflemektedir. Rafsancani ABD'nin bölge açısından etkin olma, statüko belirleme çabalarının farkındadır, ama bir "enkaz" olarak devraldığı ülkenin şartlarını iyileştirmeden bağımsız politikalar izleyemeyeceğinin de bilinci içerisinde.

Rafsancani döneminde Batı yanlısı ılımlı yaklaşımın yükselişe geçtiğini gösteren sinyallerden biri İran'ın kısıtlı tüketim, gelirin yeniden dağıtılması gibi unsurları içeren İslami ekonomik modeli terk edip Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi Batılı ekonomik kurumların tavsiyelerini dikkate alarak, onlarla iş birliği içinde ve borçlanma yoluyla ekonomisini düzeltmeye çalışma çabası içine girmesidir. İlimlilerin ülkede hâkimiyet

kurmaya başladığına ilişkin bir diğer sinyal, İran'ın dış politikada İslam Devrimi dönemindeki rejim ihracı söylemini terk etmesi ve terörizme olan desteğini azaltması/çekmesidir (Pipes & Clawson, 1992: 125).

Rafsancani rejim ihracı söyleminin benimsenmesi ve terörist eylem ile yıkıcı faaliyetlerin desteklenmesinin, bölgede ve küresel düzeyde rahatsızlık yaratarak, İran'a güç kazandırmak yerine güç kaybettiğini düşünmüştür. Bu bağlamda İran, Lübnan rehine krizinde sorunun çözümü için Hizbullah'ın en aşırı üyelerini durdurarak rehinerin serbest bırakılmasını kolaylaştıracak koşulların yaratılması için çalışmıştır (Hunter, 1992: 146-148). Bunun dışında İran, daha önce belirtildiği gibi Körfez Savaşı'nda tarafsız bir tutum sergilemesine rağmen, koalisyon güçlerine destek veren politikalar izlemiştir. Tüm bu gelişmeler bölgesel ve küresel düzeyde İran'ın imajına olumlu katkılar sağlamış, ABD ile ilişkilerde de yumuşamaya yol açmıştır.

Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde belirtildiği üzere sistemden memnuniyet duymayan, ama bu sistem memnuniyetsizliğini dile getirebilme gücünden yoksun İran'ın, uluslararası dominant gücün kurduğu bölgesel sisteme entegre olmaktan başka bir çaresi yok görünmektedir. Güçler arasındaki asimetri uluslararası dominant güç tarafından belirlenen bölgesel statükonun İran tarafından en azından şimdilik kabulünü beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla Rafsancani'nin iktidara geldiği 1989 yılı halkın ekonomik bezginliğinin sesi dış tehditlerin sesini gölgelemekteydi ve Rafsancani'nin ekonomiye öncelik vermesini haklı kılacak zeminin varlığı söz konusuydu. Bu zeminin iyileştirilmesi için Rafsancani "yetkin" olduğu düşünülen teknokratlar ile birlikte bir plan dâhilinde atılması gereken adımları hızla hayata geçirmeye çalışacaktı. Bu nedenle bu dönemde Rafsancani, İran'ı geliştirmek, yeniden yapılandırmak, AB ile ticareti geliştirmek ve AB'den yatırım alma gibi ekonomik konularda oldukça dikkatli politikalar izlemiştir (Kamel, 2016: 106).

Rafsancani yönetimi gerçekten büyük ekonomik problemler devralmış durumdaydı. 1977/78 yıllarında kişi başına düşen gelir 107.042 riyalken (6.073 US\$) 1989/90 yıllarında %45 gibi sert bir düşüşle 58.560

riyale (3.364 US\$) gerilemişti (Worldbank, 2022a). Bunun dışında İran açısından gıda temini temel sorunlar arasındaydı. Aynı periyotta buğday ithalatı 1,2 milyon tondan 5,3 milyon tona çıkarken, tüketim de 5,9 milyondan 10,6 milyon tona yükselmişti. Buna karşılık iç üretim 1989/90'da, 1977/78 dönemiyle nerdeye aynı şekilde 5,5 milyon tonda kalmıştı (Ehteshami, 1995:104). Bu söz konusu dönemler arasında İran nüfusuna bakıldığında yaklaşık 36 milyondan 56 milyona uzanan %50'den fazla bir artışın olduğu gözlenir ki, bu da İran iç üretiminin nüfus artışına paralel olarak hareket etmediğini ve İran ekonomisindeki düşüşü gözler önüne sermektedir gerilemişti (Worldbank, 2022b).

Ekonominin bu kötü gidişatı karşısında Rafsancani mevcut sorunlar karşısında ekonomide özel sektörün payının artırılması, yabancı yatırımcı çekme uğraşısı içinde kapitalist Batı ve üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerini sıkılaştırmaya dayalı "açık kapı politikası" izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede hazırlanan beş yıllık kalkınma planında ekonomide liberal politikalara yönelmiştir. Bir diğer ifade ile ekonomide radikal değişikliklerle "şok terapisi" uygulamıştır (Wright, 2001: 284). Bu politikanın ana unsurları ise aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1. Özelleştirme faaliyetleri
2. Bankacılık ve hizmet sektörlerinde ve de ekonomik faaliyetlerde deregülasyon
3. Tahran borsasının aktivasyonu, genişleme ve modernizasyonu
4. Doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek
5. Dış borçlanma
6. Ülke genelinde serbest ticaret bölgeleri kurmak
7. Riyalin develüasyonu
8. Sübvansiyonların kademeli olarak azaltılması
9. Ticaretin serbestleştirilmesi ve özel sektöre dönüş
10. Fiyatların serbest bırakılması (Ehteshami, 1995: 100).

Belirlenen ilkeler doğrultusunda ekonomik büyüme 1990'lı yılların başında oldukça hızlıdır. İlk beş yıllık plan boyunca ekonomik büyüme ortalama %8 civarındadır. Bu söz konusu büyüme, 1990'ların başında İran'ı gayri safi milli hâsıla artış oranı sıralamasında ilk beş ülkenin arasına

sokmuştur. Hükümet nüfus artış hızını düşürmeyi başardığı gibi, harcamalar karşısında gelirlerini de arttırabilme yeteneği göstermiştir. Gelirlerin harcamaları karşılama oranı %49,4'ten %86,9'a yükselmiştir. Hükümetin harcamalar için bankacılık sektöründen borçlanma oranı %47,7'den (1989/90) %11,8'e (1991/2) gerilemiştir. Bunun yanı sıra döviz harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı %80,6'dan (1988/89) 68,4'e düşmüştür (Ehteshami, 1995: 115).

Rafsancani ekonomik yeniden kalkınma sürecinin ağrısız ve engelsiz geçeceğini düşünmüştür. Ancak 'Çöl Fırtınası' operasyonundan sonra petrol fiyatlarında sert bir düşüşün yaşanması, planın üçüncü yılında hükümetin 1970'lerdeki ekonomik kalkınma rakamlarının aşmanın uzun bir yol alacağını açıklamasına sebep olmuştur (Ehteshami, 1995: 115).

Ekonomiye odaklanan Rafsancani'nin söz konusu politikaları ilk yıllardaki ekonomik başarılarını sürdürmemiş, 1991 yılında sinyallerini vermeye başlayan ekonomik bozulma birkaç yıl içinde krize dönüşmüştür. Bu durumun ortaya çıkışında en önemli sebeplerden birisi İran ekonomisinin dış borçlanmaya dayanmasıdır. 1994 yılında İran'ın dış borcu 23 milyar dolardır. Genişletici politikaların yürürlüğe konması, likiditenin artırılması ve hükümetin riyalin değerini düşürmesi enflasyon oranını yukarı çekmiştir. 1989'da %17,4 olan enflasyon oranı 1995 yılına gelindiğinde %49,5'i bulmuştur (Aghdaci, 2018: 255). Fakir ve orta sınıf arasındaki uçurum giderek derinleşmiştir.

Çoklu hiyerarşi modelinde sözü edilen uluslararası hiyerarşide dominant güç olma yolunda ABD hızla ilerlerken, kendi çizdiği statükonun tam anlamıyla hayata geçirilmesi için büyük ve orta güçlerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Bir diğer ifade ile Sovyetler Birliği ve Doğu bloku karşısında diğer devletleri kazanma çabası içindeydi. Rafsancani iktidarının ilk yılları ise, ABD'nin Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde belirtilen dominant güçten hegemon güce evrilmeye başlamasını oluşturmaktadır.

Teoride belirtilen uluslararası dominant gücün yerel hiyerarşiyi etkileme kapasitesine sahip olmasının avantajı ile hegemonyasına karşı çıkacak herhangi bir gücün yükselişine

fırsat vermeyecektir. Ancak bunu yaparken büyük gücün yerel hiyerarşiye müdahalesi doğrudan olmayacak, daha çok dolaylı bir nitelik taşıyacaktır. Bu dolaylı müdahale İran karşısında konuşlanan devletlere ekonomik ve askeri yardım sağlayarak onları bölgesel hiyerarşide üst sıralara taşımak, İran'ın yükselen güç olma potansiyelini engelleyerek statükonun değişimine müsaade etmeme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada yeni politikalar adı altında atılan tüm adımlara rağmen Rafsancani'nin ABD'ye karşı ılımlı dış politika tavrı, ABD tarafından tam anlamıyla aynı şekilde yanıt bulmamıştır. İran'ın ılımlılık sinyalleri ABD tarafından samimi olarak görülmemiş, İslam Devrimi ile bozulan ilişkileri iyileştirmeye gücü yetmemiştir.

Kurduğu sistemin istikrarını isteyen ABD, hegemonyasına zarar verecek bir İran istememektedir. Bu noktada ABD, Rafsancani'nin Batı'nın hayati çıkarlarını, Humeyni'ye kıyasla daha doğrudan tehdit ettiğini düşünmektedir. Bir diğer ifade ile Humeyni'nin hükümeti devirme çabaları ABD tarafından 'hayalperest' bir nitelikte algılanırken, Rafsancani'nin İran'ın askeri gücünü artırarak büyük bir bölgeye nüfuz etme peşinde koşmasının ABD için daha tehlikeli bir durum oluşturduğu ileri sürülmektedir (Pipes & Clawson, 1992: 127).

Bu durumda Rafsancani'nin pragmatist tutumu ve ılımlı yaklaşımı ABD'nin gözünde taktiksel boyut kazanmakta, asıl düşüncenin güçlü bir İran'ın Humeyni'nin devrimini daha iyi koruyabileceği fikri olduğu savunulmaktadır (Philips, 1994: 6-14).

ABD, İran'daki iktidar güçlerinin ılımlı politikalarının ve uygulamaya koydukları ekonomik reformların içerde olumlu bir etki yarattığını kabul etmekle birlikte, dış politikada İran'ın saldırgan tavrını değiştirmedeğini belirtmektedir. Bir başka ifade ile ABD, İran'ın dış politikada Fars milliyetçiliği ve İslami köktencilik anlayışından vazgeçmeyeceğini düşünmektedir (Pipes & Clawson, 1992: 125-126). ABD'nin İran'a karşı sahip olduğu bu zihniyet, ona karşı daha sert politikalar izlemesine sebep olmuştur.

Temel olarak İran'ın bölgesel önemini minimize etme peşinde olan ABD için, İran üzerindeki Sovyet baskısının ve petrol

rezervlerinin kullanılmasına ilişkin tehdidin ortadan kalkması, İran'ın öneminin azalması anlamına gelmiştir. Bu noktadan sonra ABD, Arap devletlerini kendi dış politika çıkarları için İran'dan daha önemli görmeye başlamıştır. Bu durumun üzerine İran'ın askeri zayıflığı ve yaşadığı ekonomik zorlukların eklenmesiyle ABD, İran'ın kendisine ihtiyacı olduğunu düşünmeye başlamıştır. Dolayısıyla ABD İran'la olan ilişkilerini düzeltmek adına, adım atan taraf olmak için herhangi bir sebep görmemiştir (Hunter, 1992: 146-148). Önleyici bir tutum almasına bile gerek kalmamıştır.

Bu durum karşısında İran Rafsancani döneminde güç paritesi uyarınca, Ortadoğu'da bölgesel güç olma adına mevcut statükoya karşı çıkmış, güç asimetrisinin açığa çıktığı yerlerde ulusal hedeflerinin de etkisiyle memnuniyetsizliğini dile getirme yolunda Avrupa devletleri ve Rusya'dan yardım almış, en önemlisi memnuniyetsizlik seviyesini dile getirme umudu kalmadığı noktada, kendisine dış politikada yeni bir yol çizerek terör ve yıkıcı faaliyetler ve nükleer silahlara ağırlık vermeye başlamıştır. Doğrudan mücadelenin yerini dolaylı mücadele almıştır.

3. İran -Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkilerde Önemli Köşe Taşları

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu sistemde, Körfez Savaşı ile birlikte Irak'ın kontrol altına alınması sonrasında, Ortadoğu'da hâkimiyetini pekiştiren ABD yeni bir düzen inşa etme çabasına girmiştir. ABD'nin sözcüğü yeni düzen inşası ile yapmak istediği Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan güç boşluğunu her açıdan Batılı tarzda dönüştürme isteğidir. Bu yeni düzene uymayan devletler de 'haydut devlet' olarak ilan edilecektir. Bu anlayış içerisinde hareket eden ABD, Ortadoğu'da stratejik müttefiki olan İsrail'in bölgedeki güvenliğinin sağlanmasını odağına alan politikalar izlemiştir.

Bu politikaların ışığında atılan ilk adım, ABD Başkanı Bush'un, 1991 yılında Madrid'de İsrail-Filistin uzlaşmazlığını çözüme kavuşturma amacıyla uluslararası bir konferans toplamasıdır. Kendisini bölgenin yapı taşlarından biri olarak gören ve dış

politikasında yapıcı diplomasiye yöneldiği halde konferansa çağrılmadığını gören İran; ABD'nin bu yeni düzen içerisinde kendisine aktif bir görev vermek istemediğini ve bölgesel meselelerden dışlandığını düşünerek dış politika anlayışında büyük bir değişikliğe gitmiştir. Bir başka deyişle, ABD'nin bu tutumu İran'da İslam eksenli idealist politikaların uyanmasına zemin hazırlamıştır. İran, Tahran'da Madrid toplantısıyla aynı tarihlere denk gelen ve öncülüğünü militan ve radikal Filistinli grupların yaptığı reddedici bir konferans düzenlemiştir (Parsi, 2011: 185-210). Bu noktada İran söz konusu barış görüşmelerini engelleme adına Hizbullah ve radikal Filistinli gruplarla ilişkilerini sıkılaştırmış, bölgedeki ABD etkisini kırmaya çalışmıştır.

ABD'nin Ortadoğu'da bölge hiyerarşisinde İsrail'in başat güç olarak konumlandırılmak istediğine karşı, Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde memnuniyetsizliğini dile getirmek için belirtilen askeri, ekonomik ve siyasi güçten yoksun olan ve yükselen güç konumunu kaybeden İran ise mevcut statükonun değişimi için dolaylı yollara başvurmayı seçmiştir. Bu yolda İran İsrail'i yok etmeye kararlı olan Hizbullah, HAMAS, Filistin İslami Cihadı ve Filistin Genel Komutanlığı'nın Kurtuluşu Halk Cephesi gibi örgütlerle işbirliği yapmaya ve onlara destek vermeyi tercih etmiştir. Örgüt liderleri İran'ın üst düzey yetkilileri ile görüşme imkânı bulmuştur. ABD ve Batı'nın çoğu bu örgütleri terörist olarak görürken, İran bu örgütlere verdiği desteğin terör sınıfına sokulamayacağını, aksine 'ulusal kurtuluş güçleri olarak tanımlanmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu örgütlerin yapmış olduğu bombalı saldırı ve yıkıcı eylemlerini kınamamıştır. İran kendisini siyasal İslam'ın gerçek dünya lideri olarak görmekte, bu düşünce İsrail'e karşı muhalefetinin ana unsurunu oluşturmaktadır (Philips, 1994: 6-14).

İslami Cihat, Hamas gibi Sünni devrimci gruplarla iyi ilişkiler geliştiren İran; Mısır, Sudan, Cezayir, Ürdün'de de benzer grupların destekçisi olmuştur. İran ABD'yi hedef almaya devam eden terörist gruplara finansal, lojistik ve eğitim açısından yardım sağlamıştır. İsrail'e karşı terörist saldırılar düzenlemiştir. Bunun örneklerinden biri de 1992 yılında yirmi dokuz kişinin öldüğü Buenos Aires'teki İsrail Büyükelçiliği'nin

bombalanmasıdır (Byrne & Byrne, 2022: 137). 1996 yılına gelindiğinde Suudi Arabistan'ın doğu eyaleti El-Khobar'daki ABD askeri kışlasının bombalanması ve 19 ABD askerinin ölümü ve yüzlerce yaralı iki devlet arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. Bu eylemi İran'ın yaptığı resmi olarak kanıtlanamasa da, İran'ın ABD'yi Körfez'in dışına sürmesinin bir yolu olarak bu tür terör eylemlerine adının karışmasına çok sık rastlanmaktadır.

ABD'de Başkan Bush'un ardından 1993 yılında göreve gelen Clinton yönetimi İran'ı artan terör eylemleri sebebiyle 'Haydut Devlet' (Byrne & Byrne, 2022: 139) ilan etmiştir. "Çifte Çevreleme (*Dual Containment*)" adı altında İran'ı bölgesel ve küresel düzeyde tecrit etmeye yönelik sertlik yanlısı politikalar ortaya koymuştur. İran'a karşı çifte çevreleme politikası izleyen Clinton, Ortadoğu'daki imajını düzeltmek ve müttefiki İsrail yoluyla çıkarlarını sağlamlaştırmak adına İsrail-Filistin uzlaşmazlığının çözülmesi için devreye girmiştir.

1993 yılında İsrail-Filistin arasında barışı işaret eden Oslo Anlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Bu noktada Rafsancani, bir kez daha açık kapı politikası ile ABD ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirme adına, onlarla iş birliği çabası içinde olmasına rağmen, ironik bir şekilde çifte çevreleme politikasıyla karşı karşıya kaldığını görmüştür.

Oslo Anlaşması'nın imzalandığı gün Rafsancani Filistin Kurtuluş Örgütü'nü "Filistin halkına ihanet etmekle" ve "dünyadaki İslam ulusları içerisinde felce uğratan bölünmelere yol açan... Hain bir adım" olarak suçlamıştır. İsrail'e karşı cihat çağrısında bulunarak terörist saldırılar düzenlemiştir (Parsi, 2011: 204-205). Bu saldırılar bir nevi Oslo barış görüşmelerine bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Hizbullah'ın, İran'ın desteğiyle Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te Yahudi Kültür Merkezi'ni bombaladığı iddia edilmektedir. Bu bombalı saldırıda seksen beş kişi ölmüş, iki yüzden fazla kişi yaralanmıştır. İran terör eylemlerine ve yıkıcı faaliyetlere destek veren yaklaşımın yanı sıra, ABD'nin tüm engellemelerine rağmen Rusya ve Çin ile birlikte nükleer çalışmalarını hızlandırmıştır. İran'ın nükleer alanda ilerlemesi, özellikle Hizbullah ve Filistinli radikal grupları

desteklemesi, Kuzey Kore ve Çin'den aldığı karadan karaya vuruş yapabilen uzun menzilli füzeler (Philips, 1994: 6-14) İsrail'de büyük bir endişe yaratmış olup, İsrail'in ABD'ye daha fazla baskı uygulamasına yol açmıştır.

ABD, İran'a karşı izlediği dış politika stratejisi bağlamında, İran'ı tecrit etme amacıyla 1995 yılında ILSA (*Iran and Libya Sanctions Act*) kararlarını ve 1996 yılında D'Amato yaptırım yasasını uygulamaya koymuştur. Clinton ILSA kararlarını imzalarken yasanın amacının, dünyada terörü destekleyen en tehlikeli iki devletten birisi olan İran'ın, uluslararası terörü finansal açıdan desteklemesinin önünü kesmek ve kitle imha silahlarını elde etmek için gerekli kaynak akışını sınırlamak olduğunu dile getirmiştir (Fayzamanesh, 2008: 76). Bu söz konusu yasalar, İran'a enerji sektöründe önemli yatırımlara girişilmesini yasaklamıştır. Bu yasağa uymayan şirketlere ise yaptırımlar öngörülmüştür (Tarock, 2006: 84). Ancak ABD'nin bu yöndeki çabaları çok başarılı olamamıştır.

Birçok Avrupa ülkesi yaptırımlara karşı çıkmıştır. AB, ABD'nin İran'a karşı yürürlüğe koyduğu yaptırım yasalarının serbest ticaret ilkesine ve uluslararası hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle 1997 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurmuştur (Rakel, 2007: 171).

ABD Çifte Çevreleme politikası bağlamında, Güney Kafkasya ve Hazar Bölgesi'nde kendi çıkarlarını sürdürmek ve İran'ın nüfuz sahibi olmasını engellemek adına faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan birisi de 1994 yılında "Yüzyılın Anlaşması" olarak sunulan anlaşma çerçevesinde Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki petrol alanlarının işletilmesine ilişkin gerekli olan yatırımların yerine getirilmesi için kurulan konsorsiyumdan İran'ın çıkarılması için Azerbaycan'a yaptığı baskıdır (Shaffer, 2003: 21). Bu durum karşısında ABD kadar Azerbaycan'ı da suçlu gören İran, bu tarihten sonra Azerbaycan'ın Batı yanlısı politikalarına ulusal çıkarlarını tehdit ettiği gerekçesiyle muhalefet göstermiştir.

ABD her ne kadar söz konusu yasalarla İran'ı bölgesel ve küresel düzeyde tecrit etme çabası içinde olsa da, Ortadoğu'da sağlanmaya çalışılan düzen içerisinde İran'ın rolü olmadan istikrarı sağlamanın çok kolay olmadığı bir gerçektir. Sonuç olarak İran,

büyüklüğü, nüfusu, kaynakları, Basra Körfezi, Güney ve Orta Asya ile kurduğu etnik-dini ve kültürel bağları dikkate alındığında Ortadoğu'da önemli bir aktördür (Hunter, 1992: 146-148). İran'ın izlemiş olduğu politikalar ABD'nin çıkarlarını iyi ya da kötü yönde etkileme kapasitesine sahiptir.

İran'ın yaşadığı ekonomik zorluklar, askeri ihtiyaçlar yüzünden İran'ı bir anlamda kendisine "muhtaç" gören ABD, İran'ın Batı sermayesine ve teknolojiye ulaşımını ve ekonomik iyileşme sağlamasını engellemeyi bir nevi başarmıştır, ancak İran'ın başka ticari partnerler bulabileceği hesaba katılmalıdır. (*Kuzey ve Güney Kore, Çin, Japonya, bazı Avrupa ülkeleri ve diğer alternatifler*) Bunun dışında ABD'nin Humeyni'nin ölümünden sonra İslami rejimin çökeceği umudu hayat bulmamıştır. İran'ın terör gruplarıyla dışardaki bağları ve eylemleri bir devletin istikrarına etki edebileceği dikkate alınmalıdır (Hunter, 1992: 146-148).

Son tahlilde, Körfez Savaşı'nda Batılı koalisyonu desteklemek ve Lübnan rehine krizinde arabulucu rolü oynama gibi adımlarla dış politikasında ABD ile ilişkilerini normalleştirme amacı taşıyan Rafsancani, ABD'nin İran'ı bölgesel ve küresel düzeyde tecrit etme politikası ve yaptırımlarıyla karşılaşması üzerine geçmişten gelen güvenlik endişesini gidermek ve otonomisini yeniden kazanmak adına politika değişikliğine gitmiştir. Bu noktada dış politika hedeflerine ulaşmada pragmatist politikalarından uzaklaşmaya başlamıştır.

İran Ortadoğu'da sorunların çözümünde süreç dışı bırakılmasına tepki olarak Arap-İsrail barış sürecini baltalayan eylemlerde bulunmuş, uluslararası terörizmi destekleme yolunu seçmiştir. Güvenliğini sağlamada kitle imha silahları, nükleer silahlar gibi tahrip gücü yüksek silahlara yönelmiştir. Ancak ironik bir şekilde ABD'nin Çifte Çevreleme politikası kapsamında uyguladığı yaptırımlar İran'ı bölgede ve küresel düzeyde etkisizleştirmeyi tam anlamıyla başaramadığı gibi, Müslüman ülkelerde İslami radikalizmi yükselterek ABD'yi zor duruma sokmuştur (Hunter, 1992: 146-148).

4. Sonuç

Uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olduğunu ve devletlerin iç kapasitelerine bağlı

olarak bir güç ürettiklerinde, sistem hiyerarşisinde bu güce bağlı bir statü kazandığını ileri süren çoklu hiyerarşi modeli, bu yolla oluşan hiyerarşi içerisinde devletlerarasındaki ilişkileri çözümlenmeye işaret eder. Çalışmada bu bağlamda ele alınan Rafsancani Dönemi İran-ABD ilişkileri analizinde ABD'nin küresel dominant güç, İran'ın ise yerel yükselen güç olduğunu belirtmek mümkündür.

Rafsancani'nin dış politikada "Ne Doğu Ne Batı" politikasından vazgeçtiği, hem "hem Kuzey hem Güney" yaklaşımından hareketle "barışçıl bir arada yaşama" prensibini benimsediği, rejim ihracı söylemini terk ettiği ilk dönemin sonuçları ekonomik ve askeri güç açısından daha güçlü bir İran olmuştur. İlk dönemin bu yöndeki kazanımlara etkisi, İran'ın dış politikada daha özerk ve sisteme ilişkin memnuniyetsizliğini dile getirme şansını yakalaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum uzun soluklu olmamıştır. Rafsancani'nin rasyonel pragmatist olarak tanımlanan anlayışı, özellikle bölgede dominant güç olan ABD ve Körfez ülkeleri tarafından karşılık bulmamıştır.

Bölgede küresel dominant güç olan ABD ile yerel yükselen güç olan İran arasında güç asimetrisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte İran, ABD'ye karşı, Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde belirtilen, bölgede yükselen gücün, uluslararası hiyerarşide en üst sırada yer alan dominant devleti geçme şansı bulunmasa da, ona "meydan okuyacak" ölçüde bir güç kapasitesine ulaşarak sisteme ilişkin memnuniyetsizliğini dile getirme şansını yakalamıştır. Bir başka ifade ile, İran'ın yeniden yapılanma döneminin getirdiği artılarla, toparlanma dönemine girdiği bir dönemde ABD, İsrail-Filistin barış süreci adına düzenleyeceği Madrid konferansına İran'ı davet etmemiştir. Bu noktada İran, ABD'nin yapmak istediğini bölgede kendi menfaatlerinin de koruyuculuğunu üstlenecek olan İsrail'in çıkarlarını incelemek ve İran'ı sistem dışı bırakmak olarak algılamıştır ve buna göre daha dirençli ve arka plan faaliyetleri yürütmeye çalışmıştır.

ABD'nin bu dönemdeki İran algısına ilişkin olarak ise, ABD'nin bölgede Sovyetler Birliği etkisinin kaybolması ile birlikte İran'a olan ihtiyacını kaybettiği belirtilebilir. Dolayısıyla, ABD bölgesel hiyerarşinin üst basamaklarına

tırmanmaya çalışan bir İran'a tahammülü edememiş, onunla bir uzlaşma izlemek yerine onu sınırlandırıcı politikalara yönelmiştir.

Ortadoğu Bölgesi stratejik konumu ve petrol rezervleri açısından ABD için büyük bir önem taşıdığından, kendi çıkarlarıyla çatışan İran'dan vazgeçmesi zor olmamıştır. İran yerine stratejik müttefiki İsrail ve bölge ülkeleri ABD için daha önemli bir hale gelmiştir. Dolayısıyla onlara verdiği desteği artırarak, İran'ın karşısında konumlandırmaya çalışmıştır. Nitekim bölgesel statükonun kendi lehine devamını sağlamak adına, teoride belirtildiği üzere dominant güç olarak desteğini bölge ülkelerinden bulmuştur. Ekonomik ve askeri gücündeki artışın sürekliliğini sağlayamayan bir İran'ın kendisine muhtaç olacağını düşünmüştür. Bu durum İran'da idealist politikaların uyanmasına neden olmuştur. İslami ekonomik model ve rejim ihracı gibi devletin temel uygulamalarından vazgeçen Rafsancani, istediği karşılığı dominant güç ve hiyerarşiyi oluşturan diğer devletlerden alamayınca, mevcut statükoyu değiştirme adına sistem memnuniyetsizliğini sesli olarak dile getirmeye yönelmiştir.

Bu noktada Çoklu Hiyerarşi Modeli'nin de vurguladığı gibi ekonomik ve güç paritelerinde yaşanan azalma bu sesin yüksek tonda yankılanmasını durdurmuştur. İran bölgede dominant güç ABD'nin etkisini kırmak adına Hizbullah ve radikal Filistinli gruplarla olan ilişkilerini daha dolaylı yollardan devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak uluslararası alanda terör ve yıkıcı faaliyetlerle İran arasındaki doğrudan ilişki söz konusu dönem için ispatlanmasa da, ABD İran'a getirdiği ambargo ve yaptırım kararlarını hep bu noktaya dayandırmıştır. Üstelik sadece Ortadoğu'da değil, Güney Kafkasya ve Hazar Bölgesi'nde de nüfuz sahibi olmasını engellemek istemiştir. Bununla birlikte pragmatizmden uzaklaşan bir İran'ın Müslüman devletlerdeki radikalizmi harekete geçirmesi sonraki yıllarda ABD'yi zor duruma sokmuştur.

KAYNAKÇA

Aghdaci, Ali AbolAli & Mayeli, Mohammad Reza (2018). "Analysis of Social Capital and Political Development in Iran under the Hashemi Rafsanjani and Mahmoud Ahmedinejad Governments ", International Area Studies Review, 21(3).

- Bryson, C.M. (2017). Causes of Variance in Iranian Foreign Policy from 1989 to 2013 Analyzing Internal and External Influences, The University of West Florida.
- Byrne, Kian & Byrne, Malcolm (2022). Worlds Apart: A Documentary History of Us-Iranian Relations, 1978-2018, New York: Cambridge University Press: 137-139.
- Ehteshami, Anoushiravan (1995). After Khomeini The Iranian Second Republic, London and New York, Routledge: 100-115.
- Fayzamanesh, Sasan (2008). U.S. and Iran Sanctions, Wars and The Policy of Dual Containment, New York, Routledge.
- Halliday, Fred (2001). Iran and the Middle East: Foreign policy and Domestic Change, Middle East Report, (220).
- Hunter, Shireen T. (1992). Iran After Khomeini, New York, Praeger: 146-148.
- Kamel, Amir M. (2016). The Political Economy of EU Ties with Iraq and Iran: An Assessment of the Trade-Peace Relationship. Springer.
- Lemke, Douglas & Werner, Suzanne (1996). "Power Parity, Commitment to Change, and War" , International Studies Quarterly: 237-239.
- Lemke, Douglas (1996). "Small States and War: An Expansion of Power Transition Theory", Parity and War: Evaluations and Extensions of The War Ledger, Ed. by Jacek Kugler, Douglas Lemke, Ann Arbor: University Michigan Press: 78-79.
- Lemke, D.& Reed W. (1996). "Regime Types and Status Quo Evaluations." *International Interactions*, 22(2): 143-164.
- Monshipouri, Mahmood & Dorraj, Manochehr (2013). Iran's Foreign Policy: A Shifting Strategic Landscape, *Middle East Policy*, 20(4).
- Moslem, Mehdi (2002). Factional Politics in Post-Khomeini Iran, Syracuse University Press, New York.
- Nandakumari, Krishnaswamy (2003). "Iran and America: A Study of Foreign Policy in Modernising Iran (1979-1989)", Proceedings of the Indian History Congress, 64, Indian History Congress: 1301-1307.
- Parsi, Trita (2011). "İsrail-İran İlişkileri Değerlendirmesi: Güç Döngüsü Perspektifinden Stratejik Rekabet", 21.Yüzyılda İran, Ed. Homa Katouzian & Hüseyin Şahidi, Çev.Pınar Güven, Mayıs 2011, Sitare: 185-210.
- Philips, James A. (1994). "Saddamization of Iran: Is Tehran Our Next Big Enemy?", *Policy Review*, Summer (69): 6-14.
- Pipes, Daniel & Clawson, Patrick (1992). "Ambitious Iran, Troubled Neighbors", *Foreign Affairs*, 72(1): 124-127.
- Rajaei, Farhang (2007). Islamism and Modernism: The Changing Discourse in Iran, Austin, University of Texas Press.
- Rakel, Eva Patricia (2007). Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006, *Perspectives on Global Development and Technology*, 6(1): 170-177.
- Ramazani, R.K. (1990). "Adress by Ali Akbar Hashemi-Rafsanjani, President of the Islamic Republic of Iran", *Middle East Journal* Summer 44(3): 458-462.
- Ramazani, R.K. (1992). "Iran's Foreign Policy: Both North and Sought", *Middle East Journal*, 46(3): 393-394.
- Sarı, İsmail (2015). "1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1): 95-135.
- Shaffer, Brenda (2003). "Iran's Role in the South Caucasus and Caspian Region: Diverging Views of the U.S and Europe", Iran and Its Neighbors; Diverging Views on a Strategic Region, Berlin, SWP , July 2003.
- Tammen, Ronald L. & Lemke, Douglas (2000). Carole Alsharabati, Brian Efrid, Jacek Kugler, Allan C Stam III, Mark Andrew Abdollahian, Abramo Fimo Kenneth Organski, Power Transitions: Strategies for The 21th Century, New York: Seven Bridges.

Tarock, Adam (2006). "Washington: To Engage or to Change the Regime in Iran?", *New Political Science*, Routledge, March 28(1)

Vahabzadeh, Peyman (2017). "Historical and Conceptual Preparation for Multidisciplinary Study of Social Justice in Iran", *Iran's Struggles for Social Justice: Economics, Agency, Justice and Activism*, Ed. Peyman Vahabzadeh, New York, Palgrave.

Worldbank, (2022a), <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=1991&locations=IR&start=1978> (Erişim tarihi: 29. 12. 2022)

Worldbank, (2022b), <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CN&country=IRN> (Erişim tarihi: 29. 12. 2022)

Wright, Robin (2001), *The Last Great Revolution: Turmoil and Transformation in Iran*, Vintage Books, Newyorkwright.

Derleme Makalesi • Review Article**Analysis of Welfare State Concept: A Comparative Approach***Analysis of Welfare State Concept: A Comparative Approach*

Yavuz Selim KAYMAZ *

Dr., ORCID: 0000-0002-0698-9011

ARTICLE INFO*Article History:*

Received: 18.11.2022

Accepted: 30.12.2022

Keywords: Welfare State, Concept,
Comparison, Analysis**ABSTRACT**

Welfare state, social state, economic growth- development though they are used interchangeably, each of these concepts has their own differences. The main purpose of the study is to compose etymological and conceptual comparison through the concepts. Economic growth-development, social state, natural resource wealth, welfare regime, are some major terms to clarify the welfare state and to reveal the breadth of its scope and to clarify their interwoven relation, distinguishing point of the concepts is "sociability" was unveiled in the simplest sense. While economic growth, is a quantitative term increase or decrease of GDP, it expresses the outcome of the policies implemented by governments and in one way it is the result of process in an identified period. The concepts of economic development and welfare state differ as broader concepts in terms of their content with social and structural dimension. Similarly, the geopolitical locations of the countries, the natural wealth they have relations with their welfare levels in question also mentioned in the study and the determinations were embodied by using certain indicators and numerical data. Welfare regime, on the other hand, is a grouping process and it is a tool that includes various countries and based on certain criteria, which enables the analyze motion of clusters and comparison of policies implemented by governments. Ultimately, the welfare state provides advanced standards in terms of social and economic aspects and other phenomena are seen countries have achieved success in many areas such as democracy, equality of opportunity and rule of law.

1. Introduction

The welfare state has gained a major place in the social policy literature and is a concept that has many definitions, and it has various functions. The welfare state is consequence of various components; state intervention, gain of social rights, citizenship and ideologies are some examples having contribution on welfare state. A crucial point to be emphasized, welfare state is not a mere state of economic well-being, in other words, a

concept that is not restricted with achieving economic growth-development. Although various concepts such as social state, social welfare state, welfare state, rule of law, economic growth and development used interchangeably and have interwoven relation, these concepts have distinctions. To clarify the concept of welfare state by referring detailed information about other similar concepts with etymological and conceptual information mentioned in the study. In

* Sorumlu yazar / Corresponding Author.

e-posta: yavuzselimkymz@gmail.comAtif / Reference: Kaymaz, Y.S. (2022). Analysis of Welfare State Concept: A Comparative Approach, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (2), 179-187.

addition, to make a conceptual comparison by referring historical background and the literatures of the countries. The main goal of the study is to inference the common points, similarities, and differences from definitions of the concepts to clarify the ways they are used especially in Turkish literature therefore to clear up the ambiguity and the article has compilation feature.

In summary, “welfare state” is comprehensive and hard to attain point exactly which consist of various components; democracy, rule of law, freedom, happiness, well-being, equality, take place in welfare indicators.

While each term has wide ranged definitions, approaches and theories, the study includes conceptional approaches, therefore deepening information (theories, approaches) were note contained to generate a conceptional approach.

In summary, economic well-being is significant function of welfare state, when the other functions addressing social progress not provided, the outcomes of “welfare state” cannot be actualized on the contrary the existing inequalities might be trigger for social conflicts.

2. Economical Terms

This section of the essay to embodies the relations and distinctions of concepts and examines meanings of some terms such as economic growth, economic development, and natural resources. Their functions and scopes defined by semantic and conceptional approach in basic level. So given information helps to construct infrastructure to understand the other social oriented terms such as social state and welfare state.

2.1. Economic Growth

Economy is a science which originates from scarcity and have comprehensive range including growth, development, culture, technology, politics, ideologies etc. are some fields. Also, in a sense it addresses human, countries, governments positions, policy makers, voters with its various dimensions it takes places in life.

“Economic growth” and “economic development” are key concepts also have relation with the “welfare state”, though they are used interchangeably they include distinctions. Both two terms development and

growth often conflated, which causes confusion in both policy and academic fields (Feldman, Hadjimichael, Lanahan, Kemeny, 2016:6).

Economic growth, “...implies an annual increase of material production expressed in value, the rate of growth of GDP or national income” (Mladen, 2015:55). GDP defined in broad sense by The Bureau of Economic Analysis (BEA) “...is the value of the goods and services produced by the nation’s economy less the value of the goods and services used up in production. GDP is also equal to the sum of personal consumption expenditures, gross private domestic investment, net exports of goods and services, and government consumption expenditures and gross investment” (Dyran, Sheiner, 2018:4). Also is an indicator defined as “...measure of the economic prosperity of a country compiled as output or income” which definitions do not encompass “social” dimension (Kramp, 2010:89).

“Economic growth” is a statistical measurement, and it is the outcome of the government activities in an identified period. A prominent indicator about welfare level of countries is “HDI (Human Development Index) covers various parameters including life expectancy, schooling, GNP (UN, Human Development Report, 2021/2022:272). Therefore, the increase of GDP has positive impact on HDI together with other parameters, it has a relation with welfare. If the differences between GDP and welfare is embodied; GDP does not include the “discrimination and crime”, “distribution of income”, some functions of modern welfare state (Dyran, Sheiner, 2018:5).

The relation of GDP and welfare was put forth by Jeroen C.J.M. van den Bergh for this contradictory situation he calls “GDP Paradox”; when the size of the GDP increase, the level of human well-being does not generate the same as progress (Jeroen, 2009:118).

In summary a country to have ensured economic growth does not mean its level of welfare has the same progress meantime also when GDP decrease does not indicate the social deterioration-conflict.

2.2. Economic Development

Economic growth and economic development help in determining the policies that countries will implement according to the current conjuncture, and the two concepts do not directly emphasize any sociality though both concepts might be instruments for increasing the welfare level of the country.

The founder of economic development Petty addresses not only with GDP also, "conditions of people" (Sen, 1988:10). the definition has intersection with sociality but lower level than "welfare." Economic development used in close senses with some terms; "...modernization" or "westernization" or, not infrequently, "industrialization" gained importance during the nineteenth century, in the countries "Germany, Russia and other in Europe, later in Japan and China and elsewhere, Third World countries" (Arndt, 1981:458).

Todaro proclaims about "economic development" as multidimensional process encompassing "social structures, popular attitudes, and national institutions" and embodies its three components as "Accumulation of capital, which encompasses all forms or types of new investment on land, physical equipment, and human capital or resources, population growth, which will eventually increase employment rate, and, advances in technology" (Todaro, 2012:16). The definition emphasize the social issues, human capital-resources and unemployment which take place in social policy seems wider scope than "economic growth".

Another feature of economic development as a structural transformation process about sectoral sharing service sector increase also this situation identified as "the service economy" (Acquah, 2021:173). Moreover, economic development has been expressed in different facts; while Marx and Schumpeter characterized it as an unconscious process, Milner and other successors have associated with the "colonization" policy of governments (Arnt, 1981:460). Also mentioned in the section of welfare regime in the study the countries have achieved rapid economic development associated with Asian regime.

In summary if differences embodied in simple sense; economic growth is short-term and statistical term whereas economic development is long-term and has structural

features including investments, social capital. Economic development encompasses the economic growth and might be an indicator for the analyses of government policies. Economic growth may be an assessment as outcome of economic development policies.

3. Welfare and Natural Resources Relation

Countries have a positive or negative relation with economic growth and their welfare, "natural resources" they have due to their geopolitical position. There are various approaches about the natural resources-welfare relation which is positive or negative influence on economic growth.

The fact that countries having wealthy natural resources especially in oil and natural gas and underground riches (mines), do not always perform positively in terms of economic growth and welfare; this paradox situation defined as "resource curse." The "resource curse" first used by Richard Auty in 1993 statistically indicates that reverse effect of natural resources to their welfare levels (Ross, 2014:240).

The natural resources as opportunities and that countries have obtained from their geographies, in other words, resource wealth prominent sources to create an income as well as strategic regions in international relations. In fact, the perception of countries that are rich in natural resources can be considered as a natural result of being high in terms of welfare levels (because they earn income from resources) Natural gas, oil, mineral or having critical transportation points can create the perception that the countries that have it will have a high level of prosperity in general.

However, if it is examined in terms of welfare level, the current situation of the countries with oil and therefore oil reserves, which is one of the important energy resources, gives important clues about the situation in question.

According to OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) 2022 data; Venezuela (303.47 billion barrels) ranks first in the list of countries with oil reserves, Saudi Arabia (267.19 billion barrels) in second place, Iran (208.60 billion barrels) in third place, Iraq (145.02 billion barrels) in fourth place and USA (11.00 billion barrels) in fifth place (OPEC Data, 2002).

In the 1960's, the natural gas resources in the Netherlands and in the North Sea were aimed to constitute a prominent source to make an income for the Netherlands and to obtain income from natural gas resources. The neglect of the other fields like agriculture and production had a negative impact on economic growth and this situation was defined as a term and first used "Dutch Disease" in the Journal of Economist in 1977 for this existing contradictory situation in the late 1950's (Reisinezhad, 2020:1).

Venezuela, described as an example above, was considered by Brian J. Lau to be the last victim of the Dutch disease; the agriculture, which has a significant share in the economy was neglected, shifting investments to the oil economy and that the situation in question has led to food crises in the country and even triggered political changes by people taking to the streets, and also other countries like Nigeria, Chad and Sudan are in the top 10 in the OPEC, remain below the average in the Human Development Index (HDI) (Lau, 2016:1).

Natural resources are significant income upwellings that countries have obtained due to their geopolitical position, and it is likely that political confusions will be encountered due to conflicts of interest between countries and therefore international relations. For example, mine privatizations, oil and natural gas reserves and the use of water resources, transportation facilities are prominent samples participating for international relations. In addition, the countries with natural resources, the countries that do not have these resources or have limited levels should be mentioned. Hong-Kong, Singapore, North Korea, and Taiwan, the four countries that performed significantly in growth between 1965 and 1995 and were define as "Asian tigers", in the path of economic development even though they were not actually wealthy of natural resources (Mascelluti, 2015:19).

In summary, social development, which can be understood from the definition of the word welfare, does not mean the same as economic growth, and it is observed that there is a contradiction between economic growth and welfare level (poverty, unemployment, income distribution, etc.) in some index rankings. An important example based on the relationship

between "welfare" and "economic growth" was set forth by Richard Easterlin in his 1974 study. Easterlin investigates the relationship between happiness and income; in the study, he defined the concept of happiness and tried to explain relation of people's happiness and their income through various methods; as a result, he states that the economic size of countries is not parallel to their level of happiness (Easterlin, 1974:118-119).

4. Social Terms

The concepts and to unveil their dimension the key concepts social state, welfare state and welfare regime will be guiding for the purpose of the study. The social dimension of concepts differs also they are not in the same sense with the other economic terms. The terms considerably indicate the functions of the state. While they are used in the same sense some major social terms have distinctions.

4.1. Social State

Concepts of "social state" and "welfare state" are equivalent to each other in Turkish literature and "social state", "welfare state" and "social welfare state" used in the same sense. (Aktan, Özkıvrak, 2008:7-9). Two concepts avowed goal "social well-being" however they have distinctions. It was stated that the concepts of "social policy" and "welfare state" were kept identical, social policy expanded as "social state" or "welfare state", especially after World War II (Çelik, 2014:20).

To construct a semantic approach a word is "social" refers to "society and its various beliefs" that have passed into the Turkish literature from the West. (Şeker, 2003:49) In addition another word meaning about social given as "living or preferring to live in a community rather than alone" relating to human society or organization" (Collins, 2008:836). Definitions about the word "social" commonly has individual and communal dimension, it addresses the human, and their organizations which is called community.

The other word of the mentioned concept is "state", refers to "a sovereign political power or community, the territory of such a community, one of a number of areas or communities having their own governments and forming a federation under a sovereign government such as in the US and Australia"

(Collins, 2008:863). Heywood describes "...a collection of institutions, a territorial unit, a philosophical idea, an instrument of coercion or oppression, and so on" (Heywood, 2019:125). State, has power to apply politics, also having certain duties assigned to its legal entity in an identified territory. In addition, definitions clearly emphasize "human", "region" (field-territory) and "institutions", major components of the "state". Through the semantic approach, the "social state" addresses the state which implements policies for people's and society's well-being hence it outlines directly "social policy." Even in semantic sense "social state" definition demonstrate social risks such as income support, social assistance, social insurance which the policies it has wide ranged scope.

As a conceptional perspective, while Seyyar explained the concepts of "social state" and "social welfare state" with the same sense, he defines the concept of "welfare state" distinctly from the other two concepts. Seyyar defines social state "... is the state that develops social policies for social problems, despite different approaches and modes of implementation//It is the state that implements social policies on its own or together with non-governmental organizations within the framework of participatory democracy" (Seyyar, 2008:359-422). Another definition of the social state is defined as "the state that is the advanced stage of the law state, aiming to provide individuals with a standard of living worthy of human dignity" and defining it as the state that provides the social state with a "rule of law" therefore it addresses the principal of equality. (Önsal, 2011:427).

When semantic and conceptional approach compared; the definitions' common points are "social policy" and "public", however Seyyar's definition differs as it includes the "non-state actors" called civil society. Both semantic and conceptional definitions do not address economic growth and development and state intervention, state taking measures against social risks. Social issues which is main fields of social policy like unemployment, education, wage policies generate the relation of social policy with economy indirectly.

4.2. Welfare State

Both the word "welfare", word "state" and etymological information will be guiding in

terms of the general meanings and the elements of the welfare state, its duties, and its objectives to a certain extent. Although there are various definitions of welfare state in the literature, there is no full agreement, there are common points to be drawn from the definitions. Greve states the difficulty of defining welfare state concept and attributed the most important reason to "diversity of welfare states" and to the "relationship of the welfare state with different disciplines", on the other hand he states, it has changed over time (Greve, 2008:1).

To clarify the concept of welfare state conceptually, etymological information is given in this section, provided that the words "welfare" and "state" are examined in terms of semantics. As discussed in various sections of the study, the "welfare state" is a broad concept in terms of its scope and a concept that addresses the "positive" state in general, although there are various definitions on its own. It is seen that it is a broad concept that includes issues that have been discussed in the historical process, such as happiness, well-being, economic recovery, democracy, law (the rule of law and low crime rates, etc.).

In Turkish literature "welfare (refah)" an Arabic origin word means "living in abundance, presence and comfort, prosperity" (TDK, 2005:1648). Also, in another dictionary sense, "[health, happiness, wealth and general wellbeing, and financial and other assistance generally given usually by the government to people in need]" (Collins, 2008:1001). The English word welfare is explained by the words "well" and "fare (wage)" in terms of its origin, first in the sense of "journey or arrival", then as "food supply" and stated that it intersects with the life of individuals in the welfare center (Greve, 2008:51).

As it can be understood from the meaning of the word "welfare", it has a meaning as economic and social well-being, it also means that individuals are in a positive situation means mentally, physically as well as socially. When a simple deduction is to be made from the above-mentioned meanings of both the words "welfare" and "state", the "welfare state" is the state, people are in a state of happiness, wealth, and well-being. In the definition of "welfare state" can be deduced as in other words, a state where social problems are experienced minimum level.

Kaufmann explains various definitions about welfare state reflection of cultural diversity; "British call 'the Welfare State', the Germans 'der Sozialstaat', the French 'Etat providence', the Dutch 'Verzorgingsstat' and the Swedish 'Folkhemmet' have been undertaken only recently. In the USA, on the other hand, 'welfare' is understood solely as poor-relief and a 'welfare state' is distrusted for creating 'dependency'" (Kaufmann, 2000:1).

There are various information's about the concept of "welfare state" origins. "... first used by Sir Alfred Zimmern during the 1930's to epitomize the contrast between warfare and welfare-the "guns or butter" of the Nazis and after, Archbishop of Canterbury, mentioned in his book *Citizen and Churchman* in 1941 and he developed the notion of "welfare state" of the democracies as opposed to the "power state" of the dictators" (Woodroffe, 1968:303-304) It is also first used in the second imperial period in France as "etat-providence". (Taşçı, 2012:23) Asa Briggs states that the concept of the welfare state was a concept that was first explained by Labor Britain after 1945 (Briggs, 1961:221).

Historically, in the immediate post-war years the "welfare state" was regarded as an exclusively British oriented phenomenon (Wedderburn, 1965:127). Kaufmann states "The term "welfare state" was used in Scandinavia in the 1930's but was only widely used in Great Britain after World War. II" and he states that the concept that German researchers used as a "welfare state" in the 19th century was not only related to the state, but also addresses the civil society (Kaufmann, 2000:293). Simplified defining about "welfare state" is "economic intervention state" which neglects the social function of welfare state, emphasize participation, regulation, redistribution of state. (Topalhan, 2015:2019)

However, broad sense definition, "social welfare state" and "it is a social state model that actively and comprehensively intervenes in economic and social life in order to ensure advanced social welfare and social justice" (Seyyar, 2008:359). The definition in question differs from the concept of "social state" with its "advanced" and "economic" dimensions. This definition explains; state that implements not only social policy but also intervenes in the economic field. In fact, the current definition is understood to be a broad

concept that includes some universal moral norms such as preventing social stratification and equality with the emphasis on social justice.

Wilensky conducted the first classification study, defines welfare state "the essence of the welfare state is government-protected minimum standards of income, nutrition, health, housing, and education, assured to every citizen as a political right, not as 'charity'" (Wilensky, 1975:1). Therefore, since it is a right, it has been defined as a concept in which the state provides as "obligation". One of the definitions frequently used in the literature on the definitions of the welfare state belongs to A. Briggs; "... is a state in which organized power is deliberately used (through politics and administration) in an effort to modify the play of market forces" (Briggs, 1961:228). Briggs defined the need for active duty of the state as an actor by attributing it to Wilensky in a similar sense. In fact, the "welfare state", which has a wide range of competence including universal moral norms such as democracy, human rights, equality, and freedom, is in line with Seyyar's definition.

Esping-Andersen one of the most influential figures contributing to the literature of welfare regimes with a triple typology, defined the welfare state in his book *The Three World of Welfare Capitalism* as "a state that guarantees a minimum share of the welfare for its citizens as a responsibility" (Andersen, 1990:19). Andersen describes state intervention as a "responsibility" and "rights" based for living people who expressed the quality of life of individuals and therefore social improvement as an obligation, and function of the state, should be provided in the form of services such as justice, security. Kaufmann states that the welfare state is based on an ongoing tension between capitalism and socialism, and that the welfare state in Western Europe differs from US capitalism and USSR socialism by taking the role as "middle road" (third way) (Kaufmann, 2013:46). This explanation states interwoven relation of welfare state and ideologies referring social rights with socialism, market forces with liberalism and the mediation function of welfare state which prevents conflicts.

Although there is no complete agreement, "welfare state" aims economic growth-

development as well as social development and address the general well-being of the society in advanced standards. The welfare state characterizes the states that try to increase the quality of life of individuals and society and to ensure social evolution and have achieved this in a way and intersect in the common points of the definitions to take responsibility and duty to the state in general.

In fact, any countries to have reached “welfare state” means that it has shown the feature of being a “social state” as well as achieving economic development and development in one aspect. However, it is more difficult to say that it has the characteristics of a “welfare state” for every “social state”, because while implementing social policy it is expected failure to achieve economic success, or its inability to provide various welfare state functions, such as redistribution of income, reduction of poverty prevents reaching to welfare state. The fact that the “welfare state” agreed by the existing definitions to provide some rights in particular was expressed “equality, equality of opportunity, needs, freedoms and rights” (Aravacik, 2018:4). Various definitions about welfare state demonstrate the “social progress” which has wide ranged the other concepts economic growth-development do not have “social” function, they address the economic field measuring, policy.

In fact, as a result, every country that exhibits the characteristics of a social state described as a welfare state means that it has shown the feature of being a “social state” as well as providing economic development and development in one aspect.

However, it is more not affordable to inference welfare state for every social state, because while it is expected to have legislation and public institutions related to this and aimed at implementing social policy, its failure to achieve economic success or its inability to provide various welfare state functions, especially the distribution of income redistribution, indicates that states the feature of “social state” do not have the feature of welfare state.

4.3. Welfare Regime

Another issue that should be mentioned is that the concepts of “welfare regime” and welfare state differ from each other; while the welfare state conceptually contains

definitions of the economic-social structure order and state functions, the welfare regime is considered as a “group” or “cluster” that includes the state or states. The ongoing classification studies in the following process enabled the creation of welfare regimes by showing the similarities or differences of countries, or by adding diverse groups, provided that certain criteria implemented.

Moreover, “welfare regime” has also have intersection with social policy as explained “The classification of systems is a way of making sense of information that can otherwise seem disconnected and disorderly, and for that reason it has become an important contribution to understanding social policy” (Spicker, 2014:167).

The definitions about the “welfare regime” concept it can be inferred that it consists of various components including state, institutions, citizenship, law, and culture which creates the social capital therefore, the concept of “welfare regime” has multidimensional structure and the mentioned concepts have interwoven relation each other. While “welfare state” is about functions of state and well-being position of their citizens, welfare regime is a clustering transaction which includes various countries.

Also, they are shaped with various implementations including residual, institutional, decommodification, immature model, gender-oriented approaches have been derived by time. Holliday makes a general assessment about welfare groups in narrow sense, he states the liberal regimes as they are based on “market”, conservative regimes “status”, the social democratic model “prosperity” and the productivist regime “economic growth” (Holliday, 2000:709).

5. Conclusion

Welfare state widely used in social policy is a comprehensive concept, having multidimensional property and it is a location reached in historical process with the influence of various phenomenon. While it has interwoven relation with social state, economic growth, and economic development and welfare regime conceptually however there are distinctions.

Economic growth having directly adherence with GDP also component of “welfare state” as a component in Human Development Index

(HDI indicates short term, numerical data, excludes sociality. On the other hand economic development, it has wider sense, it includes structural transformation in an extended period also part of country's politics rely on various aspects while for Europe colonization, for Asian countries with education polices.

The natural resource relation with countries' geopolitical properties has not always parallel illustration with the welfare level. Some samples such as petrol, gold reserves may be major income resources for economy however, when the other functions of welfare state such as combat the poverty, social expenditure, and income redistribution neglected the resources wealthy countries do not illustrate "welfare state." Even having wealthy natural resources may become disadvantage for country which exist as "resource curse".

A concept having social dimension "social state" is about social policy identifies the countries which implement social policy does not contain states intervention and economy policies and standardization. Though it addresses wide range social issues such as wage, housing, unemployment etc. is narrower than welfare state. On the other hand, welfare state differs with some functions, advanced standardization, equality of beneficiaries and state intervention. In other words, welfare state is a state to have achieved both economic and social progress in advanced level. While the welfare states have the characteristics of social states, it is debatable that every social state has the feature of welfare state

The welfare regime is clustering transaction which consist of various countries therefore it is container caption. By using identified criteria such as welfare sources, service delivery ways, ideologies, religion may be some examples, helps to make comparison of countries however welfare state is about functions of the state.

Also this compilation essay aims to compose infrastructure for upcoming works including various countries, their clusters and the other related functions such as law, culture and services.

References

- Acquah-Sam, E. (2021). "Developing Sports for Economic Growth and Development in Developing Countries". *European Scientific Journal*, 17(15), 172-216.
- Aktan, C. C. Özkıvrak, Ö. (2008). *Sosyal Refah Devleti*. Okutan Yayınları, Ankara.
- Andersen, G.E. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press Princeton, New Jersey.
- Aravacık, E.D. (2018). Social Policy and the Welfare State. In (Ed.), *Public Economics and Finance*, IntechOpen, 1-20.
- Arndt, H. W. (1981). "Economic Development: A Semantic History". *Economic Development and Cultural Change*, 29(3), 457-466.
- Briggs, A. (1961). "The Welfare State in Historical Perspective". *European Journal of Sociology*, 2(2), 221- 258.
- Collins English Dictionary*, (2008). HarperCollins Publishers.
- Çelik, A. (2014). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye*. Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Dynan, K., & Sheiner, L. (2018), "GDP as a Measure of Economic Well-being". *Hutchins Center Working Paper #43*, <https://www.brookings.edu/research/gdp-as-a-measure-of-economic-well-being>
- Easterlin, R.A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence, In (Ed.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*, 89-125.
- Eleonora, M. (2015). The Extraordinary Growth of The Four Asian Tigers, <http://tesi.eprints.luiss.it/15269/1/176201.pdf>
- Feldman, M., & Hadjimichael, T., & Lanahan, L.Kemeny, T. (2016). "The Logic of Economic Development: A Definition and Model for Investment". *Environment and Planning C: Government and Policy*, 34(1), 5-21.

Greve, B. (2008). "What is Welfare?". *Central European Journal of Public Policy*, 2(1), 50-73.

Heywood, A. (2019). *Politics*, Macmillan International Higher Education / Red Globe Press.

Holliday, I. (2000). "Productivist Welfare Capitalism: Social Policy in East Asia". *Political Studies*, 48(4), 706-723.

Kaufmann, F.X. (2000). "Towards A Theory of the Welfare State". *European Review*, 8(3), 291-312.

Kaufmann, F-X. (2013). *Variations of the Welfare State: Great Britain, Sweden, France and Germany between Capitalism and Socialism, German Social Policy Vol. 5*, Springer.

Kramp, P.L. (2010). "Gross Domestic Product and Welfare". *Monetary Review - 2nd Quarter*, 89-104.

Lau, B.J, Venezuela: The Latest Victim of the Dutch Disease, <https://www.coha.org/wp-content/uploads/2016/10/Venezuela-Dutch-Disease.pdf>

Mladen M.I. (2015). "Economic Growth and Development". *Journal of Process Management - New Technologies, International*, 3(1), 55-62.

Önsal, N. (2011). *Endüstri İlişkileri Sözlüğü*, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu.

Reisinezhad, A. (2020). *The Dutch Disease Revisited: Theory and Evidence*, HAL Id: halshs-03012647, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-03012647>

Ross, M. (2014). "What Have We Learned About The Resource Curse?". *The Annual Review of Political Science*, 18(1), 239-259.

Şeker, M. (2003). *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Sen, A. (1988). The Concept of Development, In(Ed.) *Hollis Chenery & T.N. Srinivasan (ed.), Handbook of Development Economics, edition 1, Vol.1, Chapter 1*, 9-26, Elsevier.

Seyyar, A. (2008). *Sosyal Siyaset Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Sakarya Yayıncılık

Spicker, P. (2014). *Social Policy: Theory and Practice Third Edition*, Policy Press.

Taşçı, F. (2012). *Sosyal Politika Ahlak İlişkisi*, Nobel Akademik Yayıncılık.

Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2012). *Economic Development (11th ed.)*, Harlow: Addison-Wesley, Pearson.

Topalhan, T. (2015). *Endüstri İlişkileri*, Master Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1005.

UN, *Human Development Report*, 2021/2022.

Van den Bergh, J.C.J.M. (2009). "The GDP Paradox". *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 117-135.

Wedderburn, D. (1965), "Facts and Theories of The Welfare State". *Socialist Register*, 2(1), 127-145.

Wilensky, H.L. (1975). *The Welfare State and Equality*, University of California Press, Berkeley.

Woodroffe, K. (1968). "The Making of the Welfare State in England: A Summary of Its Origin and Development". *Journal of Social History*, 1(4), 303-324.

Araştırma Makalesi • Research Article

Yeni Kurumsal İktisat Penceresinden Varlık Vergisi' ne Bir Bakış

A View The Wealth Tax From The New Institutional Economics Side

Sevda BERİGEL*

Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat / Türkiye ORCID: 0000-0002-85573-5369

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16.11.2022

Kabul tarihi: 31.12.2022

Anahtar Kelimeler: Yeni Kurumsal İktisat, Varlık Vergisi, Azınlıklar

ÖZET

İktisadi düşünce tarihi içerisinde metodolojik olarak farklı özelliklere sahip birçok ekol varolmuştur. Onlardan biri olan Yeni Kurumsal İktisat Okulu, bazı gerçek dışı varsayımları sebebiyle Neoklasik iktisada eleştiri getirmiş ve onun yetersiz kaldığı yerlerde varlık göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin mücadele ettiği artan kamu harcamalarına kaynak bulma, yüksek enflasyon ve bozulan gelir- servet dağılımı sorunlarına çözüm amaçlı bir kereye mahsus alınan Varlık Vergisi, pek çok açıdan incelenmeye değer bir servet vergisidir. Vergilemede adalet ilkesine uyulmaması, vergiyi ödeme süresinin kısa tutulması gibi aksaklıklar nedeniyle Varlık Vergisi ile hedeflenene ulaşamamıştır.

Bu çalışmada yeni kurumsal iktisat okulunun irdelediği işlem maliyeti, eksik sözleşmeler, mülkiyet hakları kavramları üzerinden Varlık Vergisi incelenecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 16.11.2022

Accepted: 31.12.2022

Keywords: New Institutional Economics, Wealth Tax, Minorities

ABSTRACT

In the history of economic thought, there have been many schools with methodologically different characteristics. One of them, the New Institutional School of Economics, brought criticism to Neoclassical economics due to some of its unrealistic assumptions and existed where it was inadequate.

The Wealth Tax, which was taken only once to solve the problems of increasing public expenditures, high inflation and deteriorating income-wealth distribution, which Turkey struggled with during the Second World War, is a wealth tax worth examining in many respects. The target with the Wealth Tax could not be achieved due to problems such as not complying with the principle of justice in taxation and keeping the tax payment period short.

In this study, Wealth Tax will be examined through the concepts of transaction cost, incomplete contracts, and property rights, which the new institutional economics school has examined.

* Sorumlu yazar / Corresponding Author

e-posta: sevdacaki2002@hotmail.com

Atıf: Berigel, S (2022). Yeni Kurumsal İktisat Penceresinden Varlık Vergisi' ne Bir Bakış, *Journal of Economics and Political Sciences*, 2 (2), 188-197.

1. Giriş

Gerçek dışı varsayımları sebebiyle Neoklasik iktisadi eleştirip onun mantıksal boşluklarını dolduran yeni kurumsal iktisat, iktisat literatürüne hem teorik hem de ampirik açıdan önemli bir katkı sağlamıştır. Bu haliyle literatürde farklı bir yer edinmiştir. Yeni kurumsal iktisadın önemi, bu disiplinin dört önemli teorisyenleri olan Ronald Coase, Douglass North, Oliver Eilliamson ve Elinor Ostrom'a verilen Nobel ödülleriyle bir kez daha vurgulanmıştır (Çetin, 2012: 43).

Neoklasik iktisadın iddia ettiği rasyonel birey, tam bilginin varlığı ve sıfır işlem maliyetleri gibi gerçek dünyada karşılığı olmayan varsayımlar ekonomiyi açıklamakta yetersiz kalmıştır. Gerçek hayatta bireyler sınırlı rasyonaliteye sahiplerdir, eksik sözleşmeler söz konusudur ve işlem maliyetleri her zaman pozitifdir. İşlem maliyetlerinin azaltılmasında ise en büyük rolü kurumlar üstlenmiştir (Çiçen, 2015: 2).

Bu çalışmanın odağında yer alan Varlık Vergisi'ne giden süreçteki en önemli olaylardan biri 1 Eylül 1939' da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan ve kısa zamanda dünyanın dörtte üçüne yayılan II. Dünya Savaşıdır. Türkiye savaşa çekilmek istenmişse de toprak bütünlüğü tehlikeye girmediği savaştan uzak durmayı tercih etmiş ve bunu başarmıştır. Türkiye bu savaşa girmekten kendini korumuş olsa da savaş ekonomisinin olumsuz etkilerinden kurtulamamıştır.

Artan enflasyon, yoksulluk ve yokluk kısa sürede soygun ve karaborsayı yaratmıştır. Bir milyonun üzerinde bir ordunun savaşa hazır tutulması nedeniyle işgücü üretimden çekilmiş bu da gelir dağılımı dahil pek çok ekonomik dengenin bozulmasına neden olmuştur. Savaşın neden olduğu iktisadi sorunlara çözüm amaçlı pek çok politika uygulanmıştır. Bunlardan biri de yalnızca bir kez uygulanan ama uygulanmasının üzerinden yıllar geçmesine rağmen bugün hala tartışma konusu olan Varlık Vergisi'dir.

Bu çalışma Varlık Vergisi'ni, Yeni Kurumsal İktisat'ı oluşturan unsurlardan işlem maliyeti, eksik sözleşmeler ve mülkiyet hakları kanalından değerlendirmeyi amaç edinmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Mülkiyet Hakkı Kavramı ve Mülkiyet Hakkının Kısa Tarihsel Gelişimi

Hak, hukukun temel kavramlarından biridir. Hukuk kelimesi "hak" kelimesinden türemiş ve "hak" kelimesinin çoğulunu ifade etmektedir. Kısaca hak, kişilere yasaca tanınan menfaat, ayrıcalık anlamına gelmektedir (Gözler, 2008: 65).

Mülkiyet kavramı, Arapça "mülk" kelimesinden türemiş ve şeylerin hüküm ile zaptı, siyasi iktidar anlamlarına gelmektedir (Akça, 2015: 550). Mülkiyet kavramı, gelişen ve değişen bir yapıya sahip olduğu için mülkiyet hakkının kapsamı, niteliği, sınırlandırma amaçları ve koşulları yönünden üzerinde uzlaşılan net bir tanım yoktur (Şimşek, 2010: 183).

Mülkiyet hakkı, diğer tüm hakların kendisinden türediği kabul edilen ve kişinin eşya üzerinde kurduğu hâkimiyet ilişkisini ifade ettiği için temel hak ve özgürlükler arasında ayrı bir yere sahip olan bir kavramdır (Güriz, 1969: 27). Mülkiyet hakkı sahibine üç temel yetki verir: kullanma (usus), yararlanma (fructus) ve tasarruf (abusus) (Etgü, 2009: 52). Gözler (2008)' e göre mülkiyet hakkı, sahibine en geniş yetki tanıyan tam ve sınırsız aynı bir haktır.

Mülkiyet hakkıyla ilgili görüşler genel olarak üç grupta incelenmiştir. Bunlar, "Klasik", "Marksist" ve "Karma" görüşlerdir. Klasik (liberal-bireyci) görüşe göre birey doğuştan haklarla donatılmıştır, devlet ortaya çıkmadan da bazı haklara sahiptir bu yüzden hakların kaynağı devlet değildir ve devlet mülkiyet hakkına kesinlikle müdahale etmemelidir. Mülkiyet hakkı, doğuştan gelen bir haktır. Bu hak malike yalnızca yetki verir; yükümlülük vermez ve zaman aşımına uğramayan, dokunulamayan "doğal" bir haktır (Gözler, 2008: 72 ve Şimşek, 2010: 185). Marksist (kolektivist) görüş, liberal görüşün aksine beşeri mülkiyete karşı durmaktadır. Yalnızca üretime ve ticarete konu olmayan şeylerde kısıtlı yetki şartıyla özel mülkiyet olabilir. Marksist anlayışta devletin mülkiyetine geniş; bireysel mülkiyete sınırlı bir alan tanınmış ve malik üzerine toplumun menfaatini göz önünde

bulundurmak gibi bir ödev de yüklenmiştir (Akça, 2015: 552). Kolektif görüşte devlet istediği zaman bu hakka müdahale edebilir ve sınırlandırılabilir. Karma görüşte ise mülkiyet hakkı savunulmuş ve hak sahibine geniş yetki verilmiş fakat bu hakkın yanında bir takım yükümlülükler de hak sahibine yüklenmiştir. Karma görüşte toplum çıkarına aksi durumda malikin mülkiyet hakkı sınırlandırılabilir (Gözler, 2008: 80).

Mülkiyet hakkı karşımıza ilk olarak din kökenli ve aile mülkiyeti şeklinde çıkar fakat gelişen ticari hayatla birlikte mübadele aracı olarak kullanılan eşyaların önemi ve varlığı arttığı için özel mülkiyet önem arz etmeye başlamıştır. Türklerde yerleşik yaşama geçmeden önce taşınır mal mülkiyeti, yerleşik yaşama geçtikten sonra da taşınmaz mal mülkiyeti önemli olmuştur. Batıda olduğu gibi Türklerde de Selçuklularda ve Osmanlı'da mülkiyet hakkı temelde benzer özellikler taşısa da kendine has biçimde gelişim göstermiştir (Kılıç ve Demirçelik: 2011: 182). Mülkiyet hakkı başta soy mülkiyeti şeklindeki sonraki dönemde aile mülkiyetine dönüşmüştür. İlk Osmanlı anayasası olan Kanun-u Esasi' de mülkiyet hakkı temel hak olarak kabul edilmiş ve her şartta korunacağı belirtilmiştir (Ünal, 2006: 908).

Türkiye Cumhuriyeti'nin hem 1961 hem de 1982 Anayasalarında mülkiyet hakkı işlenmiş ve temel haklardan biri olarak görülmüştür. Mülkiyet hakkı 1961 Anayasası'nda "sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler" başlığı altında düzenlenmişken; 1982 Anayasası'nda "kişinin hakları ve ödevleri" başlığında düzenlenmiştir (Şimşek, 2010). 1982 anayasasınının 35. Maddesinin birinci fıkrasında herkesin mülkiyet ve miras hakkına sahip olduğu söylenmiştir. Bu ifadeyle Marksist anlayış değil de klasik görüş savunulmuştur (Gözler, 2008). Ancak anayasa, mülkiyet hakkının sınırsızlığını reddetmiş; kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilirliği belirterek sonuç itibarıyla karma anlayış benimsenmiştir (Örücü, 1976: 6).

Mülkiyet hakkının konusuna bakılacak olursa tarihi seyir içinde taşınır mallardan taşınmaz mallara doğru bir değişim söz konusudur. Mülkiyet hakkının konusunu "eşya" niteliğinde olan mallar oluşturmaktadır. Başlarda yalnızca maddi

mallar bu hak kapsamına alınmışsa da son haliyle hem maddi hem gayri maddi malların (patent vs.) hakları mülkiyet hakkı kapsamına alınmıştır (Ertaş, 2011: 4).

Mülkiyet hakkının sahibine tanıdığı yetkiler, aktif yetkiler (kullanma, yararlanma ve tasarruf etme) ve koruyucu yetkiler (istihkak davası açma yetkisi, haksız elatmanın önlenmesi davası açma yetkisi) şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Gözler, 2008: 88). Sonuç itibarıyla mülkiyet hakkı, hak sahibine hem yetki vermekte hem de bu yetkinin kamu çıkarına aykırı şekilde kullanılmasını önlemek amacıyla yükümlülük getirmektedir.

2.2. Yeni Kurumsal İktisat

Tüm iktisadi karar alma birimlerinin tercihlerine yön verip onları tanımlayan; yalnızca kurallardan değil geleneklerimizden yani geçmişimizden izler taşıyan "kurum" kavramı organizasyon kavramıyla aynı anlamda kullanıyor olsa da organizasyonlar belli amaçla bireylerce oluşturulmuş yapılarıdır (Kama, 2011: 185). Aoki (2007)' e göre ise kurumlar, kendiliğinden gelişen ve sürekli tekrarlanan oyunlar sonunda oluşan bir dengedir. Kurumlar, insanlar arasında istikrarlı bir yapı kurarak belirsizliği azaltmaktadır. Bu yapının mutlaka etkin olması beklenmez. Burada önemli olan belirsizliği azaltıyor oluşudur (North, 2010: 13). North (2010)' a göre kurumlar toplumda oynanan oyunun kurallarıdır ve yaşanan toplumsal etkileşim sebebiyle sürekli bir değişim halindedir. İşte kurumlar-istisnai durumlar olsa da- yaşanan bu değişimlerin büyük kırılmalar şeklinde değil de bir patika içinde yaşanmasına olanak sağlamaktadır. Kurumlar, hem yazılı (formel) hem de yazısız (enformel) olabilirler. Formel kurumlar, politik ve iktisadi sözleşmeler ve kurallardan oluşurken; enformel kurallar formel kurallar gibi kesin şekilde tanımlanamamaktadır. Yine, formel kuralların değişimi, değiştirilmesi daha hızlı olabiliyorken enformel kurallar zamana yayılan ve kolay değişmeyen bir yapıdadırlar (Williamson, 2000: 596). Kurumsal iktisat, Neoklasik iktisadın aksine, bireylerin olaylar karşısında sınırlı rasyonaliteye sahip olduğunu, bu sebeple olaylar hakkında tam bilgiye sahip olamayacaklarını ve insan eliyle kusursuz kurumlar kurulamayacağını savunur (North, 2010: 37). Yeni Kurumsal İktisat, Neoklasik iktisadı tümüyle reddetmek yerine gerçek dışı

varsayımlarını eleştirip bunlara yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Kurumların varlık sebeplerini, nasıl geliştiklerini ve yaşadıkları değişimi irdeleyen bir analiz teorisidir (Çetin, 2012: 44).

Kurumsal iktisat terimi ilk olarak 1919'da Amerikan iktisatçılar birliği için hazırlanan makalesinde Walton Hamilton tarafından kullanılmış; tanımda iktisadın temelini kurumların oluşturduğu ve asıl önemli olanın denge değil süreç olduğu ileri sürülmüştür. Yeni kurumsal iktisadın isim babası olarak Oliver Williamson kabul edilse de esas olarak Ronald Coase'un " *The Nature Of The Firm*" makalesinde işlem maliyetini iktisadi analize dahil etmesiyle ete kemiğe büründüğü kabul edilmiştir (Coase, 1937: 386-405). Kurumsal İktisat, her ülkenin farklı bir geçmişe sahip olduğunu, bu yüzden ülkelerin değerlendirmesinde geçmişlerinden bağımsız hareket edilemeyeceğini ve evrensel toplum yasalarının oluşturulamayacağını iddia eder. Yani her ülke kendi dinamikleriyle değerlendirilmelidir. Buna karşın kurumsal iktisat yalnızca Neoklasik iktisadi eleştirmiş, kendi varsayımlarını ortaya koyamamıştır. Yeni kurumsal iktisat bu aşamada eski kurumsal iktisattan ayrılmaktadır ve Neoklasik iktisatta gördüğü boşlukları dolduracak varsayımlara sahiptir. Yeni kurumsal iktisat esas itibarıyla kurumlar, sözleşmeler, sınırlı rasyonalite, mülkiyet hakları ve organizasyon teorisi konularını ele almış ve bu alanlarda literatüre çok önemli katkılar sağlamıştır.

Sözleşmeler Neoklasik iktisadi düşünceye göre veridir ve eksik olamaz, fakat gerçek hayatta başta asimetrik bilgi olmak üzere, sınırlı rasyonalite, mülkiyet haklarının tam tanımlanamaması ve pozitif işlem maliyetlerinin varlığı sözleşmelerin eksik olmasına sebep olmaktadır (Williamson, 1979: 237).

Neoklasik iktisada göre, iktisadi ajanlar tam rasyoneldir ve her zaman kendi faydalarını maksimize edecek tavırlar içindedirler. Bu anlayış sebebiyle Neoklasik iktisat kurumlara ve onların analizine ihtiyaç duymamıştır (North, 2010: 142). Fakat gerçekte sınırlı rasyonalite altında alınan kararlar, geleceğin belirsiz olması ve sözleşmelerin eksik oluşuyla işlem maliyetine maruz kalacak ve hiçbir zaman optimum bir sonuç doğuramayacaktır (Çiçen, 2015: 12).

Mülkiyet hakları, insanların kıt kaynakların kullanımına getirdikleri düzenlemelerdir (Kama, 2011: 200). Bu haklar bireylere, sahip oldukları şeyleri değiştirme, alıp-satma konusunda inisiyatif sağlamaktadır. Bu tarz kalıcı haklara sahip kişiler, mülkiyet hakları yoluyla üretim faktörlerinin rolünü ve etkilerini değiştirerek üretim sürecine aktif olarak katılabilirler (Çetin, 2012: 64). Mülkiyet hakları, piyasaları rekabetçi yapıya kavuşturan, iktisadi varlıkların potansiyellerinin ortaya çıkmasına olanak tanıyan ve işlem maliyetlerini düşüren bu sebeple ekonomik yapının güçlenmesinde çok kritik rol oynayan bir kurallar bütünüdür (Çiçen, 2015: 22,23,24). Neoklasik iktisat, bireyleri doğrudan mal sahibi olarak görür ve kaynakların maliyetsiz el değiştirdiğini kabul eder. Bu nedenle mülkiyet hakları iktisadi analizde yer almamaktadır.

Kavram olarak ilk kez, Coase' nun 1937' de yayımladığı "The Nature Of The Firm" makalesinde yer alan işlem maliyeti yeni kurumsal iktisadi neoklasik iktisattan ayıran en önemli analiz unsurlarından biridir. Coase (1937)'a göre işlem maliyeti, fiyat mekanizmasını kullanmanın maliyetidir ve firmalar karlarını maksimize etmek için değil de işlem maliyetlerini minimize etmek amacıyla tesis edilirler. İşlem maliyeti, mübadele edilen malın özelliklerini ve haklarını ölçmenin bedelidir ve iktisadi kaynakların ciddi bir bölümü işlem sırasında tüketilmektedir. Eksik sözleşmeler, mülkiyet haklarının tanımlanamaması ve belirsizlik gibi unsurlardan yükselen işlem maliyeti oranı, yıllar geçtikçe artmakta ve bu da piyasa etkinliğini azaltmaktadır (North, 2010: 39-40).

3. Neden Varlık Vergisi?

Birinci dünya savaşı sonunda diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de iktisadi sorunlar baş göstermiş, 1929 "Büyük Buhran"ının da etkisiyle söz konusu sorunlar iyice derinleşmiştir. Uygulanan devletçi politikalar ve kimi hamleler sorunların aşılmasında yardımcı olmuşsa da 1939'da başlayan ikinci dünya savaşı, savaşa girmese de Türkiye'yi hem siyasi hem de iktisadi açıdan oldukça zorlu bir sürece sokmuştur (Öztürk, 2013: 136). Savaş yılları Türkiye'de sanayi üretimi ve milli gelirin de ciddi düşüşler yaşadığı yıllardı. Öyle ki 1940 - 1945 yılları arasında sınai üretimi ortalama % 5,6, tarımsal üretim

% 7,2 ve milli gelir ise % 6,3 oranında gerilemişti (Alpsoy, 2001: 40). O dönemde devlet kaynaklarının önemli bir kısmı milli savunma harcamalarına ayrılmıştı. Milli savunma harcamalarının bütçedeki payı 1940'ta yüzde 53, 1941'de yüzde 55, 1943'te yüzde 52 ve 1944'te yüzde 51 idi. Bu durum var olan iktisadi sıkıntıyı daha da derinleştiriyordu (Akar, 1999: 28). Türkiye savaş atmosferinin sebep olduğu sorunları aşmak için olağanüstü tedbirler almak zorunda kalmıştı. 1.300.000 insanın silah altına alınmasıyla da üretim iyice düşmüş, tüketim ihtiyacı ise önemli ölçüde artmıştı (Baykara, 1991: 160). Söz konusu şartların yarattığı kıtlıkla halk derin bir sefaletle sürüklenmiş, bu durumdan yararlanan ve aşırı kazançlar elde eden bir grup peydah olmuştu (Kızılkaya, 2016: 88). Bu kazançlar etkili bir vergilendirme sisteminin olmayışı sebebiyle devlet denetimi dışında kalarak karaborsa ortamının oluşmasına neden olmuştur (Zürcher, 2011: 293). Devletin bu sıkıntılara getirdiği tedbirlerden ilki 18 Ocak 1940'da çıkarılan Milli Korunma Kanunu, diğeri ise 12 Kasım 1942'de yürürlüğe giren, on altı ay yürürlükte kalan ve bir defaya mahsus olarak alınan Varlık Vergisi'dir (Kutbay, 2013: 22).

Türkiye'yi varlık vergisine götüren atmosfere kısaca bakacak olursak; savaş koşulları sebebiyle ithalat hacmi daralmış, ihracatta artış gözlenmişse de ithalatı karşılar seviyeye ulaşamamıştı. Kaynaklarının çoğunu milli savunmaya ayırdığından kapanamayan bütçe açıkları o dönemde Türkiye'nin en önemli iktisadi sorunlarından biri haline gelmiştir. Savaş koşulları nedeniyle de pek çok kalem vergilendirilemiyordu. Bu dönemde ayrıca yüksek enflasyon ve karaborsacılık devleti ve halkı ekonomik açıdan zorlayan unsurlardandı. Halk iyice yoksullaşmış, salgın hastalıklar nüksetmişti. Dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu, ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullarda temel gıda maddelerini stoklayarak büyük servet kazanan tüccarların ve ithalatçıların tespit edilmesini istemiştir (Yılmaz & Erkutlu, 2022: 91). Varlık Vergisi' nin gerekçesine ilişkin Şükrü Saraçoğlu aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

"Bu kanun ile amaçladığımız hedef, tedavüldeki parayı azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla

beraber, bu kanunun uygulanmasından Türk parasının kıymetlenmesi, vurguncular üzerinde toplanan halk düşmanlığının silinmesi, vergileri ödemek için zorunlu olarak satışa çıkarılacak malların fiyatlarda bir ölçülü durum yaratması gibi ikinci derece yararların meydana çıkması da olmayacak şeyler sayılmaz" (Akt. Akar, 1999: 52).

Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere varlık vergisi' nin çıkarılma amaçlarından biri de içinde bulunulan dar boğazı kendince fırsata çeviren ticaret burjuvazisini vergilendirmektir (Kızılkaya, 2016: 89). Basına kapalı olarak gerçekleştirilen CHP grup toplantısında Başbakan Saraçoğlu Varlık Vergisi' yle ilgili olarak yaptığı şu açıklama, verginin yalnızca iktisadi amaçlarla getirilmediğini gözler önüne serer:

"Bu kanun, aynı zamanda bir ihtilal kanunudur. Bize iktisadi istiklalimizi kazandıracak bir fırsat karşısındayız: Piyasamıza hâkim olan gayri Türk unsurları bu sayede bertaraf ederek Türk piyasasını Türk tüccarlarının ve Türklerin eline vereceğiz." (Akt. Yel, 2009: 116).

Varlık vergisi 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu ve 2728 sayılı İktisadiBuhran Vergisi Kanunlarına göre varlık vergisi mükellefleri, büyük çiftçiler, maliki oldukları mülklerden 2500 lira ve üzeri gelir elde edenler, sahip oldukları arsalardan 5000 lira ve üzeri gelir elde edenler ile 1939 yılı itibariyle 2395 ve 2728 sayılı kanunlarca vergiye tabii işle uğraştığı halde bu kanunların yürürlüğe girmesiyle bu işlerini terk edenler kişiler olarak belirlenmiştir. Ayrıca 1939 yılından itibaren bahsi geçen işlere girenler de bu veriye tabii tutulmuştur (Kartal, 2022: 194). Vergi miktarı altışar kişilik komisyonlar tarafından şahıslara göre belirleniyordu. Bu komisyonun başkanlığını vali ve kaymakamlar yürütürken; defterdar ve mal müdürleri komisyonda maliyeyi; belediye, ticaret ve ziraat odalarından ikişer üye de halkı temsil ediyordu (Güçlü, 1996: 159). Varlık vergisinin tespit, ilan ve tahsili için 15 gün süre tanınmıştı. Normal zamanda ödenmeyen vergi için ilk hafta %1 ikinci haftada ise %2 cezalı tahsilat söz konusuydu. Vergiyi ihtar tarihinden itibaren 15 gün içinde ödemeyen mükelleflerin malları Tahsil-İ

Emval Kanunu'na satılması da alınan kararlar arasındaydı. Borçlarını belirtilen sürede ödeyemeyen mükellefler, fiziksel kabiliyetlerine göre genel ve belediye işlerinde çalıştırılacaktı (Coşar, 2003: 10). Uygulamada zorlukların ve haksızlıkların yaşandığı Varlık Vergisi uygulaması tahsilat tutarı açısından başarılı sayılabilir (Öztürk, 2013: 149-151). Verginin uygulama döneminde tarh edilen vergi miktarı 465.384.820 milyon TL, tahakkuk eden miktar 315 milyon TL ve mükellef sayısı ise 114.368 kişidir (Kızılkaya, 2016: 90). Verginin ödenme oranı yaklaşık %74.1 olarak gerçekleşmişken, toplam verginin yaklaşık % 53'ü gayrimüslimlerden, % 36.5'i Müslümanlardan ve % 10.5'i de yerleşik yabancılardan tahsil edilmiştir. Varlık Vergisi günahlarıyla ve sevaplarıyla 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra 15.3.1944 tarihli ve 4530 numaralı "Varlık Vergisi Bekayasının Terkine Dair Kanun" gereğince tasfiye edilmiş ve tarh edilip tahsil edilmeyen 103.609.471 Lirası gayrimüslimlere, 9.002.696 Lirası Müslümanlara ait toplam 112.612.167 liralık vergi borcu da silinmiştir (Ökte, 1951: 196).

4.Yeni Kurumsal İktisat Penceresinden Varlık Vergisi'ne Bir Bakış

4.1. Mülkiyet Hakları

Varlık vergisi Türkiye'de İkinci Dünya savaşının cereyan ettiği yıllardan olan 1942'de yürürlüğe girmiştir. 1942 yılında Türkiye'de 1924 Anayasası yürürlükteydi. 1924 Anayasasının 70. Maddesinde: "Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurmak hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındandır." hükümleri yer almaktadır.

Varlık Vergisinin görüşüldüğü 11.11.1942 tarihli TBMM oturumunda dönemin Başbakanı Şükrü SARAÇOĞLU çıkarılacak olan verginin amacının, savaş ekonomilerinden etkilenen ekonomimize ek kaynak sağlamak ve piyasadaki fırsatçılık kaynaklı sorunları çözmek olduğunu belirtmiştir (Öztürk, 2013: 145).

Varlık vergisi her ne kadar bir vergi kanunu olarak görülse de, uygulamada toplumun belirli bir kısmı için çıkarılmış, mülkiyet haklarını sınırlandırıcı, hatta vergi oranlarının yüksekliği nedeniyle

mülkiyetlerin el değiştirmesine yol açan bir kanun haline gelmiştir.

Akar (1999)'a göre, Türkiye'deki Varlık Vergisini diğer vergilerden farklı kılan nokta: verginin tarhi ile başlayan süreçten başlayarak, devamında tahakkuk ve tahsil aşamalarında ortaya çıkan adaletten yoksun uygulamalar ve ülkede yaşayan azınlık nüfusu hedef almış olmasıdır.

Tablo1. İstanbul'un Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar İlçelerinde Varlık Vergisi İle İlgili Satışlar

	Yapılan Satış İşlemlerinin Sayısı	Toplam Satış İşlemlerinin Oranı	Satılan Gayri Menkullerin Toplam Değeri (TL)	Satılan Gayri Menkullerin Toplam Değeri Oranı	Satılan Gayri Menkullerin Ortalama Değeri (TL)
Varlık Vergisi İle İlgili Doğrudan Satışlar	440	16%	11.077.949	48,50%	25.177
Diğer Satışlar	2302	84%	11.744,63	51,50%	5.101
Toplam	2742	100%	22.822.581	100%	8,323

Kaynak: Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy; Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivleri (Akt. Akar, 1990: 143)

Tablo 1' de 1943 yılının ilk altı ayında ve İstanbul'un altı ilçesinde gerçekleşen toplam 2.742 adet satış incelenmiştir. Bu satışların Varlık Vergisi'yle ilgili kısmı yaklaşık %48.5'tir. Buradan mükelleflerin vergi borcunu ödeyebilmek için gayrimenkullerini elden çıkardıkları sonucuna ulaşıyor. Satışın defterdarlık gözetiminde yapılması ve satış sonrası hemen vergi dairesinde ödeme yapılması bu gerçeği destekler niteliktedir (Akar, 1990: 145).

Varlık vergisi uygulamasında özel mülkiyet ihlali yaşanmıştır. Kanun metninde uygulamaya dair bilginin net olmayışı, açıklananın haricinde amaçların ortaya çıkışı, kanun şartlarına uyulmadığı takdirde uygulanacak yaptırımların sertliği gayrimüslimlerin gayrimenkullerini elden çıkarmalarına neden olmuştur. Bu satışların çoğu Müslüman-Türk iş adamlarına ve devlet kurumlarına yapılmıştır. Satılan gayrimenkullerin yaklaşık %67,1'i Türklere devrolunmuştu (Zürcher, 2011: 294; Tezel, 1986: 225). Mükellefleri, ödeme güçlerinin üstünde bir yükümlülüğe maruz bırakıp mallarının el değiştirmesine mecbur bırakmak mülkiyet hakkı ihlaline bir

örnektir. Bir defaya mahsus toplanan ve vergiye karşı yargı yolunun kapalılığı mülkiyet hakkının iyi işlemlerini engelleyen bir unsurdur (Adalıoğlu, 2021: 142). Bu durum mülkiyet haklarının güvence altında olmadığına işaret eder ki böyle ülkelerde ekonomik performans düşüktür. Mülkiyet haklarının varlığı ve güvenilirliği; ekonomide belirsizliği azaltıp verimliliği artıran, kayıt dışılığı azaltan, kaynakların etkinliğini olumlu etkileyen ve ülkeye yabancı sermaye girişini artıran bir etmendir (Çiçen, 2015: 12).

4.2. İşlem Maliyeti

Yeni kurumsal iktisat okulu, işlem maliyeti konusuna ayrıca bir önem atfetmektedir. İşlem maliyeti konusuna katkı sağlayan birden fazla isim olsa da çıkış noktası Coase kabul edilmektedir. Piyasada sözleşme sayısı arttıkça işlem maliyetleri de artar; firmalar işte bu işlem maliyetlerinin azaltılması amacıyla kurulmaktadır (Coase, 1937: 388-398). Varlık vergisini işlem maliyeti yaklaşımında inceleyecek olursak, ortaya çift başlı bir sonuç çıkmaktadır. Öncelikle, ilgili dönemde yaşanan iktisadi sıkıntının giderilmesi için yönetici kadrolarından sermaye sahiplerine yapılan “işbirliği” ve “uyarı” büyük oranda yanıtsız kalınca hem sermaye sahipleri hem de ülke ekonomisini hatırı sayılır bir işlem maliyetiyle karşı karşıya kalmıştır. Varlık vergisi mükelleflerinin çoğu, dönemin ticaretini büyük orandan ellerinde barındırmaları sebebiyle gayrimüslim vatandaşlardı. Komisyonca tarh edilen vergi miktarı mükelleflerin ödeme gücünü bir hayli aşar miktardaydı. İlandan itibaren belirtilen sürede ödenmeyen vergi borçlarının, haciz ve “borcun çalışma kamplarında ödenmesi” şeklinde tahsili söz konusuydu. Faik Ökte’ nin aktardığı bilgilere göre verginin tahsil süresi boyunca İstanbul’ da 883 adet gayrimenkul satılmıştı. Bu satışların neredeyse tamamı gayrimüslimler tarafından gerçekleştirilmiştir (İnci, 2012: 284). İlgili yıllarda sermaye birikiminin neredeyse en önemli aracı olan gayrimenkuller el değiştiriyordu. Satış işlemlerinde Yahudiler en çok satış yapan gruptular (Akar, 1999: 147). Varlık vergisi uygulaması neticesinde söz konusu dönemin ticaretini elinde tutan kesim, vergilendirme sonrası eski gücüne ve imkanına erişememiştir. İşte mükellefler için işlem maliyetinin görüldüğü noktalardan biri de burasıdır. Sermaye sahipleri önce, ülkenin içinde bulunduğu dar boğazdan çıkılması için

gerekli adımı atmamış, dahası bu durumdan nemalanmaya çalışmıştır. Bunun sonunda ödeme güçlerini oldukça aşan bir vergilendirmeye tabi tutulmuşlardı. Şüphesiz vergilendirme, sermaye sahiplerinin işlem maliyetlerini artıran bir durumdur. Çünkü bu vergilendirme sonunda pek çoğu malını satmak zorunda kalmıştır. Devletin dayanışma çağrısına olumlu yanıt vermenin işlem maliyeti, varlık vergisi gibi ağır bir vergilendirmenin işlem maliyetinden daha azdır. Vergilendirme sonrası pek çok mükellef malını satmak zorunda kalmış ve bir daha eski gücünü yakalamamıştı. Mükelleflerin mallarını elden çıkarmalarını ve eski servetlerini yeniden oluşturmamalarını, bunları gerçekleştirmenin işlem maliyetlerinin, mükelleflerin gücünü aşacak kadar yüksek olmasına bağlayabiliriz.

Varlık vergisi uygulamasında yönetici kesimin karşılaştığı işlem maliyetine bakacak olursak; Varlık Vergisinin ekonomik amaçlarından biri, karaborsayı ortadan kaldırmaktı. Fakat uygulama sonunda ticari faaliyetleri sekteye uğrayan mükellefler, toparlanabilmek adına yeniden karaborsaya yönelmişlerdir. Varlık vergisiyle karaborsanın azalması gerekirken, daha fazla artmıştır (Akar, 1999: 165-167). Bu durum, iktisadi açıdan işlem maliyetini artıran unsurlardan biridir. Çünkü var olan sıkıntıyı çözmek için getirilen uygulama, sorunu çözmekle beraber daha da çetrefilli hale dönüştürmüştür.

İbn-i Haldun verginin tarafsız, eşit, adil, ödeme gücüne göre ve genel olması gerektiğini, aksi takdirde devletin zayıflayacağını savunmaktadır. Yine Adam Smith vergilemede ilk kıstasın adalet olması gerektiğini belirtmektedir (Pehlivan, 2013: 77). Oysa Varlık vergisinde bu kıstaslar uygulanmamış, mükelleflere tarh edilen vergi miktarı ödeme gücünün çok üstünde gerçekleşmiştir. Bu, devlete olan güveni sarsmış, uygulama nedeniyle endişeye kapılan pek çok girişimcinin piyasadan çekilmesine sebep olmuştu (Akar, 1999: 166; Zürcher, 2011: 305). Bu durum iase sorununu doğurmuş ve fiyatlarda artışa neden olmuştu (Kızılkaya, 2016: 93). Yeni yatırımcılar bulmak, artan fiyatları iyileştirmek ve zedelenen güven ortamı sebebiyle doğan iktisadi sorunları çözmek için devletin çok daha fazla mesai yapmasının zorunlu hale gelmesi devlet için işlem

maliyetlerinin arttığı bir diğer göstergesidir.

4.3. Eksik Sözleşmeler

Sözleşme, bağımsız bir yargının varlığıyla bağlayıcılığı pekiştirilen, taraflarca taahhütlerin açıkça belirtildiği anlaşmalardır (Çiçen, 2015: 15). Varlık Vergisi Kanunu'nun 7. maddesinde, mükelleflerin ne kadar vergi vereceğinin belirlenmesi için il ve ilçelerde başkanlığını vali ve kaymakamların yaptığı komisyonlar oluşturulacağı belirtilmişti (Yel, 2009: 128). Yani kanun metninde vergi miktarı ve oranı açıkça belirtilmemişti. Genel bir ifadeyle, "*Müslümanlar mal varlıklarının %12,5'ini, Gayrimüslümler %50'sini, Dönmeler %25'ini ve Ecnebler de %12,5'ini ödeyecekler*" şeklinde belirlenmiştir (Akt. Öztürk, 2013: 149). Bu muğlaklık, uygulamada keyfiyete ve aşırıya kaçan tutumlara sebep olmuştur.

Neoklasik iktisada göre iktisadi birimler tam bilgiye sahip olduklarından sözleşmelerin eksik olması söz konusu değildir fakat gerçekte bu durumun karşılığı olmadığı için yeni kurumsal iktisadın savunduğu gibi sözleşmeler eksik kalmaya mahkumdur. Varlık vergisi uygulamasında da görebildiğimiz gibi, kanun maddesinde vergi miktarının açıkça belirtilmemesi sözleşmenin tam olmadığına bir örnektir. Yine, vergi miktarının belirlenmesinde bankalardan, emniyet müdürlüğünden ve "güvenilir" tüccarlardan mükellefler hakkında alınan bilgilere göre yani neredeyse tamamen takdire dayalı bir yöntem izlenmiştir. Bu durum vergilendirmede adaletsizliğe neden olmuştur. Öyle ki kimi Müslüman mükellefler komisyonun takdirince vergiden muaf tutulmuştur (İnci, 2012: 282). Uygulamadaki bu keyfiyet, sözleşmenin eksik olmasından kaynaklanmaktadır. Dönemin başbakanı Saraçoğlu varlık vergisine neden gerek duyduklarını şu şekilde açıklamıştır:

"Tedavülde 700 milyon TL. var(. . .) bu, iş için tedavüle (dolaşıma) çıkan paranın bir kısmını, vergi olarak geri çekmekten ibarettir...uzun tetkiklerden sonra bu kanun

layihası (tasarısı) başlıca üç matrahtan para toplayacaktır. Bu matrahlar ehemmiyet sırasıyla şunlardır: tüccarlar, emlak ve akar (mülk) sahipleri, büyük çiftçilerdir."

" . . . harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için bu Varlık Vergisi'nin yükünü bittabi onlar taşıyacaktır. . . . Verdikleri vergi ve yaptıkları iş malum olan bu sınıf mensupları hakkında kazandıkları paraların komisyonca takdir edilen bir kısmını vergi olarak istemekte tereddüt duymuyoruz."

"İkinci matrahımız hanlar, hamamlar, apartmanlardır. Bunların sahipleri bu vergi ile mükellef kılınmışlardır. bunlar komisyonlarda tayin edilen parayı ödemeğe mecburdurlar."

"Üçüncü matrah sahibi büyük çiftçilerdir. . . Bu mükellefiyet hiç bir zaman bir çiftçinin varlığının yüzde 5'ine tecavüz etmeyecektir."

". . . hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık sağlamaktır. Bu böyle olmakla beraber kanunun tatbikinde Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerindeki halk buğzunun (düşmanlığının) silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure (ister istemez) satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal (yumuşama) husule getirilmesi gibi tali faydaların tahassül edilmesi (ortaya çıkarılması) imkan haricinde addedilemez (Akt. Akar, 1999: 66).

Görüldüğü gibi açıklamada gayrimüslimleri hedef alan yahut bir diğer amaç olan piyasayı Türkleştirmek niyetine dair bir kısım bulunmamaktadır. Yönetici kesimin bildiği fakat mükelleflerin bilgisi dahilinde olmayan bu gerçek, bir bilgi asimetrisidir. Varlık vergisine karşı yargı yolunun kapalı oluşu, mükellef ile kanun koyucuların arasındaki bilgi asimetrisi varlık vergisi uygulamasında eksik sözleşmeyi yaratan bir diğer unsurdur.

5. Sonuç

Dünya'da birçok ülke Varlık Vergisi benzeri vergileri uygulamaları zaman zaman yürürlüğe koymuştur. Bu gibi vergileri hükümetler, olağan üstü dönemlerde kamuoyu desteğini de arkasına alarak hayata geçirmiştir. Türkiye'de de Varlık Vergisi olağan üstü bir dönem olan ikinci dünya savaşı sırasında yürürlüğe konmuştur. Varlık Vergisi Kanunu gerek kendi yapısı gerekse

uygulandığı konjonktür nedeniyle bir çok ekonomik ve sosyal etki barındırmıştır. Bu etkileri Yeni Kurumsal İktisat penceresinden ele aldığımızda karşımıza, yeni kurumsal iktisat öğretisinin ele aldığı mülkiyet hakkı, işlem maliyeti, eksik sözleşmeler vb. başlıkların varlık vergisinin uygulandığı dönemde de mevcut olduğu çıkar.

Türkiye Varlık Vergisi' ne hem iktisadi hem de sosyal pek çok anlam yüklediye de sonuçlar çok da istenildiği gibi olmamıştır. Varlık Vergisi kanun metnindeki eksik sözleşmeye örnek teşkil eden, vergi miktarının net olmayışı, vergilendirmenin gerçek amaçlarının açıklanandan farklı oluşu, taraflar arasındaki bilgi asimetrisi gibi hususlar istenen sonuçlara tam olarak ulaşamamanın nedenleri arasındadır. Eksik sözleşmeler işlem maliyetlerini artırır. Nitekim Varlık Vergisi sonunda yaklaşık %74' lük bir tahsilat gerçekleşmişse de (Akar, 1999: 159) bunun etkisi oldukça kısa sürmüş, uzun vadede beklenen ekonomik performans gerçekleşmemiştir. Bunun yanı sıra vergisini öde(ye)meyen mükelleflerin mallarının satış/haciz yoluyla el değiştirmesi ve çalışma kamplarına gitmek zorunda kalmaları güvensizlik ortamı yaratmış bu da hem mükellefler açısından hem de ülke açısından yüksek işlem maliyetlerini doğurmuştur. Çünkü düşük işlem maliyeti, mülkiyet haklarının sağlandığı, hukukun üstün olduğu, yolsuzluğun en aza indirildiği ortamda mümkündür (Khan, 2007: 57).

Varlık Vergisi' ni mahiyeti itibariyle sıradan bir vergi olarak görmek hatalı olacaktır. Bu vergilendirmenin iktisadi ve sosyokültürel sonuçlara yeni kurumsal iktisat penceresinden bakıldığında bu uygulamanın kazananı olmamıştır. Sonuçlar hem mükelleflerin hem de devletin işlem maliyetlerini artırmıştır. Mükellefler açısından işlem maliyetlerinin çok yüksek oluşu, pek çoğunun eski güçlerine dönememesinden anlaşılmaktadır. Uygulamayla mülkiyet hakları, mükellef varlıklarının karakter değiştirmesiyle bir nevi ihlal edilmiştir. Sonuç olarak, ülkelerin kurumsal yapısına uygun iktisadi ve mali yöntemler uygulamak ekonomik performans ve toplumsal barış için yegâne yoldur.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu S. (2021). "Türkiye'de Uygulanan Vergi Politikalarının Tarihsel Gelişimi Ve Kurumsal İktisat Çerçevesinde Eleştirisi", *Mali Çözüm Dergisi*, Eylül-Ekim 202, 135-166.
- Akar R. (1999). "Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları", Belge Yayınları, İstanbul.
- Akça K. (2015). "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Mülkiyet Hakkı", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı Cilt:1*, 543-596.
- Alpsoy Ş. (2001), "Varlık Vergisi ve İçel'deki Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Aoki M. (2007). "Endogenizing Institutions and Institutional Changes". *Journal of Institutional Economics*. 3(1), 1-31.
- Baykara T. "Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri", İzmir, 1991, S. 160.
- Coase R. H.(1937) "The Nature Of The Firm". *Economica*. c.4. s.16: 386-405.
- Coşar, N. (2003). "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (02). DOI: 10.1501/SBFder_0000001634
- Çetin T., (2012-1), "Yeni Kurumsal İktisat", *Sosyoloji Konferansları*, No: 45 / 43-73.
- Çiçen, Y.B. (2015), "Türkiye'de Ekonomik Performansın Kurumsal Temelleri:Yeni Kurumsal İktisat Perspektifi". Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ertaş, Ş. (2011). *Eşya Hukuku*. Barış Yayınları, İstanbul.
- Etgü M.A. (2009). *Kamu Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mülkiyet Hakkına Bakışı*, XII. Levha Yayınları, İstanbul.
- Gözler K. (2008), *Hukukun Temel Kavramları*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Güçlü M. (1996), "Varlık Vergisi ve Ankara Uygulaması", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XI: 177-186.

- Güriz, A. (1969). *Teorik Açından Mülkiyet Sorunu*, AÜHF Yayınları.
- İnci İ. (2012), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(2), 282-284.
- Kartal R.N. (2022). "Türkiye'de Mülkiyet Hakkı ve İhlalleri: Varlık Vergisi Örneği". *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 27, Sayı:105, Kış 2022, 181-200.
- Kama Ö. (2011) Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13/2 (2011), 183-204.
- Kılıç, R. & Demirçelik, M. (2011). "Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 181-190.
- Kızılkaya A. (2016), "Ekonomik Ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi", *Hak-İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi* Cilt: 5, Yıl: 5, Sayı: 12, 88-93.
- Kutbay H. (2013), "Türkiye'de Servet Üzerinden Alınan Vergilerin Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, Muğla.
- Khan, M. H. (2007). "Governance and Growth: A Preliminary Report". (http://eprints.soas.ac.uk/9958/1/Preliminary_Report.pdf), (Erişim Tarihi: 16.10.2021).
- North D. (2010), *Kurumlar, Kurumsal Değişim Ve Ekonomik Performans*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ökte. F. (1951). "Varlık Vergisi Faciası". Nebioğlu Yayınları, İstanbul.
- Örücü, E. (1976). "Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı". Sulhi Garan Matbaası Kollektif Şirketi, İstanbul.
- Öztürk İ.M. (2013) "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu Ve Varlık Vergisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 135-166.
- Pehlivan K. (2013), "Genel Vergilendirme İlkeleri Açısından Türkiye'de Uygulanan Varlık Vergisi Üzerine Bir İnceleme", Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Şimşek S. (2010). "Mülkiyet Hakkının Kapsamı, Sınırlandırma Karşılaştırmalı Bir Analiz Nedenleri ve Şartları Açısından 1982 Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", *TBB Dergisi* (91), 183-185.
- Tezel, Y.S. (1986), "Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)", Ankara, Yurt Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası, 70. Madde.
- Ünal M. (2006), "Ferdî (özel) Mülkiyetin Tarihi, Dini ve Beşeri Kökenleri", Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Yel S. (2009), "Varlık Vergisi Karşısında Azınlıkların Tutumu", Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Yılmaz, U & Erkutlu, F. (2022), "Türkiye'de Savaş Döneminde Karaborsacılığa Karşı Alınan Bir Tedbir Olarak Varlık Vergisi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(1), 86-95.
- Williamson, O. E. (1979), "Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations". *Journal of Law and Economics*. 22(2), 233-261.
- Zurcher, E. J. (2011), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.